

Jan Urban

Všem sráčům
NAVZDORY

Válka, o které nechcete nic **vědět**

Sarajevo - Most bratstva

Jan Urban

Všem sráčům navzdory

Válka, o které nechcete nic vědět

*Tato kniha vychází s laskavým přispěním
Open Society Fund v Praze.*

©Jan Urban, 1996

fotografie © Luboš Kotek, 1996

*V edici Zde a nyní vydalo jako svou 4. publikaci nakladatelství
GplusG Vinohradská 172, 130 00 Praha 3*

Editor - Joachim Dvořák Foto na 1. straně
obálky - Karol Baron Sazba, design, cover a
produkce - Via Vestra Osvit a lito - Repro
Studio Danek s.r.o. Tisk - Tiskárny Vimperk
a.s.

V Praze roku 1996 - 1. vydání

Nevím, proč to chceš číst. Víím ale, jak bys to měl číst. Měla by ti být zima. Oknem, v němž je místo skla natažený jen silný igelit, profukuje do pokoje, osvětleného jedinou svíčkou, mrazivý pach. Unaveně sedíš zachumlaný v bundě a čekáš. Je ti úzko a nemáš co dělat. Co víš úplně přesně je, kolik dní už netekla voda a nešla elektrina. Od dubna 1992 nemáš práci. Ze tmy je slyšet střelba a štěkání toulavých psů. Občas temné bouchne granát. Jinak je ticho. Čekáš. Povolají tě na frontu nebo budeš muset kopat zákopy v horách na Treskavici? Myslíš na smrt, Vzdělání, peníze, knihy, počítání hodin i mluvení - všechno je nanic. Máš nepřetržitý strach. Máš pocit, že od těch psů venku tě odlišuje jen schopnost zapálit svíčku. A pak, psi své mrtvé nepohřbívají - a to ty občas musíš. A určitě mají větší vůli k přežití, než ty. Tři a půl roku si zavřený v ghettu, které z okolních kopců oštěluje i tvůj bývalý soused. Bývalý kamarád. Půjčovali jste si prachy a spali se stejnou ženskou. Někdy se ti chce umřít a často se ti v noci zdá o tom, jak zabíjíš ty, co za to můžou. Seš tak sám, že občasné milování je jako výkřik v hrůze. Vždycky potom pláčeš. Hledáš důstojnost a tvůj život se ztrácí v beznaději a ponížení...

Tak bys to měl číst. Budeš mít pak šanci tomu aspoň trochu porozumět. Měl bys uvěřit, že je to o tobě. O tom, jak by ses choval a přežíval ty. Není to o hercích, kteří v jedné televizní inscenaci hrdinně zemřou, aby druhý den skotačili v povedené komedii. Tady se zvrací doopravdy a umírá jen jednou.

V teple pražské postmoderní žvanírny, po vydezinfikovaných televizních zprávách a s hlavou naplněnou kecy politických srábků, nadšených svojí provinciální českostí, tomu rozumět nebudeš. Taky to můžeš číst jako kovbojku. Potom doufám, že ti bude zle.

Jan Urban (*Sarajevo, leden 1995*)

*Tátovi, protože jsem pochopil,
že dědova, jeho i moje vzpoura měly smysl.*

Martinovi a Nadě Blaževičovým za jejich děti.

SARAJEVO - ČERVENEC 1995

Žít v Sarajevu naučí člověka myslet na details. „To, že vidíš na kopce nebo do baráků přes frontu, znamená pouze jedno -stejně tak, s dalekohledem na pušce ještě lip, tě od tamtud může vidět ostřelovač.“ První lekce. Před dvěma lety jsem ji vnímal jako brutální černý humor. „Nikdy nebuď na ulici sám. Vždycky se drž za někým a buď o trošku opatrnější - ostatní okolo tebe jsou totiž pohodlnější terč. Vždycky přemýšlej tak, jako bys stál na druhé straně ty a musel vyhodnocovat šance do koho se strefíš. A nikdy nezapomínej, že kromě ostřelovačů tě mohou zabít i granáty. Ty neukecáš.“ I tohle můžete mít v hlavě, když jdete na návštěvu k rodině s dětmi.

Ulice otevřená do protějších kopců, vzdálených pár set metrů, je pustá. Viditelnost bez vady. Kráčíme podél neudržovaných keřů lemujících pravý chodník a potom, ve chvíli kdy padesát metrů před námi začne někdo přebíhat ulici, rychle přecházíme do stínu domů na druhou stranu. Před několika dny jsme tady projížděli autem a pár minut poté vybuchly u silnice dva těžké minometné granáty. Střepiny rozryly v asfaltu mělký kráter do tvaru květiny. Je ticho a ve vzduchu cítíme kouř ze zapálené hromady odpadků. Konečně zabočíme do vedlejší ulice a můžeme si vydechnout. Sem z kopce vidět není. Fasády domů jsou pokryté střepinami a v ulici není jediné zasklené okno. Kromě prázdných černých děr po bytech, které po bombardování vyhořely, se všude do ulic dívají jen průsvitné plastikové fólie. Obyčejná sarajevská ulice. Na dveře se klepe, zvonky nefungují. Elektřina tu naposledy šla před osmi dny. Proudů jen tak, aby to utáhlo malou pračku, vařič nebo žehličku. Dveře otevírá dvanáctiletá Nina a s uličnickým úsměvem nás zve plynulou češtinou dál.

Nevzeta Stevanovičová odešla s dětmi ze Sarajeva v dvaadvadesátém, pár měsíců po začátku obléhání města. „Už jsem nemohla dál. Nebylo jídlo, voda, elektřina, plyn. Nebylo nic, jenom obrovský strach. Dragan, můj muž, byl jako vojenský doktor na frontě. Všichni jsme naivně přesvědčovali jeden druhého, že ta nesmyslná válka musí za pár měsíců skončit. Zdálo se, že bude bezpečnější přečkat tu dobu venku.“

Sedíme v obývacím pokoji, pijeme silnou sladkou bosenskou kávu a mluvíme bosensko-česky. Když s tátou Draganem ško-brtneme o nějaký výraz, pomůže Nina. Její čeština je skoro perfektní. O tři roky mladší Ena tiše poslouchá.

„Ve válce nikdy nevíte, co se stane příští minutu, ale musíte se s tím naučit žít. A pak přijde nějaká maličkost, a už to nejde. Seberete to nejnutnější a utečete. Pokud máte šanci.“ Tehdy jim velká střepina dělostřeleckého granátu proletěla prostředkem dětského pokoje a těsně minula desetiletou Ninu. Mladší Ena seděla u mámy na klíně o pár metrů dál.

Nina s trochou pýchy ukazuje střapatý kousek těžké ocele: „Nestačila jsem mít strach. Jenom jsem tam stála a dívala se na díru v knihovně. Bát jsem se začala až později, když mi došlo, že nás to mohlo zabít.“ Následoval kolotoč povolení, evakuační konvoje, nervy, strach ze srbských silničních kontrol, autobusy a nakonec Praha a uprchlický tábor v Doksech.

„Ze všeho nejdříve přišel pocit obrovské úlevy. Ale za pár měsíců nám začalo docházet, že to není na krátkou dobu. Holky začaly chodit v Doksech do školy a našly si kamarádky. Marně jsem se snažila dostat Dragana ze Sarajeva. Armáda ho jako vojenského chirurga nechtěla pustit. A tak jsem se po dvou letech s dětmi vrátila domů. Osm se nás tehdy v Doksech rozhodlo jít nazpět. Víím, že někteří Češi to považovali za bláznovství a možná i za nevděk, ale my jsme to prostě museli udělat.“

„Situace v Sarajevu se tehdy zlepšovala,“ pokračuje Dragan. „Věřili jsme, že se to už nezhorší. Kolem města bylo jakés takés příměří a šest měsíců to vypadalo, že se všechno zlepšuje. Sko

ro denně jsme měli plyn, vodu, elektřinu a pár týdnů dokonce jezdily tramvaje."

"Když jsme se vrátily," říká Nina, „chodily jsme do školy každý den a dostávaly i svačiny. Naši mě jednou dokonce pustili samotnou na procházku do města. Šla jsem po hlavní třídě až úplně na konec. Všude byla spousta lidí. Ted' nemohu ani před dům."

"Že se věci zase mění k horšímu, jsem pochopila ve škole. Nejdříve jsme přišli o svačiny. Potom jsme mohli chodit do školy jenom každý druhý den. Potom každý třetí. Potom jednou za týden a nakonec jednou za měsíc. Ted' už nechodíme vůbec, protože v téhle části města je to příliš nebezpečné. Za Enou aspoň někdy přijde paní učitelka, ale mě musí učit rodiče. Když nechodím do školy měsíc, tak je to legrace. Ale když je to déle, a nesmím vyjít ani před dům, je to nuda. A navíc máme pořád strach o tátu, jestli se vrátí ze služby."

Za dva roky jsem tady byl víc než desetkrát. Možná, že patnáctkrát. Nevím, nepočítám to. Pomáhal jsem vozit humanitární pomoc, jako novinář jsem posílal reportáže a zprávy pro noviny a do televize, přednášel jsem tady na univerzitě. Sarajevo je pro mě středem světa. Jeho svědomím a budoucností. Lidé v něm se mi mění před očima a někteří umírají. Někdy už na známé adrese nikoho nenajdu a sousedé si jen povzdechnou, že odešel a nikdo neví kam. Poprvé slyším beznaděj. „Město už nemá žádné zásoby," řekl mi starosta Sarajeva Tarik Kupusovič. „Pětina domácností žije ze dne na den. Pokud se nepodaří prolomit blo-kádu do zimy, nepřežijeme ji."

Minutu potom, co jsme dorazili do redakce *Oslobodenje*, se jeden z novinářů dozvěděl, že jeho žena zemřela na následky zranění, která utrpěla večer předtím. Žena režiséra Gradimira Gojera zemřela po výbuchu granátu sedm dní před naším rozhovorem. Týden po našem odjezdu zranila střepina Aidu z Radia Zid. Scházeli jsme se v Židu každý večer s kamarády a Aida vařila kávu.

„Připadá mně, že ten nahoře sedí se seznamem lidí ze Sarajeva a jenom si odškrťává," pokračuje Dragan. „Na začátku války jsem si schovával vyoperované střepiny a kulky jako suvenýr. Když jsem toho měl kýbl, vyhodil jsem to. Tohle město je lépe organizované, než kdykoliv předtím. Lidé už ale po třech a půl letech nemohou psychicky dál. Obklíčení musíme prorazit, jinak zemřeme." Malá Ena nehnuté poslouchá a najednou se obrací k mamince. Nevzeta se nadechla, jako by chtěla něco říci, ale do řeči jí skočí Nina: „Před týdnem tady blízko vyskočil nějaký člověk z patnáctého patra. Už to nemohl vydržet. Znali jsme ho od vidění."

Dragan se naklání nad stolek. „Lidé jsou hrozně unaveni. Doktoři a lékařský personál ze všech nejvíc. Ve státní nemocnici zůstali pouze čtyři ortopedové a dva všeobecní chirurgové. Doktor Nakaš několik týdnů z nemocnice neodchází vůbec. Jeden slouží a druhý spí. A potom se prohodí. V červnu jsme měli skoro čtyři sta zraněných mezi civilním obyvatelstvem a k tomu ještě raněné z fronty. Dokáže si někdo představit, jak pracujeme? Pro lidský organismus je to hrozně vyčerpávající a na nás všech je to znát. Nedávno jedna starší sestra ráno ulehla s jednoduchým zápallem plic a během noci zemřela. Její organismus neměl sílu rvát se dál."

„Je to zřejmě nejhorší situace za celou válku. Řada kolegů už to nevydržela a odešla. Navíc sarajevští lékaři musejí nahrazovat kolegy i v jiných částech Bosny, protože tam odsud se odchází snáz. Nedávno Karadžićovci sestřelili vrtulník, který se pokoušel dostat do Goražde dva lékaře. Pilot byl zabit a lékaři jsou v zajetí. Je nás stále méně a méně. Ale neberte to jako stesky. Pouze nám dlouho trvalo, než jsme pochopili, že nás v tom Západ nechá. A že budeme mít jen to, co si vybojujeme sami."

Zvenku doléhají osamělé výbuchy granátů a z kopců je slyšet rapotání kulometu. O pár hodin později vyjíždíme z města na horu Igman. Je klid, ale přesto pro jistotu přijímáme nabídku absolvovat první - nejnebezpečnější - část stoupání v neprůstřelné

toyotě. Přes několik centimetrů silná pancéřová skla sleduji, jak kulky vztekle vyražejí kousky hlíny z protějšího srázu a na úzkou horskou cestu, lemovanou ohořelými vraky aut, dopadají ustřelené větvičky stromů. Naše auto dostalo tři zásahy, naštěstí z ráže, která ho nemohla poškodit. V sedle s nádherným výhledem na letiště a značnou část Sarajeva jsme vystoupili a až do noci čekali na další auto, které nás mělo vyzvednout. Večer o-střelování města zesílilo. Seděli jsme u dřevěného přístřešku a naslouchali výbuchům z údolí. Snažil jsem se přepsat rozhovor s Karimem Zaimovičem, nejznámějším mladým uměleckým kritikem v Sarajevu. O několik dní později mu v mozku uvízla miniaturní střepina minometného granátu. Píši to jako přání, aby se uzdravil. Možná, že je to i rozloučení. V září se sem vrátím. Někdo se odstěhuje, někdo bude na frontě a ten, co tam nahoře sedí se seznamem lidí ze Sarajeva, si zase odškrtně pár jmen.

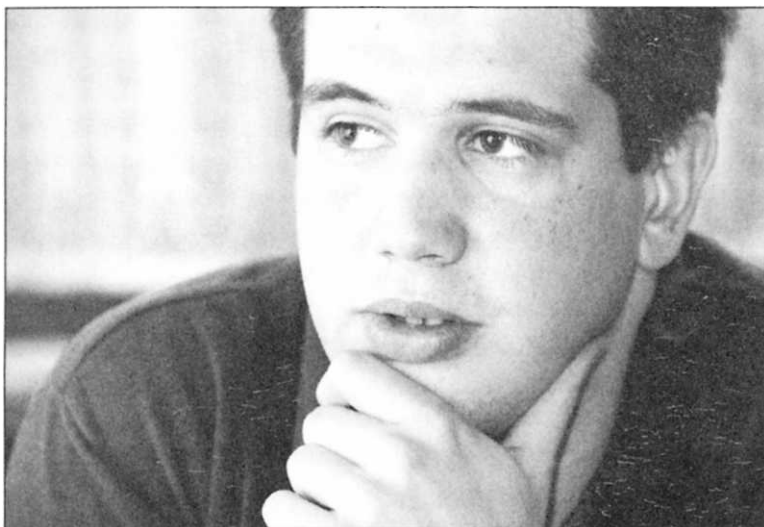
[zkrácená verze in lýden, srpen 1995]

■ *Sarajevo - Dobrinja*

POSLEDNÍ ROZHOVOR S KARIMEM

„První články o comics a o filmu jsem publikoval už roku 1984, kdy mně ještě nebylo čtrnáct let. Postupně jsem začal pracovat pro více než třicet novin a časopisů po celé Jugoslávii. V téhle redakci jsem začínal, když to ještě patřilo Socialistickému svazu mládeže a časopis se jmenoval *Haše dny*. Byl to dobrý časopis, uvolněná atmosféra a žádná propaganda. Už tehdy jsme psali velmi otevřeně. Ze staré party, která z toho potom udělala *BH Dani*, zůstal jenom šéfredaktor Senad a já. Všichni ostatní ze Sarajeva odešli. Na jejich místa však přicházejí noví a většinou velmi mladí lidé. A tak pokračujeme. Chceme být co nejbližší čtenářům a prezentovat nejrozumnější názory. Dělat tenhle časopis má stejný smysl a význam, jako zůstat v Sarajevu. Můj příběh je podobný všem, kdo v bývalé Jugoslávii zůstali na straně nezávislých. Stejně osudy najdete v sarajevském Radiu Zid, v chorvatském *Feral Tribune*, stejně jako u pár novinářů a filmařů v Bělehradě. U všech těch šilenců, kteří si stále ještě myslí, že má smysl psát a o něco se pokoušet. Snažím se psát o všem, co se děje mimo válku, ale všechno v našem životě je s ní tak propojeno...

Zmizelo odsud tolik lidí, že to změnilo duch města i jeho kulturu. Zhoršila se i univerzita. Skoro všichni mí profesori, kteří přednášeli světovou literaturu, odešli. Jeden z nich, světová kapacita na Danta, dnes dělá v Paříži přidavače na stavbě. Možná, že tady zbylo kolem pěti set lidí schopných reagovat na intelektuální časopis. Před válkou jich bylo desetkrát víc. Napsal jsem teď dlouhý kritický esej o sarajevských intelektuálech - o tom, jak hodně mluví a hodně cestují, používají velká slova jako „postmoderna“ a „civilizace“, a že skutečné a především dobré produkce je přitom málo. Trochu mi to připomíná

Karim Zaimović

hraní na divadle. Psát nezávisle znamená v tomhle městě velký tlak, i když je to s výjimkou Slovinska nejsvobodnější místo v celé bývalé Jugoslávii. Jeden den píšeš o liberálních hodnotách a druhý den můžeš běhat po kopcích s flintou v ruce a střílet. Každé dva měsíce dostávám povolávací rozkaz do armády a musím vysvětlovat a shánět všemožná potvrzení."

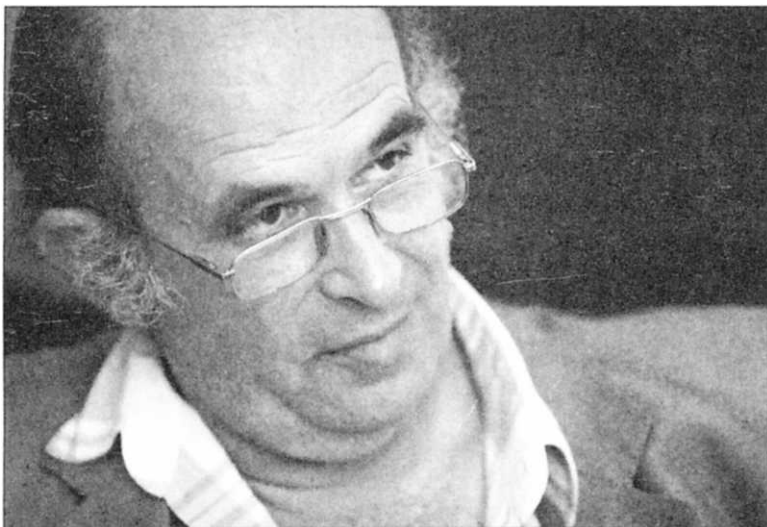
Seděli jsme v malé přízemní šéfredaktorně, pili silnou sladkou kávu a drbali lidi a svět. Karim se uvelebil na Senadově židli za šéfredaktorským stolem pod oknem a trpce komentoval zbabělost mezinárodního společenství. Byl červenec a věci vypadaly zle. Skončili jsme u vtipů.

Druhého srpna ho poblíž prezidentského paláce zasáhla do hlavy střepina z granátu. Zemřel třináctého srpna, aniž se probрал z bezvědomí. Kamarádi zkoušeli všechno, ale nepomohlo nic. Zemřel ve čtyřiaadvaceti, nabitý plány, vlastně jenom pár týdnů před koncem. Dostal jsem se zpátky až v září, kdy byla

ve vzduchu cítit jakási naděje. Nad Sarajevem řvaly stíhací bombardéry NATO a občas zaduněl vzdálený výbuch bomby, která poprvé dopadala na ty, kdo doposud beztrestně ničili město. Procházel jsem Karimovu poslední křižovatku, na níž už nikdo nemohl střílet, a zkoušel neplést náhody se spravedlností. Někdo se mně pokoušel ukázat, kde přesně vybuchl ten granát, ale já o to nestál. Je to jedno. Konec je konec. Sešit s comicsy Káji Saudka, který jsem měl od července pro něj objednaný, jsem zahodil.

Všude po městě visely plakáty s Karimovým rozesmátým obličejem, kterými kamarádi zvali na *Hommage*, připravenou v Komorním divadle. Rodičům jsem přivezl několik jeho fotografií, které v červenci při rozhovoru udělal Luboš Kotek. Kari-mova šestnáctiletá sestra nastoupila na jeho místo do redakce *BH Dani*. Na tryzně se mluvilo, kouřilo a brečelo, z magnetofonu šel záznam jeho poslední noční rozhlasové show, vysílané den před smrtí.

Mehmed Zaimović

S Adim si společně utahovali ze snobů, pouštěli swing a dělali si legraci z posluchačů, kteří do pořadu telefonovali. Dlouhán Adi seděl za stolem, na hlavě černou baseballovou čepici a zadrhnutým hlasem se pokoušel rozloučit: „Končili jsme vždycky po policejní hodině a tak jsme většinou přespávali na matracích v rádiu. Nebo jsme proklouzli tmou a měli pocit, že město patří jenom nám. Sprádali jsme plány na příště a Karim měl pokaždé nějaké překvapení i pro mě. Kolikrát jsme vymysleli úplně ptákoviny, naživo je vážně probírali do éteru a čekali, kdo z posluchačů na to skočí a zatelefonuje do studia. Byla to nádhera, protože jsme někdy ani my sami nedokázali odhadnout, jestli na to skočil a nebo geniálně hraje a nahrává nám na smeč.

Pořád čekám, že zazvoní telefon a Karim se na druhém konci začne chechtat, že jsme mu na ten fór se smrtí všichni tak lehce skočili...”

OTEC

„Žijeme nejvyšší okamžiky lidské civilizace. Je šokem projít od dobra ke zlu. To už máme za sebou. Ale zpáteční cesta od zla k dobru bude stejně šokující. Tohle není válka, je to tak necivilizované, že ani nevíme, jaké tomu dát jméno. Má to kosmický rozměr zla, útočícího na lidství i lidstvo obecně. Můžeme mluvit o bolesti a strádání jednotlivce, ale tohle je mnohem víc.

Jsme národ, který nezná nenávist. Jsme jenom v šoku. Pro mě zde, v Sarajevu, dnes žijí nejlepší lidé na světě. Když padne do města granát, lidé to zametou, vysejou travu a zasadí tam květiny.

Co to je za zemi, kde lidé kladou květy, když padají granáty? Kandinski kdysi řekl, že umění nemůže vysvětlit nejkrásnější věci.

Má rodina je ze Sarajeva. Náš život je tady. Mám přítele, lékaře, který mi řekl, že nikdy předtím, za celých pětadvacet let jeho praxe, k němu pacienti nechodili tak čistí a nastrojení. Dozráli jsme jako lidé, jako kultura i jako národ. Jsme připraveni potkat se s Bohem."

Tohle je část rozhovoru, který jsme s malířem Mehmedem Zaimovičem natáčeli v červenci 1995 v jeho krásném bytě na ulici Krále Tomislava. Bylo to hnusné období, plné smrti a zoufalství nad nemohoucností světa a nepřítomností spravedlnosti. Pokus bosenské armády o proražení blokády Sarajeva současným útokem zvenku a zevnitř ztroskotal. Do města poprvé dopadlo několik upravených leteckých bomb, poháněných raketovými motory. Ve východní Bosně se schylovalo k srebrenic-ké tragédii. Mehmed měl přesto víru v pořádek věcí. Byl pyšný na syna Karima a dceru Lajlu, měl rád svoji ženu, která ho tolik podporovala, a svoje umění. Potom Karim zemřel a on mi řekl: „Někde hluboko má každý člověk celý život připravený prostor pro bolest a smutek ze ztráty rodičů. Celý život víme, že zemřou před námi, vědí to i oni, a všichni se tomu podřizujeme. Jsme na to připraveni. Nikdo z nás ale není připraven na smrt dětí. Je to jako generální zkouška na vlastní smrt."

ČLOVĚK ČLOVĚKU

Budu psát o mučení. Fyzickém a úmyslném mučení jedné lidské bytosti druhou lidskou bytostí. Nečtěte to, pokud skutečně nechcete. Je to záznam nepochopitelných a hnusných věcí, kterých jsme jako lidé schopni. Neodmítejte tuhle myšlenku. Pokud máte odvahu tuhle kapitolu číst, prosím vás o dvě věci. Přemýšlejte o tom. A potom si zkuste představit, aspoň na chvíli, že jste to vy, kdo přežil a vydává svědectví.

Jména a národnosti pro tuto chvíli nehrají roli. Jde o Člověka. Většina údajů je ověřena z jiných zdrojů. Svědectví byla učiněna dobrovolně a jsou úředně podchycena. Stalo se na území Bosny a Hercegoviny v letech 1992-1994. Ecce homo.

„Najednou auto zastavilo. Nás dvě *[uvedena jména]* vytáhli ven. Stály jsme na velké betonové ploše tábora v Omarska. Ležely tam v řadách stovky lidí, možná tisíc, všichni tváří k zemi a s rukama za hlavou. Bylo děsivé ticho. Hrozně jsem se bála a chtěla jsem umřít. Ale jenom nám ukázali, abychom si lehly na konec řady. Beze slova, jenom ukázali. Beton byl rozpálený od slunce. Pamatuji si, jak mě štípaly dlaně, když jsem si lehla. Nevím, jak dlouho jsme tam byly. Pak vybrali třináct žen a zavřeli nás do cely, kde dříve byla kuchyně. Byly jsme nejbliž domku, kterému strážní říkali Bílý dům nebo Titograd. Ve dne i v noci jsme odtamtud slyšely děsivé šílené hlasy, skřeky a pláč mučených. Z těch, co tam chodili mučit, si pamatuji... *[uvedena jména a přezdívký sedmi strážných]*. V noci to bylo nejhorší. Bylo to nesnesitelné a dodnes to vidím. Denně tam zabili nebo umučili mnoho lidí. Ráno naházeli mrtvé i polomrtvé na pole, a nikdo jim nesměl pomoci. Někteří umírali několik dní. Byla jsem tam 47 dní a za tu dobu mě zbili asi třicetkrát. Někdy to byla vlastně úleva, protože má vlastní bolest mě - lékařku - aspoň na chvíli udělala bezcitnou k bolesti jiných, kterou jsem jinak vnímala velmi silně. Jednou mě mučili sedm dní bez přestávky. Když tábor rozpouštěli, z jedenácti tisíc nás prý přežilo dva tisíce čtyři sta osmdesát.

Mé čtyři známé profesory *[uvedena jména]* mučili celou noc a potom je pohodili na tom poli. Nikdo jim nesměl pomoci. Strážní tancovali a házeli do těch ležících nože. Soutěžili, kdo se lip trefí do ještě živého člověka.

V cele se mnou byla pětapadesátiletá paní *[uvedeno jméno a bydliště]*. Často ji mučili a znásilňovali. Naposledy se vrátila s popáleninami od cigaret po celém těle. Ruku měla rozříznutou

nožem. Měla vysokou horečku a za pár dní zemřela. Viděla ještě, jak umíral její manžel *[uvedeno jméno]*. Před hlavní budovou mu ráno jeden z vojáků, menší, středního věku v maskovací uniformě, nožem pomalu, plátek po plátku, uřezal ruku. Kolem něj stáli ostatní vojáci a dívali se *[uvedeno jméno jednoho z nich]*. Občas se smáli. Vidělo to hodně lidí. Potom ho hodili na pole. Umíral sedm dní.

Ze stejné vesnice pocházela i její pětadvacetiletá sousedka *[uvedeno jméno a bydliště]*. Jednou ji hrozně zbili, protože se bránila, když ji znásilňovali. Za trest ji tam nechali několik dní a opakovaně ji znásilnili jeden za druhým *[uvedena jména a přezdívky strážných, kteří se toho účastnili]*. Udělali z toho brutální show a vodili tam i vězně, aby se museli dívat. Nakonec několik vězňů donutili, byli mezi nimi i starší muži, aby ji znásilnili také. Brutálně a sadisticky byla znásilněna víc než stokrát. Po většinu času zůstávala v bezvědomí. Nakonec upadla do komatu a během několika dní zemřela.

První výslech, ještě mimo tábor, trval čtyřicet hodin. Začalo to nesmyslnými obviněními, po nich přišly urážky, bití, dokonce i kousání. Vyslýchala mě právnická, *[uvedeno jméno a mís/o zaměstnání]*, se kterou jsme se před válkou úplně normálně znaly."

Svědectví je úřední dokument. Jsou v něm jména a přezdívky, názvy míst, časová určení. U většiny je červená tečka, která označuje údaje, vyskytující se ve svědectví více osob. Druhému svědkovi je šedesát dva let, má vysokoškolské vzdělání a působil jako středoškolský profesor.

„Dvacátého května obklíčili vojáci trh. Vypadali velice neupraveně, spíše jako banda opilců než vojáků. Někteří měli jen půl vojenské uniformy a zbytek civilní šaty. Všem prodávajícím neSrbům sebrali peníze. Ty, kteří je odmítli vydat, brutálně nahnali ke zdi a nutili vykřikovat hesla oslavující Miloševiče. Pak je stejně postříleli.

V půl dvanácté v noci jsme někde ze sousedství otevřenými okny uslyšeli šilený křik dvou dívek. „Tati, pomoc, mamí, pomoc, pomoci!“ A potom pár výstřelů. Druhý den jsme se dozvěděli, že tři ozbrojenci znásilnili dvě dívky, dvanáct a třináct let, a zabili jejich otce. *[Poznámka v závorce suše konstatuje, že lato konkrétní informace není doložena dalšími výpověďmi.]*

Zatkli mě, když jsem šel po ulici. Nasadili mi želízka a odvezli domů. Udělali domovní prohlídku a *[uvedeno jméno]*, jehož jsem znal od vidění, přitom sebral 5 700 marek, které jsme měli schované pod kobercem. Jiný voják mě kopl do holenní kosti a do břicha. Odvezli mě na nádraží a zavřeli do místnosti, která měla zdi postříkané a zamazané od krve. Tam mě mučili asi pět až patnáct minut. Pak mě odvezli na policejní stanici *[uvedena jména policistů a pomahačů]*. Když začali stavět muže ke zdi, vytáhl mě jeden policista z řady a odvedl jinam. Neznám ho a nevím, co se stalo s těmi, kteří u zdi zůstali. Za tři dny mě převezli do zemědělského kombinátu *[uvedeno mislo]*. Na hromadách tam ležel postřílený dobytek. Skončil jsem v autodílně *[uvedeno mislo]* v montážním kanále, širokém osmdesát centimetrů a dlouhém asi padesát metrů. Bylo nás v něm padesát nebo šedesát. Zůstal jsem tam šestnáct dní. Na den jsme dostávali kousek suchého chleba a hrníček vody. Nemohli jsme si ani sednout nebo dojít na záchod. Zachránil mě můj bývalý žák *[uvedeno jméno]*, který měl uniformu a byl ozbrojen stejně, jako ti, co nás věznili. Vytáhl mě z kanálu, objal mě a řekl: „Nedovolím, aby vás zabili. To spíš pozabím já je.“ Přes protesty ostatních vojáků mě naložil do auta a odvezl. Vyřídil potřebná povolení a nakonec mě dovezl vlastním autem na bezpečné místo, odkud jsem mohl odcestovat *[uvedeno misio]*.”

Třetí svědkyni je sedmnáct let. Bylo jí patnáct, když ji v květnu 1992 na cestě za rodiči při výjezdu z města zastavila v autě vojenská hlídka. Vezl ji soused - pekař *[uvedeno jméno a bydliště]*. Vojáci, bylo jich pět nebo šest, měli na hlavách kukly a byli

v maskovaných uniformách. Jednoho z nich poznala po hlase. Vojáci řidiče z vozu vytáhli a přivázali za ruce k telefonnímu sloupu. Po několika minutách mučení ho jeden z nich polil benzínem a zapálil. Musela přihlížet až do konce. Dostala šok a tak ji voják, kterého poznala, naložil do jiného auta a odvezl do vesnice, kde bydlela její babička *[uvedeno mislo]*. Po několika dnech je sousedé - Srbové - upozornili, že dostali varování od syna, který byl odveden do armády, že mají za úkol etnicky tuto vesnici očistit. Na útěku byli chyceni a odvezeni do tábora *[uvedeno jméno]*.

„Vedli nás se svázanýma rukama do velké stodoly. Vedle ní byla ke plotu připoutána paní a pod ní, aby na něj nemohla dosáhnout, leželo malinké miminko. Přišlo devět vojáků v kuklách. Jeden si ji hned na začátku sundal. Byl to S. z vedlejší vesnice *[uvedeno jméno, věk a bydliště]*. On a pár dalších se nám v několika případech snažilo pomoci. Po třech měsících přišlo přes dvacet nových vojáků, většinou středního věku. Vyvedli všechny před stodolu, oddělili muže a nutili je vykřikovat, že milují Miloševiče a Karadžiče. Potom je začali mučit a zabíjet. Odpoledne odešli a za dva dny přišla nová skupina vojáků v kuklách. Vyvedli nás ven, postavili do řady a některé ženy znásilnili *[uvedena jména]*. Asi čtyři zůstali opodál bez masek a mezi nimi i S. Někteří vojáci kradli ženám náušnice a prsteny. Občas jim prsteník nebo uši se šperkem rovnou uřízli. Jeden vytrhl ženě poblíž mě z náručí malé dítě a začal mu uřezávat prstíky na ruce. Další dva ji drželi. Křičeli, že jestli vydá jenom hlásek, tak ji znásilní a zabijí. Omdlela.

Já jsem začala v šoku ječet, ale sousedka v řadě mi okamžitě zacpala pusku. Dva vojáci pak začali nožem řezat do tváře té omdlelé maminky, fackovali ji, a když se probírala, tak ji první znásilnil. Kolem mě znásilnili ještě několik žen. Pak jeden začal bít i mě. Přiběhl S. a hlasitě křičel: „Vemte si radši mě!“. Ještě jsem viděla, jak ho mlátí a potom jsem omdlela. Probrala jsem se v autě. S. mě vezl do nemocnice *[uvedeno místo]*.

Ošetřovali mě čtyři dny a potom mě doktoři posadili do autobusu jedoucího do Mostaru. Autobus za frontou zastavili vojáci chorvatské HVO. Chtěli po cestujících, aby jim odevzdali všechny valuty a zlaté šperky. Jeden z nich mě zbil, protože jsem neměla doklady a nevěřil, že jsem také Chorvatka."

Čtvrtá svědkyně je matkou dvou dětí a je jí dvacet pět let. Poznámka na spise oznamuje, že chce svědčit i u soudu.

„Třicátého května přijeli do vesnice vojáci v uniformách. Většina mužů a některé ženy utekli do lesa. Velitel začal vyhrožovat znásilněním matce s malým dítětem, pokud se muži nevrátí z lesa. Bylo mu asi čtyřicet let a byl vysoké postavy *[uveden popis uniformy]*. Když se část mužů vzdala, shromáždili nás pak všechny u školy. Ženy a děti dostaly rozkaz jít pryč a neotáčet se. Slyšela jsem střelbu a výkřiky mužů, které zabíjeli. Matku, jež běžela zpátky, aby se pomodlila u mrtvého syna, surově zbili. Následující den hodili do vesnice dva granáty. Druhého června přišli do vesnice znovu a zabili šest mužů *[uvedena jména]*. Prvního *[uvedeno jméno]* přivázali za auto a živého táhli po šterku do vedlejší vesnice a zpátky, tedy šest kilometrů. Zbyly z něj jenom krvavé cáry. Vojáci měli kukly a černé kožené rukavice bez prstů. Potom prohledávali domy a zabíjeli lidi, kteří se tam schovávali. Některé před tím ještě mučili. Čtyři ženy byly upáleny v jednom domě *[uvedena jména a místo; dále uvedeno devět jmen ozbrojenců, z okolních vesnic, které svědkyně poznala]*. Nás nenašli.

Vrátili jsme se do vesnice za devět dní, abychom pohřbili mrtvé. Ale za chvíli nás obklíčili vojáci, kteří tam přijeli s buldozerem udělat to samé. Mezi nimi byl i syn učitele *[uvedeno jméno]*. Ženy zavřeli do jednoho domu; vyhrožovali nám znásilněním a mučením. Všude byl nesnesitelný zápach hniјících mrtvol. Muže donutili, aby naházeli zbytky těl na tři hromady a potom je zahrabali buldozerem. To místo je uprostřed vesnice, asi deset metrů od domu *[uvedeno jméno majitele]*. Viděli jsme

to. Když je zahrnovali, stály u toho dvě ženy ze sousední vesnice [uvedena jména a místo]. Dívaly se na to a smály se. Jedna z nich měla vedle své dva syny, třináct a patnáct let. Oba měli přes rameno pušky a na opascích zastrčené ruční granáty. Všichni se smáli." [Uveden seznam dvaceti sedmi jmen obětí masakru. Byl mezi nimi i syn svědkyně.]

Stovky a tisíce příběhů o nevyčísitelném smutku. Nikdo jim nevysvětlí, jak je to možné, že muž či ještě chlapec, kterého matka porodila v bolesti a bezbranného, vztáhne ruku na jinou matku. A že se objeví žena, která se tomu bude smát. Do konce svých dní se s tím nevyrovnejí a budou se snažit zapomenout. Budou utíkat a prohrávat, a všechno, co se odváží dělat, tím bude poznamenáno. Jejich děti ponesou jejich bolest dál. Všichni jsou stejní. Jen jména a národnost se liší. V konečném součtu na tom nezáleží. Lidská bolest má ještě méně podob, než je krevních skupin lidské krve. Existuje jenom omezený počet způsobů, kterými je možné mučit člověka, a jenom velmi málo způsobů, jak na to reagovat. Ecce homo.

„Jsem Srb a celá moje rodina je srbská. Už po několik generací žijeme v Sarajevu. Zůstali jsme tady, i když jugoslávská armáda a Karadžičovci obklíčili město. Jsou to fašisti a já s nimi nechci mít nic společného. Děti si přes rok nemohly hrát na dvorku. Bály se a já taky. Brzy nám lidé začali předhazovat, že jsme Srbové. Měli jsme ještě míň jídla než ostatní a z humanitárních dodávek jsme nedostávali skoro nic. Kdyby nám nepomohl sused, Muslim, tak nevím. Ujala se nás židovská obec a děti se tam mohly jednou denně najíst. Pak mě chytli vojáci velitele Caca, který měl na začátku války neomezenou moc. Byl to gangster, který ovládal černý trh a hrozně nenáviděl Srby. Říká se, že jich nechal ve městě zabít ke třem tisícům. Několik měsíců jsem musel v první linii kopat zákopy. Netušil jsem, jestli přežiju příští hodiny. Když přišel k moci Silajdžić,

Sarajevo, rozdělené město - zed' „Pink Floyd“

zastřelili Caca na útěku z vězení. Nevím, co budu dělat. Nemám kam jít. Sarajevo pro mě navždy zůstane hrozně smutným městem." Mluvíme o jiných obětech jiných národů a jiných válek. Popijíme kávu a jeho žena zavírá okna, vystrašená, aby nás ze dvora někdo neslyšel. Mluvíme o naději, kterou představuje jeho soused a lidé z židovské obce, stejně jako S., jehož zbili, když nechtěl nechat zabít člověka, kterého znal.

V Sarajevu se celých osm týdnů nestřílí. Dokonce jezdí tramvaj. Jedna linka a bezplatně. Dvanáct minut z konečné na konečnou, každý den do pěti odpoledne. Z konečné Skenderija, poblíž prezidentského paláce ve středu města, je to na frontu vzdušnou čarou půl kilometru. Prakticky po celou cestu jsou z tramvaje vidět srbské pozice, někde dokonce pár desítek metrů od kolejí. Myslím na to, když si jdu prohlédnout slavnostně otevřený Most bratrství a jednoty do Srby ovládané čtvrti Grbavica. Prý to znamená otevření města a povolení volného pohybu osob. Před měsícem mi náměstek ruského ministra

zahranici Vitalij Čurkin na druhé straně města řekl: „Srbská strana mluví již dlouho o tom, že je pro svobodný pohyb o-byvateľstva do města i z města, pouze žádá záruky, že takový pohyb nebude zneužit k pohybu ozbrojených osob.“ O čtyři týdny později vypadá svobodný pohyb osob takto: Povolení k přechodu mostu musí žádajícímu povolit obě strany předem. O povolení mohou žádat jenom muži nad šedesát let a ženy nad padesát pět let věku. Mladším ženám se povoluje návštěva jenom bez doprovodu dětí. Každá osoba, která přejde na srbskou stranu, dostane přiděleného policistu, který ji doprovází po celou dobu návštěvy a je přítomen u všeho, co osoba dělá a říká. Návštěvní doba je od devíti do patnácti hodin.

Na straně jedné most hlídají Francouzi a bosenská armáda a na straně druhé ruští výsadkáři a jednotka bosenských Srbů. Dívám se přes most a vedle mě pleská francouzský červeno--modro-bílý prapor. Na druhé straně se třepotají prapory srbské a ruské. Taký červená, modrá a bílá, jenom naležato. Nerozeznáš je od sebe. Díval jsem se na tabuli za mostem, která hlásá, že je tam od nynějška Nové Sarajevo a myslel na bolest obětí a prolhanost velké politiky. Prý je to mír. Není! Je to jen ticho z bolesti. Nová berlínská zeď. Koncentrák, do kterého přestali střílet, ale který nepřestal být koncentrákem.

Ecce homo.

[in Lidové noviny, říjen 1994]

VLÁDO

Vládo jezdil od začátku války jako řidič UNICEF. Většinou v neprůstřelné bílé toyotě s náhonem na všechna čtyři kola, ale když bylo potřeba, sednul do nákladního bedfordu a roz

vážel zásluky humanitární pomoci, tahal bedny a balíky a neotravoval nikoho historkami o vlastní statečnosti. Bylo mu kolem čtyřiceti, krk měl jako zápasník, spoustu světle hnědých vlasů a věčně usměvavé oči za moderními brýlemi s kovovou obroučkou. Kdysi byl jugoslávským šampiónem ve střelbě z kulovnice. Bydlel na Grbavici se ženou a dvěma malými dětmi. Když začala válka, dal všem jasně najevo, že s ní nechce nic mít. Neodešel, jako spousta ostatních. Jezdil pro UNICEF a myslel si, že ho nechají být. Několikrát mu z obou stran nabídli, aby se stal jejich ostřelovačem. Pokaždé odmítl. „Říkal jsem jim, že o střelení vím až příliš. A že nechci být na žádné straně.“ Pro jistotu nechal rodinu na Grbavici a přespával v kanceláři ve městě. Po jednom takovém rozhovoru se mu dostalo důrazného upozornění, aby si dal pozor - a večer se ostřelovači z obou stran několikrát trefili do okna obývacího pokoje bytu, kde žila jeho rodina. Dozvěděl se to až po několika dnech. Ženu a děti pak neviděl skoro dva roky. Jeho kolegové z UNICEF - tedy ti, kteří měli cizí pasy a zvláštní propustky - jim vozili přes frontu balíčky s jídlem, peníze a párkrát i magnetofonový pásek.

V prosinci 1993 nám Ryan Grist z UNICEF nabídl, že nás tam vezme - něco jako nadváhu k balíčku pro Vladovu ženu. Bylo poměrně klidno. U budovy telekomunikací PTT, nazývané i lidmi v Sarajevu anglickou zkratkou *pýtytý*, jsme na hlavní třídě přejeli do protisměru a zároveň do frontového pásma. Bylo slyšet jednotlivé výstřely a dávky, ale v bílé opancéřované toyotě s velkým modrým nápisem UNICEF na všech stranách se člověk mohl cítit jakžtakž bezpečně. V prostředním pruhu stály na kolejích rozstřílené a ohořelé tramvaje. Pomalu jsme projeli kolem zříceného oblého výškového domu předválečné redakce *Oslobodenje* a Ryan ještě víc zpomalil při vjezdu do úzké šikany mezi protitankovými zátarasami pod dálničním nájezdem. Ze zábradlí nadjezdu nad námi visely velké plachty, napnuté zespodu přivázanými pneumatikami. Jednoduché, ale fungující pro-tisnajperské clony blokovaly výhled z druhé strany fronty na

rovinu za námi. Tady byl i poslední bosenský check-point. Za zatačkou byla fronta a po sto metrech už srbský check-point u letiště. Přes dvě pečlivé kontroly francouzské Cizinecké legie na obvodu letiště a další srbský check-point jsme se po několika kilometrech jízdy dostali konečně mezi ošklivé paneláky Grbavice. Přes frontu u říčky Miljacky je to sem sto padesát metrů. Nám to trvalo přes půl hodiny. Ryan zastavil toyotu mezi domy, aby na ni nebylo vidět od fronty, jež se nedaleko lámala do pravého úhlu.

„Přeběhneme támhle, mezi ty dva domy. Myslete na to, že se může začít střílet jak před námi, tak i nalevo od nás.“

Trochu jsme se rozestoupili a poslušně překlusali ulici. Vla-dova žena seděla ztrápeně v přízemní kuchyni se svojí starou matkou a chystala se za chvilku odejít. Děti přišly z malého dvorku, kde si hrály, zvídavé na každou návštěvu. Vypili jsme kávu, úplně stejnou, jako dvě stě metrů od fronty na druhé straně. Zpátky jsme vzali dopis. Všechno bylo úplně normální. Když jsme vyšli před dům, vcházeli do rozbitého věžáku přes ulici dva mladí lidé - tak kolem třiceti let. Docela úhledný pár. K uniformám bez čepic měli nové bílé adidas a přes rameno každý dvě dlouhá pouzdra. Ostřelovači. Jestli jsem se do té chvíle někdy cítil jako odvážný novinář, bylo to naposled. Dostal mě kontrast mezi jednou slušnou unavenou paní a pohlednou vra-žednickou samicí v čistých kečkách.

Někdy ve čtyřiaředesátém Vladovu ženu zranil ostřelovač z bosenské strany. První informace byly špatné. Na UNICEF došla zpráva, že je v nemocnici a není na tom dobře. První verze mluvila o rozsáhlém zranění střepinou. Vlášdo utekl z přecpané kanceláře a stál s mokřýma očima u zábradlí parkoviště. Šel jsem za ním. Na chvilku mě pustil do světa své bolesti. Možná to trochu pomohlo. Pozdě odpoledne udělali s Ryanem tu nej-neuvěřitelnější a nejhazardnější bejkárnu, jakou kdo mohl vymyslet. Vzali nejlepší neprůstřelnou toyotu UNICEF, naložili ji balíky s dětskou výživou pro zdravotní středisko v Grbavici a

s „trochu upravenou“ průkazkou drze projeli frontu. Měli obrovské štěstí. Vládo alespoň na chvíli viděl v nemocnici svou ženu a mohl se na vlastní oči přesvědčit, že je na tom dobře. Je v tom všechno - láska, kamarádství, drama i happy-end. Stejně dobře na to mohli oba s Ryanem zařvat. O pár měsíců později se s pomocí UNICEF Vládo se svou ženou a dětmi setkal v Rijece. Žijí tam dodnes.

LETADLA

Letecký most do Sarajeva vozil zásoby, potentáty a novináře od 3. července 1992 do 9. ledna 1996. Byl to zatím nejdelší a nej-větší letecký most v dějinách. Pro každého člověka v Sarajevu za tu dobu přivezl asi půl tuny potravin a věcí k přežití. Celkem 160 677 tun nákladů a 12 951 letů, které zajišťovali lidé z více než dvaceti zemí. Odvezl ze Sarajeva přes 1100 zraněných. Dosti nákladná záležitost, bez níž by ale Sarajevo zemřelo hladu. Do července 1993, kdy se po zoufalém úsilí podařilo prokopat pod letištěm přes sedm set metrů dlouhý tunýlek pro pěší, to byla jediná možnost jak dostávat do obklíčeného města jídlo a zásoby. Letadla startovala z Ancony v Itálii a ze Záhřebu a Splitu v Chorvatsku. Vojenské zásoby se někdy vozily i z amerických základen v Německu. Těžké nákladní herculesy nalétaly nad předměstí Sarajeva v několika tisíci metrech, aby se vyhnuly ostřelování a potom strmě, za pár desítek vteřin, sklouzly přes Srby obsazené čtvrti Ilidžu a Butmir na přistání. Piloti německé Luftwaffe, kterým bosenští Srbové věčně vyhrožovali sestřelením, to ještě zpestřovali krkolomnými zatáčkami a skluzy po křídle. Někdo z toho měl větší strach než ze sestřelení a raději počkal, aby mohl letět s někým jiným. Letadlo zbuchlo na zem a ještě při dojíždění se začala zvedat zadní nákladová vrata.

V okamžiku, kdy zastavilo zadkem k rozstřílené letištní budově, vyhnali vojáci pasažéry klusem ven do uličky z pytlů s pískem. Mezitím už dovnitř nákladového prostoru zajížděly vidle obrovského vysokozdvížného vozíku, který nabral první uvolněnou paletu s nákladem. Za ním už čekaly další tři. Motory letadla se nikdy nevypínaly. Řev k nevydržení. Všichni měli na uších sluchátka a dorozumívali se rukama. Všichni, včetně řidičů vysokozdvížných vozíků, museli mít na sobě neprůstřelné vesty se zdviženým límcem a modré kevlarové přilby. Vesty nutí každého chodit s rukama nepřírozeně od těla a někdy to vypadalo, že po letišti pobíhají party nemotorných brouků. Ve skutečnosti byli hrozně rychlí. Museli vytrhnout pojistky a uvolnit velkou kovovou paletu s nákladem upevněným pevnou sítí. Dva vojáci ji zatlačí na každé straně a paleta lehounce klouže po několika řadách válečků v kovové podlaze k zadním vratům. A hned za ní další. Za čtyři až sedm minut každé letadlo rolovalo zpátky na start a za jízdy sklápělo hydraulicky ovládaná zadní vrata. Dalších třináct tun nákladu pro obklíčené město nebo pro jednotky UNPROFOR. Některé posádky to za den otočily mezi An-conou a Sarajevem třikrát. Nikdy se o nich moc nepsalo. 280 letadel bylo při přistání ostřelováno. V srpnu 1992 byl italský hercules, plný dek a sušeného mléka, sestřelen raketou země--vzduch a čtyři členové posádky zahynuli. V lednu 1996 jsme jim při slavnostním ceremoniálu na zakončení leteckého mostu věnovali sotva deset vteřin ticha.

Říkalo se tomu MAYBE AIRLINES, česky něco jako *Letecká společnost Možná poletíme*. Někdy se neletělo kvůli počasí, protože v Sarajevu nebyla věž a přistávalo se ručně, někdy se neletělo kvůli ostřelování letiště nebo letadel a někdy kvůli tmě. Odpověď na každou otázku vždy začínala slovíčkem „maybe“ - možná. V Anconě a v Sarajevu si dokonce vojenská policie z legrace vyrobila vlastní razítka MAYBE AIRLINES a s radostí razítkovala pasy a vojenské knížky všem, kdo o ten suvenýr stáli.

Nejraději a nejčastěji jsme létali z Ancony. Malé provinční

letišť těsně u moře se na čtyřicet dva měsíců změnilo v chaotický vypadající mezinárodní leteckou základnu, kde většinou fungovalo vše, kromě italských celníků. Občas měl člověk štěstí a dostal se hned do prvního letadla, a jindy musel čekat i několik dní. Odbavovalo se přímo v hangáru. Sedělo se na báglech a panovala přátelská atmosféra bince, který nikdo nezneužíval, protože všem šlo o jedno. Později se i sem doplazil duch byrokracie Spojených národů a odbavování se přestěhovalo do letištní haly. Dodnes si pamatuji nepohodlná modrá plastická sedadla, na kterých dav novinářů a lidí z humanitárních organizací proseděl celé dny, až se zpoza dveří z mléčného skla vynoří hranatý a na krátko sestříhaný anglický vojenský policista a přečte několik jmen z dlouhého seznamu. Pasová kontrola byla velmi zběžná, neboť tady rozhodovaly zvláštní legitimace UNPROFOR. Mnohem horší byla tvrdá osobní prohlídka a šacování zavazadel. Na všechno byl předpis. Ten nejnehumán-nější zakazoval vozit do Sarajeva víc než šest dopisů najednou. OSN to považovalo za narušení blokády města. Vozili jsme jich stovky a Angličané většinou přivírali obě oči. Jeden čas jsme však museli každou obálku rozříznout a oni pečlivě, dopis za dopisem, prohlíželi, jestli se v nich nepasuje něco nepovoleného. Měli spadeno hlavně na cigaretové papírky, které - jak tvrdili - se v Sarajevu používaly k výrobě granátů. Jednou jsem měl dopisů tolik, že jsem prošvihnul letadlo a musel na další čekat několik hodin. Nesměly se vozit ani peníze, ale i to jsme úspěšně porušovali. Po prohlídce si všichni začali navlékat povinně neprůstřelné vesty a někdo z letadla si přišel vyzvednout cestující. Náklad na záda, přílbu na hlavu a klusem k letadlu. Na začátku jsem z toho měl bušení srdce.

Každá posádka byla jiná. Angličanům nevadilo počasí tolik co jiným, protože měli lepší radary, na což byli jaksepatří pyšní. Zůstávali neochvějně zdvořilí a za letu si věčně vařili čaj. Kanaďané byli živější a Američané pak nejživější ze všech. Všichni byli pověřiví.

Největší legrace byla kupodivu s Němci. U bočních dvířek, kterými se nastupovalo, stál zelený plechový sud, pečlivě připevněný k bočnímu nosníku. V prohlubni horního víka plavala v několika centimetrech vody žlutá kachnička z umělé hmoty. Každý z nastupujících vojáků jí sáhnul na červený zobák. Seržant, který velel všemu a všem v nákladovém prostoru, ochotně vysvětlil, že podle kachničky určí, kdy je let klidný a kdy ne. „Když vypadne ze sudu, víme, že jsme v průšvihů a pilot pak musí večer zaplatit pár lahví. Tohle je nákladní letadlo a dělat akrobacii s třinácti tunami nákladu by nemuselo dopadnout dobře. Kachnička nám je kontroluje.“ Ptám se pro jistotu, kolikrát už vypadla. Směje se: „Tak jednou dvakrát za týden.“

Stoupáme nad moře a já pozoruji kachničku, jak bravurně zvládá turbulence. Seržant je zpátky a s laskavým úsměvem nám podává padáky. Chvilíčku jsem si myslel, že je to žert, ale potom jsem si ho navlékl, a děkoval osudu, že jsem si kdysi dávno s padákem párkrát skočil. „Poletíme přes jezera, kdybyste museli skočit do vody, tak se z padáku dostaňte co nejdřív, abyste měli čas dostat se i z neprůstřelné vesty. A počítejte s tím, že venku je minus patnáct.“ Čtyři zbylí cestující zůstali bílí jako stěna. Po padesáti minutách letu se v kabině rozsvítila červená světla, seržant znovu zkontroloval, jestli jsou všichni připoutá ni, sáhl kachničce na zobák a připoutal se na sklápěcí sedačky vedle plechového sudu. Chvilí se mi zdálo, že padáme volným pádem, ale letadlo sebou smýklo do strany a ještě jednou ne opačnou stranu. Všichni viseli očima na kachně, která na hraně sudu poskakovala jako šílená. Bylo mi zle od žaludku a přál jsem si, aby to jakýmkoliv způsobem skončilo. Pojednou jsme se narovnali, za okny se mihly siluety rozstřílených domů, leta dlo podrovnalo a sedlo na zem. Novinářka vedle mě si přezk) padáku rozepínala úplně bílými rozklepanými prsty. Měla slzy na krajíčku.

Ještě jeden let mi utkvěl v paměti. Velký ruský antonot UNPROFOR odvážel do Záhřebu vojáky k vystřídání, prázdní

kontejnery a pár novinářů. Než přistál v Sarajevu, zasáhlo ho několik projektilů ze samopalu a odlet byl odložen. Posádka provedla podrobnou prohlídku a po dvou hodinách jsme se mohli odlepit od země. Několik desítek unavených lidí natlačených na lavicích po stranách nákladového prostoru usnulo. Ale jen na chvíli. Mechanik v odrbaných prošíváných montérkách a luxusní kožené bundě přišel s velkými kleštěmi a šroubovákem k největšímu chumlu spáčů, zdvořile je probudil a posunul o kousek dál, aby se dostal k panelům na boku letadla. Odmontoval kryt, položil ho stranou a snažil se opravit nějaký agregát. Když nepomohlo ani kladivo, zatvářil se velmi znepokojeně a odešel do kabiny k pilotům. V tu chvíli spali už jen největší otrlci. Za chvíli se vrátil a s rozhodným výrazem vadnou věc, ze které stříkal olej až ke kabině, vymontoval. Přešel na druhou stranu letadla, rozsadil cestující, odšrouboval další panel a za pomoci kleští, šroubováku a kladiva vymontoval podobnou součástku. Přenesl ji nazpátek k prvnímu místu a nějakým způsobem ji přidělal. Oba panely zavřel a odešel. Zdálo se, že hlavní starost měl, aby si tu krásnou koženou bundu neušpinil. Až do Záhřebu nikdo moc nemluvil.

PRVNÍ PROČ

Cesta přes Chorvatsko byla zdánlivě dobrodružná a asi jsme se cítili jako hrdinové a velcí novináři. V Karlovari jsme u pumpy poprvé navlékli neprůstřelné vesty. Projížděli jsme horskou silnicí podél pobřeží, dost blízko fronty s krajinskými Srby. Místo, abychom se pořádně vyspali a horské serpentiny a pobřežní Jadranskou magistrálu překonali za světla, hnali jsme to v kon-voji šesti aut za tmy jako o život. Neměli jsme ani vysílačky, abychom se domluvili navzájem mezi prvním a posledním autem.

Prostě učedníci se spoustou dobré vůle a také spoustou štěstí. Jednu chvíli se těsně za naší sanitkou ozvalo několik výstřelů. Po chvíli zase. Teprve potom mně došlo, že se jenom někdo zkušenější ve vojenském džípu, který pospíchal se zhasnutými světly za námi, pokouší dát najevo, že chce předjet. Zřejmě mu šest sanitek s rozsvícenými světly nepřipadalo jako bezpečná společnost a koukal co nejrychleji zmizet. Přespali jsme u silnice nad mořem.

Brzy ráno honička do Splitu. Přes mořskou úžinu v Maslenici místo moderního velkého mostu - který zničili krajinští Srbové, aby přesekli chorvatské pobřeží na dvě části - vede vojenský ponton. Od Splitu nás doprovázelo auto z chorvatské *Carilas*.

Noc jsme strávili ve františkánském klášteře. Večer jsme dostali bohatou večeři a františkáni si s námi při nadávání na válku bohatě nalévali. Nakonec mi přidělili asi tu nejměkčí postel s největší peřinou co pamatuji. Do Sarajeva se nedalo projet a tak jsme tři sanitky ze šesti svěřili františkánům a Charitě. Slíbili nám, že tam alespoň jednu sanitku, jakmile to půjde, dopraví. Myslím, že se nenamáhali. Pro většinu z nás to byla první učednická cesta do rozdělené Jugoslávie a Bosnu „jsme ještě moc neuměli“.

Ráno jsme z Livna odjeli. Drobně pršelo. Úzká silnice klon zala jako namydlená a kroutila se od jedné zatáčky k druhé V okamžiku, kdy se hustý déšť změnil v neprostupný liják, pře staly fungovat stěrače. Milan, který se je pokoušel opravit, pro mokl i přes pláštěnku na kůži za pár vteřin. Nemohli jsme si zdržovat. V sedle nad Mostarem na nás čekal průvodce z Chí rity. A tak jsem jel podle modrého blikání majáku Šimonovy sí nitky přede mnou. To bylo jediné, co se dalo rozeznat. Vzpomně jsem si na tropické lijáky ve Střední Americe, kde jsem pře: časem trávil tři měsíce studiem poválečných proměn Salvadt ru a Nicaragui. Tehdy jsem ještě netušil, že války si jsou podol nější víc než déšť. V sedle jsme zastavili na chorvatském checl -pointu. Protitankoví ježci z ocele, protivní policajti, ostnatý di;

Mostar - nemocnice

a poprvé z hloubky údolí pod námi, kde ležel Mostar, ozvěny výbuchů a střelby. Přestalo pršet. Do města jsme sjížděli úzkou provizorní stezkou pokorně na jedničku s trvale sešlápnutou brzdou. První člověk, kterého jsme potkali, byla paní s plnou náručí prádla. Pamatuji si to - byla to první příležitost, kdy jsem se v neprůstřelné vestě a přilbě cítil jako absolutní pitomec. Šla úplně v klidu, jakoby se o pár ulic dál ani nestřílelo. Přijíždíme do Mostaru.

Zastavujeme u ošklivého moderního monstra, betonového katolického kostela. V temné hale, jejíž prosklené stěny byly chráněny zapřenými fošnami a plechy proti kulkám, jsme na zem vyskládali do řady přilby a neprůstřelné vesty. Vypadalo to spíš jako v kasárnách a ne ve svatostánku. Řeči mnichů v kolárcích do toho zapadaly. Kněžství, budiž Bohu žalováno, ještě nechrání před blbostí. U vynikající polévky krmili české humanitární uředníky informacemi, kterým snad nemohli věřit ani oni sami (kupř. „Američané shazují Muslimům zbraně a dávají jim heli

Sarajevo - stánek s knihami

koptéry, se kterými vysazují záškodníky na naší straně."). U nemocnice na parkovišti odpočívalo spánkem spravedlivých několik rozstřílených sanitek a přes frontu se do muslimské východní části ozýval z obrovských amplionů Otčenáš. „Otče náš, jenž jsi na nebesích, posvět se jméno tvé... a odpust nám naše viny, jakož i my odpouštíme našim viníkům. Amen." Slovo boží jako ideologická zbraň.

V nočním autobusu z Posušje do Splitu pouštěl řidič donekonečna pásek s uřvanými turbofolkovými vlasteneckými cajdáky. Rock a Bůh ve službách války. Brzy mně Chorvatsko s celým svým patetickým nacionalismem a fanglemi začalo lézt na nervy.

SARAJEVO - POKUS O VŠEDNÍ DEN

Z malého nerezového hrnce na kamínkách voněla slaná pára. Navzdory vlezlé zimě, rozstříleným oknům a už dva roky nefungujícímu topení je v této jedné místnosti aspoň trochu teplo. Pokoj na druhou stranu je chladnější. Má také rozstřílená okna a přes plastickou fólii se znakem Vysokého komisariátu OSN pro uprchlíky UNHCR přece jenom profukuje. V únoru je to znát. Venku je desátý den téměř klid a v téhle čtvrti Sarajeva jde celý týden plyn - není si proč stěžovat. I když neteče voda a není elektřina. Do stojanu plechových kamínek v rohu kdysi parádního obývacího pokoje vede pod oknem gumová hadička zakončená zaslepenou měděnou trubkou ohnutou do kruhového hořáku. Z desítek drobných vyvrtaných dírek tancují modré a žluté plamínky. Na gumovém přívodu plynu, nad kterým by každému bezpečnostnímu technikovi vstávaly vlasy hrůzou na hlavě, je spojkou na zahradní hadici připojena průhledná hadička infuz-ní soupravy. Na jejím konci je injekční stříkačka, připevněná na

hrdle prázdné dvoulitrové láhve od irské whisky. Deseticentimetrový úzký plamen zapáleného plynu, který z ní šlehá, stačí rozptýlit tmou v celém pokoji. B. sedí u stolu a nachýlený k plynové lampě na láhvi od whisky třídí několik desítek dopisů, které jsem přivezl. Vojenská policie je při prohlídce v italské Anconě všechny rozřezala a prohledala. Na podlaze letiště zůstala hromádka zabavených věcí. Hlavní ale je, dostat příbuzným do Sarajeva dopisy. Vše ostatní je otázkou štěstí. Čeští novináři, přijíždějící od podzimu se zásilkami akce SOS Sarajevo, patřili ve městě k nejvyhledávanějším poštovním přeprávcům.

Natahuji do promrzlého nosu lákavou slané kyselou vůni. „Co vaříš?“ ptám se. „Večerní zprávy,“ chechtá se B. a odklápí poklici na nerezovém hrnci. Ve vařící vodě se převaluje několik tužkových baterií. „Když je vařím ve slané vodě, tak se zase trochu nabijí a vydrží v rádiu na večerní zprávy. Pak je zase musím dovařit. A voda zůstane na polévku.“

Před dvěma dny vypršelo ultimátum Severoatlantického paktu a jednotky bosenských Srbů musely pod hrozbou leteckých útoků stáhnout z okolí Sarajeva těžkou techniku. Ulice, otevřené k okolním kopcům, z nichž terorizovali ostřelovači místní obyvatele, se najednou zaplnily. Tam, kam se přes den nikdo neodvážil, teď procházejí davy a děti tahají sánky. Všude ještě visí varování PAZI SNAJPER (Pozor ostřelovač), ale lidé si ho nevšímají. U mezinárodního hotelu Holiday Inn - před mnoha měsíci těžce poškozeného srbskou dělostřelbou a přesto nacpaného zahraničními novináři - je varování i v angličtině. RUN OR R.I.P. znamená „Utíkej, anebo odpočívej v pokoji“.

Dva staří muži si sem vytáhli lavičku a v závětví rozstříleného a zasněženého auta se vyhrívají. Frontu, a možná přítomné ostřelovače, mají na dohled. Když se ptám, zda nemají strach, tak vtipkují, že před měsícem by sem lavičku nedonesli. A pokud ano, tak by na ní vydrželi živí nejvýš třicet vteřin. Sedí na sluníčku a na hlavní třídě pár metrů od nich opravují elektrikáři UNPROFOR s místními kolegy trolejové vedení. Právě tento

úsek byl po začátku války překřtěn na *Alej ostřelovačů*. Zemřely tu desítky dospělých i dětí. Teď tu panuje jen neskutečné ticho. Na sluníčku odpočívají dva staří pánové. O pár dní později tramvaje skutečně vyjedou. Z pětaosmdesáti jich zůstalo deset.

Na kraji historické čtvrti Baščaršija, s krámky a chrámy všech vyznání natlačenými vedle sebe, je schovaná do daleka vonící nenápadná dílna. Vyrábí dřevěné rakve všech velikostí a pro všechna vyznání. Od jara 1992, kdy do Sarajeva přišla válka, patřila ke strategickým provozům města. Přibývalo práce i zaměstnanců. Válka jim v obklíčeném městě zajišťovala naprosto unikátní postavení. Placenou práci, zvláštní přiděly jídla a o-svobození od vojenské služby. Jim a hrobníkům. „Teď je s tím konec,” říká unaveně jeden ze šéfů. „Jak se přestalo střílet, omezili jsme produkci, abychom se zbavili zásob a musíme propouštět. A to se propouštěným nelíbí. Mají strach, že jinou práci neseženou a budou muset na frontu. Pořád sem chodí a stěžují si.” Sedí na hranolu pečlivě vyskládaných starých od-hřebíkových prken a kouří. „Jasně, že jsem rád, že se nestřílí. Taky mám rodinu a strach o děti. Ale tady to přidělalo potíže.” S úsměvem kývne k oknu do dílny. V dílně se na víku od rakve mastí karty.

V podloubí si rozložil pult prodavač knih. „Učil jsem na univerzitě a po celou dobu války se snažil přivydělat si prodejem knih z mé knihovny. Z přidělů by rodina těžko přežila. Musel jsem nějak trávit čas, cosi dělat. Občas jsem něco prodal. Ale těch posledních pár dní, co se nestřílí, lámu rekordy.” V dále se ozve pár výstřelů a několik kulometných dávek. Za chvíli znovu. Ten den ostřelovač zabil dva bosenské vojáky. Joseph Heller by měl radost. Jeho Hlava XXII stojí v Sarajevu už jenom dvacet marek.

Semezdin Mehmedinović

PODZEMNÍ SLUNCE

Sarajevo před porážkou v prvních týdnech obrany prý zachránila městská policie a místní galérka. Barvitá tradice balkánského smlouvání a multietnického vyjednávání se postupně prohlubovala o možnosti černého trhu a korupce titovské komunistické ekonomiky. Relativní svoboda cestování a statisíce jugoslávských gastarbeiterů v zahraničí změnily návyky a zdrsni-ly chování. „Nedokážu si vybavit, kdy k té změně došlo, ale bylo to někdy na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Všude se vyrojili týpkové, co napodobovali svoje šéfy a jejich novou módu - kožené bundy, zlaté řetězy a černé brýle. Než jim došlo, že je nemusí mít pořád, nosili je i v noci do barů. Zdálo se, že město je plné plážových povalečů.“ Semezdin se usmívá ještě po letech. „Ale nebylo to jenom negativní. Šlo o prazvláštní subkulturu, se svými zvyky a kodexy chování, mezi něž patřila i náklonnost k umění, či lépe k umělcům. Možná šlo jenom o to, jak se vytáh

nout před holkama. V posledních letech před válkou se vliv místních gangsterských bossů ještě posílil. Měli svoje kavárny, podniky, kam směli pouze jejich kamarádi, a ve staré části města si pomalu rozdělovali čtvrtě jako nedotknutelná území. Jako na Sicílii. Ale byli jediní, kdo tušil, že přijde válka, a kdo se na ni začal připravovat."

Policie byla jediná oficiální ozbrojená složka pod kontrolou republikové vlády. Armáda, systematicky zbavovaná od konce 80. let nesrbských vyšších důstojníků, byla pod úplnou kontrolou Bělehradu. Válka v Chorvatsku zuřila od jara 1991. Normální lidé sice ještě nevěřili, že se může rozšířit i do Sarajeva, ale pod povrchem se děly podivné věci. V březnu 1992 se po prvních případech násilí ještě podařilo obrovskými demonstracemi zabránit vypuknutí bojů. V dubnu už byly teroristické útoky připraveny mnohem lépe. Když se podařilo dostat znovu desetitisíce lidí do ulic k mohutnému protiválečnému protestu, začali ostřelovači do demonstrace střílet. Po tomhle se už nikdo neodvážil jít s holýma rukama proti četnickým barikádám a rozebírat je.

Galérka v té době měla první zbraně a rychle zorganizovala oddíly domobrany v několika čtvrtích. Díky svým stykům si našla cestičky, kudy do obklíčeného města pašovat další zbraně a střelivo. Flotila golfů převážela *Létající oddíl* gangstera Pušky z místa na místo, všude tam, kde bylo potřeba odrazit útok. Náčelníci Caco a Celo předváděli se svými improvizovanými milicemi divy statečnosti. Měli velkou zásluhu na tom, že v prvních dnech a týdnech obrany Sarajevo nepadlo. Stala se z toho legenda, opakovaná všemi zahraničními novináři. Málokdo si všiml, že velká část z toho je skutečně jenom legenda. Ve stejné době zahynuli při obraně před Arkanovými četníky skoro všichni vědátory z Ústavu literatury Akademie věd. Byli v první linii. Slávu za odražení útoku, který by jinak znamenal průlom do centra města, sklídila parta z galérky, která byla až za nimi v druhé obranné linii.

Caco a Celo se stali načas neomezenými pány části města a vláda, policie ani armáda jim nemohly v ničem konkurovat. Uzavírali vlastní příměří, nebo porušovali příměří, která ujednala armáda. Měli vlastní vězení a vlastní policii. Kšeftovali přes frontu. Jejich „vojáci“ se stali postrachem města. Projížděli se v kradených nákladních autech, zastavovali po městě civily a naháněli je do první linie kopat zákopy. Stačilo mít srbské příjmení nebo se někomu líbil něčí byt. Odhaduje se, že zavraždili, nebo jejich přičiněním zahynulo několik tisíc lidí, převážně Srbů. Na podzim 1993 vyhlásila nově vzniklá vláda Harise Silajdžiče výjimečný stav a speciální jednotky armády a policie obsadily gangsterské „štáby“. Neobešlo se to bez střelení. Caca zabili, když odmítl propustit rukojmí, Celo byl zraněn a o dva roky později dostal u soudu překvapivě nízký trest.

Puška se už několik měsíců předtím stáhnul do ústraní své čtvrti a tak unikl obtěžování úřadů. V parném létě třiadevadesátého, kdy se pro vodu chodilo i několik kilometrů a každá kapka se šetřila, sedával uprostřed ulice na židli a namácel si nohy ve velkém umyvadle s vodou. Auta nejezdila, kolem dopadaly granáty, ale on seděl, četl si, a když někdo něco potřeboval, musel přijít až k němu. Strach z Pušky byl silnější než strach ze střepin a audience u něj vyznamenáním. Čišníka, který mu přes ulici přinášel na tácku na malý stolek vedle umyvadla kávu a vinnou kořalku *lozu*, prý platil královsky.

Po většinu války existovalo v Sarajevu několik restaurací, kde bylo i v době nejtěžší blokády města možné, za sto, stopa-desát marek za porci, dostat všechny druhy masa a příloh. Na tabuli před vchodem do nejznámější z nich, sklepní putyky *Jez*, mohli Sarajevané, žijící tři a půl roku ve strachu z hladu, číst často oznámení: *Dnes čerstvé chobotničky. V noci ulovené na dal-matském pobřeží, přes den provezené přes několik front a přes horu Igman, na zádech pronesené tunelem do Sarajeva - a všude platit a mít známé.* Začátkem roku 1994 se v oknech a výkladních skříních některých zastrčených bezpečných kavárniček

začaly objevovat tabule nového skla. Někde dokonce zvláštní tlusté pancéřové sklo chránilo návštěvníky před náhodnou explozí. Vyprávělo se, že bývalý ministr vnitra koupil ještě před začátkem války celý lodní náklad tabulového skla a loď zakotvil v Rijece. Počkal na příhodnou dobu, kdy v Sarajevu nezůstala celá snad ani jedna okenní tabulka a začal si připravovat cestu. Nikdo neví, kolik lidí musel uplatit. Nikdo neví, jak auta projela do Sarajeva. Třeba to ani není pravda. Nikdo ale nedokázal ty nové výkladní skříně vysvětlit.

Semezdin Mehmedinovič, básník a věrozvěst ducha města, natočil film *Mizaldo*, drsně poetickou mozaiku neskutečných scén zničeného města, prokládanou vymyšlenými reklamami. Film začíná pro nezasvěceného cizince šokující a brzy únavnou sekvencí psích zápasů, nejoblíbenějšího „sportu“ sarajevských gangsterů. Teprve později vyplývá z chaosu scény její symboličnost. Na malém dvorku se točí a skáčí dva psi, zakousnutí k neroztržení do sebe, zhlouplí a zaslepení záští, uzavření v kruhu šibrů a poskoků, které nezajímá jejich bolest, ale sázky a vzrušení moci. Je to možná ten nejbrutálnější obraz bosenské války.

V jedné z nejpůsobivějších scén *Mizalda* přemluvil Semezdin gangsterského bosse Caca, aby si sedl na nízkého zavalitého a huňatého koně, a projížděl se mezi chodci na hlavní sarajevské ulici Maršála Tita. V době, kdy ve městě byl skutečný nedostatek jídla, pohybovalo se centrem města několik set kilo masa obsazených obávaným gangsterem. Caco si to užíval, klátil nohama, zdravil se s překvapenými lidmi a nakonec koně zaparkoval u bílé plastikové židle opuštěné kavárničky v průjezdu. To byl jenom začátek. Nevím, jak to Semezdin dokázal, ale Caco na koni v jednom z příštích záběrů projížděl pomalu mezi horami sutě v troskách vypálené Národní knihovny, osamělý kovboj, samosoudce zničeného světa, který spáchal sebevraždu. Poslední záběr téhle scény vejde do dějin filmu. Caco na koni krokem projíždí kdysi nádherným sloupořadím první-

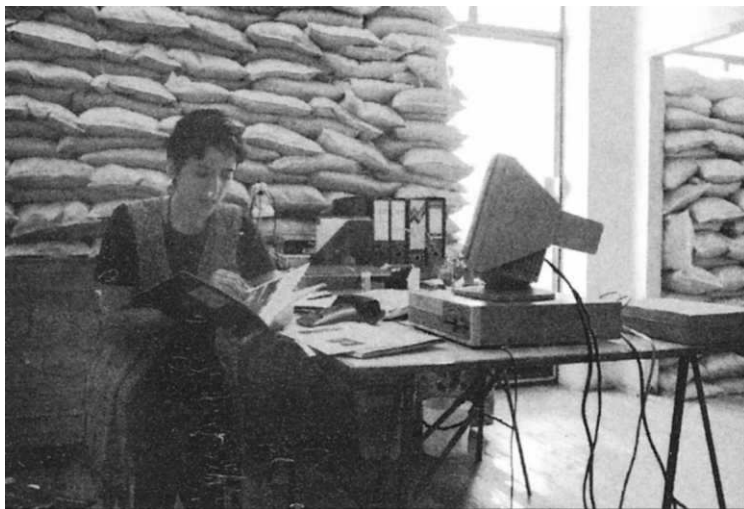

Sarajevo - trosky knihovny

ho patra knihovny. Ohněm okousané kamenné sloupy frázují pomalý pohyb stvoření z jiné epochy, či z jiného světa. Do prachu trosek prosvítají zničenou kopulí kolmé paprsky slunce. Následuje reklama na *Novou francouzskou filosofii*, kde dva slavní francouzští intelektuálové stojí uprostřed stejných trosek. Žvaní o kultuře a Goebbelsovi, bia, bia, bia... Samozřejmost, s jakou plácají nesmysly, je odzbrojující. Evropští intelektuálové, chycení za jedno ze svých příliš mnoha slov a zachycení cynickým okem sarajevského smutku, dopadli jako nepoctiví klauni. Ten smutek rozežírá všechno. Caco zmizel a kuň byl zabit do dvou měsíců po natáčení. Jeden z herců prý zahynul o rok později. Semezdin odešel ze Sarajeva ve chvíli, kdy skončila válka. Smutek vyhrál. Ale možná už to bylo ve hvězdách mnohem dříve. *Mizaldo* zní pěkně, ale nic to neznamená. Přechteno pozpátku je to *odlazím* - odcházím.

IZETA

Obala znamená nábreží. Zeshora z kopců, odkud se střílí, je to jako na dlani. Několik let se tam nedalo ani projet a do domů se chodilo ze dvora nebo sklepem. Kousíček odtud vraždil v roce 1914 pro *Velkou Myšlenku* Gavrilo Princip. Vešel do dějin jako úspěšný atentátník a zároveň packal, který neuměl ani utéct, ani spáchat sebevraždu. O osmdesát let později sedí na kopci desítky zblblých následníků podobné *Velké Myšlenky* a možná mají pocit vyššího poslání, když vraždí bezejmenné civily dole pod sebou. Prosklená čelní stěna místnosti, kde sedíme, je otevřená k řece a zabarikádovaná dvojitou stěnou z pytlů s pískem. Galerie Obala je jedna z nejvýznamnějších moderních galerií v Sarajevu. Elegantní sedmatřicetiletá Izeta Gradevič je její unavená ředitelka.

Izeta Gradevič

„Jsme v galerii poprvé po pěti dnech těžkého ostřelování města. Polovina našich lidí bydlí ve vzdálenějších čtvrtích a bylo nebezpečné chodit po ulicích. Tak jsme si dali pauzu. Když něco blízko vybuchne, většinou se všichni schováme pod stoly a jeden vyleze ke stropu a vykukuje škvírou, kde by to mohlo být. Byla doba, kdy jsem se pět měsíců nehnula ze sklepa divadelní akademie. Bylo nás tam osm a v poledne vždycky někdo jenom přeběhl s ešusy těch sto metrů přes řeku, aby z veřejné vývařovny přinesl jídlo pro ostatní. Ulice byly zarostlé, protože nikde nejezdila auta.

To, co umím, dělám, jak nejlépe umím. Dělám to instinktivně, ne pro nějaký účel. Nevím ani, jak to skončí. Možná, že kdybych uměla bojovat, šla bych na frontu. Umění nemůže vyhrávat války, ale může nás udržovat při smyslech - to mně došlo po třech letech. Očekávala jsem válku. Bylo to nějak ve vzduchu a proto jsem se 1. dubna 1992 vrátila předčasně z Paříže. Za tři dny to začalo. Neumím to popsat. Byla to víc fyzická, než psychická

zátěž, protože první dny jsme tomu prostě nevěřili. Zírali jsme na to jako na divadlo nebo film. Letadla na obloze, kouř, výbuchy. 27. května jsem stála na balkóně a před mýma očima minometný granát roztrhal lidi, kteří stáli ve frontě na chleba. V té chvíli válka začala i pro mě."

PONÍŽENÍ EVROPSKÉ DEMOKRACIE

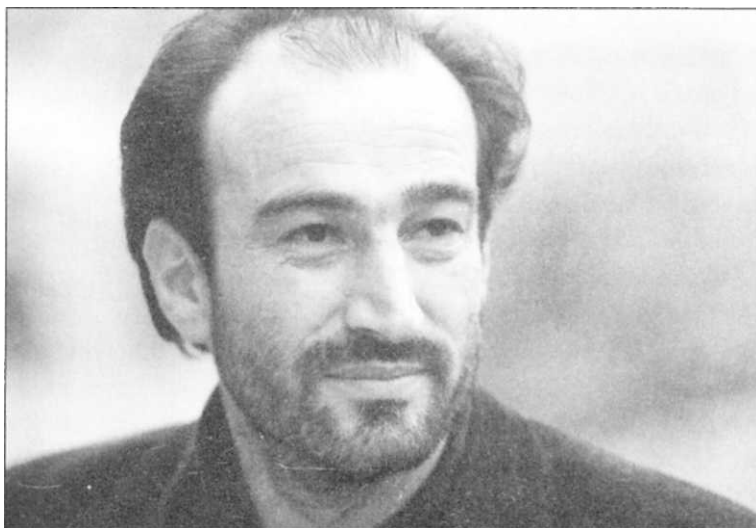
Na jedné straně stolu sedí triumfálně se usmívající Radovan Karadžić, na druhé bledý představitel OSN Jasuši Akaši. V čele stolu schůzce předsedá náměstek ruského ministra zahraničí Vitalij Čurkin. Ponížení OSN a Severoatlantického paktu je dokonalé. Jednotky bosenských Srbů drží dvě stě pracovníků OSN a vojáků UNPROFOR jako rukojmí, blokují všechny humanitární konvoje i letecký most do Sarajeva, bombardují a dobývají Goražde a vedou nevyhlášenou válku proti OSN. Představitelé západních velmocí se přes víkend nezmohli nejenom na vojenskou akci, ale ani na slovní odsouzení. Tváří v tvář otevřené hrozbě útoků proti jednotkám UNPROFOR musel Akaši přijmout ruskou nabídku zprostředkování. Rusko opět zablokovalo jednotný postup OSN a svojí podivnou neutralitou znovu tiše podpořilo rozpínavost šovinistického velkosrbství.

Tři roky se Západ a OSN snažily najít způsob, jak vojenskou agresi umluvit ke kompromisu a přizpůsobit věci ne principům mezinárodního práva, ale tomu, aby si Velké Srbsko za všech okolností mohlo zachránit tvář. Akašimu nebylo v okamžiku porážky dopřáno zachránit ani elementární důstojnost. Dvě hodiny potom, co získal příslib stažení srbských jednotek od Goražde a kvitoval s povděkem propuštění aspoň šestnácti z více než dvou set rukojmí, zaútočily tanky generála Mladiče na rozstřílené centrum obleženého Goražde a palbou do obytných budov se

snažily rozdmýchat panický útěk desetitisíců obyvatel města. Srbští ozbrojenci zaútočili i na britskou jednotku UNPROFOR v blízkosti Sarajeva.

Americká zahraniční politika je paralyzována vidinou jakéhokoli neúspěchu, který by narušil sebeoslavující představu o jediné demokratické supervelmoci s globální zodpovědností. Právě proto vysílala srbská televize v Pale do textu o prvním demonstrativním a vojensky nesmyslném leteckém útoku pouhých dvou amerických letadel u Goražde známé záběry somálských demonstrantů zohavujících mrtvé tělo amerického vojáka v Mogadišu. Nerozhodnost západní Evropy reprezentuje v posledních dvou letech mnohem více otevřený *appeasement* agrese v osobě lorda Owena, než britští vojáci, razantně odrážející občasně srbské provokace.

Od druhé světové války v Evropě platilo, že kdo mečem zachází, mečem schází. Platilo to i po celou dobu studené války jako motto odstrašující síly NATO. V případě Bosny světové společenství nejenom že prosadilo embargo na prodej těžkých zbraní napadenému suverénnímu státu, ale nic dnes nedělá na jeho záchranu. Násilná změna hranic a etnické čistky se tak znovu stávají tolerovanou součástí evropské politiky. Vítězem na Balkáně jsou především nedemokratické velmocenské tendence v Rusku, posilované každým ústupkem demokracie vůči násilí. A to je pro budoucnost střední Evropy nebezpečné.

Asi

ASIM A TUNEL

„Pamatuji se, jak jsem se šel 2. května 1992 podívat na odjezd posledního vlaku ze Sarajeva. Od té doby už mezi koleje vyrostly keře. V tomhle městě je za dobu války víc invalidů, než je celoevropská produkce protetických pomůcek. Zatím šedesát tisíc zraněných a přes jedenáct tisíc zabitých lidí. Z toho bylo tisíc šest set dětí. Přitom celé Sarajevo mělo tři sta padesát tisíc obyvatel, z nichž sto tisíc do města uprchlo z jiných míst Bosny a Hercegoviny. Na přelomu roku 1992 jsme bez jediného přerušení neměli plných dvě stě dní žádnou elektřinu. Sto sedmdesát dní jsme byli úplně bez plynu. Za první dva roky války jsme zůstali tři sta dní bez dodávek vody. Za tři a půl roku jezdily tramvaje na omezeném okruhu jenom dva měsíce. Všechny ekonomické kapacity města byly zničeny. Funguje jenom pošta, i když její budova je také značně poškozena. Město zachránil před hladem tunel pro pěší, který jsme prokopali pod letištěm v červenci 1993.“

Podivná statistika s historickou pointou. Na konci dvacátého století, v době superpočítačů a satelitního spojení, je moderní „olympijské“ město obléháno jako ve středověku a brání se ručním kopáním tunelu. Asim na začátku války bydlel v Butmiru, vesnici přízemních a jednopatrových rodinných domků v úrodné oblasti mezi říčkou Železnjačkou a horou Igman.

Na dohled od posledních domků bylo olympijské sídliště Dobrinja. Mezi Butmirem a Dobrinjí byla přistávací dráha sarajevského letiště. Po několika týdnech tvrdých bojů se fronta kolem letiště po zbytek války ustálila. Začátek a konec přistávací dráhy kontrolovaly srbské povstalecké jednotky. Butmir na vnější a většinu Dobrinje na vnitřní straně celé délky přistávací dráhy držely bosenské oddíly. Radovan Karadžić byl navýsost spokojen. Obklíčení města bylo úplné. V červnu 1992 se nechal nafilmovat v polní uniformě s dalekohledem na kopci nad Sarajevem. Prohlížel si sluncem zalité město pod sebou a prohlásil slavnou větu: „Ze Sarajeva už neunikne ani pták.“

Letiště bylo svěřeno pod správu UNPROFOR, který měl zajišťovat provoz humanitárního leteckého mostu a tím i svoje zásobování. Začala jedna z nejsmutnějších kapitol obléhání. Lidé, kteří chtěli odejít ze Sarajeva, nebo aspoň sehnat v Butmiru a Hrasnici něco k jídlu, se museli v noci plížit a utíkat přes přistávací dráhu, kterou neustále objížděly obrněné transportéry francouzské cizinecké legie a pohyblivými světlomety osvětlovaly obvod letiště. Velení UNPROFOR v čele s výrazně prosrbským kanadským generálem MacKenziem dostalo striktním výkladem dohody o ochraně letiště francouzské jednotky do role nadháně-čů srbských ostřelovačů. Stovky lidí se každou noc pokoušely dostat oběma směry přes přistávací dráhu. Nepomáhaly hluboké příkopy a závěje ostnatého drátu a nepomohly ani světlomety. Koho chytil UNPROFOR v okolí letiště byl odehnán, někdy i zbit. Koho při přebíhání dráhy nebo prolézání drátěných zátarasů chytil paprsek světlometu, měl jenom okamžik na to, aby padnul k zemi a modlil se, aby světlo co nejdříve zhaslo. Kdo zůstal v šo

ku stát, toho dostal ostřelovač. Podle některých údajů zahynulo při přebíhání sarajevské přistávací dráhy kolem pěti set lidí. UNPROFOR a OSN v tomto ohledu mají velmi černé svědomí. Bez nich by totiž většina těchto lidí žila. Brzy bylo jasné, že Karadžić chce město dobít i za cenu vyhladovění, a že bosenská vláda nemůže spoléhat ani na pravidelnost humanitárních dodávek do města. Časté porušování příměří v okolí letiště bylo příslovečným a pokaždé automaticky na několik dní přerušilo provoz leteckého mostu. Na jednom z kontejnerů, které chránily letištní budovu před střepinami, byl dlouho vidět fixem napsaný rekord nejkratšího příměří porušeného srbskou palbou - pouhých sedmnáct vteřin po jeho dohodnutém začátku.

V lednu 1993 proto začaly v největší tajnosti práce na „Objektu DB“, což bylo kódové označení pro tunel Dobrinja-Butmir. Asim byl u toho. Měl za úkol zaznamenávat postup prací na videokameru. Kazety schovával po celou válku v sejfu. Kopalo se z obou stran ve čtyřech směnách po šesti hodinách. V každé směně bylo devět vybraných dělníků. Jedinou mechanizací byly krumpáče, lopaty a kolečka. Původně měl být tunel dva metry vysoký a metr široký, ale brzy bylo jasné, že je nutno prokopat jakýkoliv průchod co nejrychleji. V některých částech byl tunel vysoký jen sto čtyřicet centimetrů. Nedostatek vzduchu a místa dovozoval pracovat vepředu třem lidem, ostatní museli čekat venku. Aby se kopání zamaskovalo před všemi nezasvěcenými, vstupy do tunelu byly ve sklepech obytných domů. Tady se také shromažďovala vykopaná zemina, rozvážená v noci stovky metrů po okolí. Pomáhalo i to, že UNPROFOR navrhl po obvodu letiště vysoké valy a bílé skrejpy s černými iniciálami UN často nahrnovaly zeminu i k mnoha strážním bunkrům kolem přistávací dráhy. Na velkých plochách rozjezděné skřívky se pár stovek koleček denně lehce ztratilo a množství vykopané zeminy zmizelo i na předprsních frontových zákopů v okolí letiště. Denně se prokopaly čtyři, a v nejlepších podmínkách až šest metrů tunelu. Velké problémy se objevily v dubnu. Tunel se musel

spustit do větší hloubky, aby podešel hluboké příkopy, které UNPROFOR vykopal po obvodu betonové přistávací dráhy. Do tunelu začala pronikat podzemní voda a bez čerpání nešlo pokračovat. Květen 1993 byl nejkritičtější. Malý generátor do-brinjské školy byl tajně dotažen do tunelu a umístěn ve zvláštní odzvučené šachtě. Ta měla vykopán i maskovaný komín pro odvod výfukových plynů. Všechno se vymyslelo tak, aby na povrchu nebylo nic slyšet ani cítit. Opravený generátor poháněl pumpy a osvětlení a zdálo se, že teď už nemůže práce nic zastavit. Jednoho dne uprostřed května nepřišlo do práce několik lidí. V půl deváté večer pak přišel šok - hlavní zpravodajský pořad bosenskorsrbké televize z Pale přinesl zprávu o kopání tunelu a žádal UNPROFOR, aby tomuto „flagrantnímu porušení dohody o využívání letišť“ zabránil. O několik dní později dorazila na Butmir zpráva, že asi deset lidí, mezi nimiž byli i někteří z tunelářů, zabloudilo v noci v husté mlze cestou z práce. Zahnuli o jednu ulici dřív a narazili na předsunutou četnickou hlídku. Slepí mají štěstí i v neštěstí - prošli tu noc těsně kolem minového pole. Jeden z nich pak po celonočním výslechu promluvil.

Noc po zprávách byla dramatická. Bylo jasné, že UNPROFOR bude muset reagovat a trvat na zastavení prací. Stejně tak bylo jasné, že bez tunelu Sarajevo nemůže vydržet. Po půlnoci někdo dostal nápad tak uličnický, že první reakcí v narvané a zakouřené místnosti byl, po dlouhé době, smích. Ještě nad ránem bylo na jiném místě zahájeno kopání jiného tunelu - „aby bylo co zastavit“. Dobrinjský vstup do původního tunelu byl zamaskován a do vyřešení krize se v něm kopalo jenom v noci. Na but-mirském konci se kopalo jako o závod. Do posledního detailu bylo připraveno divadlo, které, když se to tak vezme, zachránilo Sarajevo před kapitulací. Za dva dny zástupci UNPROFOR oficiálně protestovali u bosenské vlády a trvali na inspekci místa. Dostalo se jim hněvivých výčitek, odmítání a po několika dalších dnech zdržování a přerušovaného vyjednávání konečně i rezignovaného souhlasu. Důstojníci UNPROFOR byli vpuštěni

na staveniště „tunelu“, aby mohli potvrdit ukončení prací. O týden později se dostavili znovu a spokojeně konstatovali, že na „tunelu“ skutečně nikdo nepracuje. Mezitím mnohem intenzivněji pokračovalo kopání skutečného tunelu.

Koncem května se bosenskosrbské velení dozvědělo o přesunu části bosenských jednotek, které dosud bránily Butmir a horu Igman, na frontu poblíž Mostaru, kde se rozhořely boje mezi dosavadními muslimsko-chorvatskými spojenci. Oslabená obrana teoreticky nemohla vydržet dobře připravený útok. Silná ofenziva donutila obránce igmanského masivu na řadě míst u-stoupit. V horách docházelo ke krvavým bojům muže proti muži. Začalo hrozit nebezpečí, že Mladičovým jednotkám se podaří dobýt několik výšin, odkud by mohly dělostřeleckou palbou znemožnit provoz na jediné silnici přes Ivanovo sedlo na Igman. To by však znamenalo úplné obklíčení Sarajeva. Tunel, kterým by z města na frontu prošly posily, byl jedinou nadějí na přežití.

13. července 1993, v jednu hodinu a sedmá minut ráno, projel krumpáč z butmírské strany stěnou a ve výkopu se objevilo světlo z druhé strany. Den předtím už nikdo z končících směn neodcházel z práce. Všichni chtěli být u toho, až se to povede. První prostrčení rukou, slzy, vítězný řev a objímání chlapů, kteří svojí prací zachránili životy statisícům lidí a stovkám vojáků otevřeli podzemní cestu ke smrti. Do rána je tunel vyčištěn a odpoledne jím projdou na frontu první posily. Město bylo zachráněno.

Z tunelu se brzy stalo veřejné tajemství a supertajná instituce, kterou lidé stejně tak milovali, jako nenáviděli. UNPROFOR dlouho přesně nevěděl, jestli a kde tunel prochází. Nepomohly ani nové protesty z Pale. Bosenská vláda prý dala UNPROFOR nekompromisně najevo, že pokud bude donucena vybrat si mezi vyhladověním obyvatelstva a vojenskou obranou tunelu proti modrým přilbám, nebude váhat. Sarajevský tunel zásoboval město a jeho obránce vším potřebným. Prošli jím všichni: od prezidenta Izetbegoviče až po těla mrtvých vojáků, která v noci

přinášeli pohřbívat do města. Umělci, pozvaní na mezinárodní festivaly, zahajovali slavná turné tím, že po kotníky v bahně prolézali tunelem, a pak ještě museli v noci ujít až dvacet kilometrů přes hory. O několik dní později mohli spát v luxusních hotelech a hrát s úspěchem v nejslavnějších koncertních síních světa. Cesta tam i zpátky vedla sarajevským tunelem. Všechno, co se podařilo v noci dovézt po ostřelované lesní cestě přes Igman, bylo v Hrasnici přeloženo a po částech dopraveno do Butmiru. V prvních měsících se všechny náklady pronášely tunelem jenom na zádech. Na několika místech nebylo možné zvýšit stropy a rozbité hlavy patřily k nejčastějším „pracovním“ úrazům. Později se většina podlahy vybetonovala a po improvizovaných kolejích se tlačily vozíky s nosností až 400 kilogramů. Stejně vozíky se prý používaly i pro dopravu vládních činitelů.

V době, kdy k nejčastějším oficiálním heslům, omílaným ve vládní televizi a rádiu, patřila obrana státu (po bosensku drža-uy), udála se i tato historka: Vybraný voják tlačil vozík, na kterém seděl prezident Izetbegovic. Při průjezdu nízkým místem tunelu narazil hlavou do stropu a ulevil si populární jadrnou kletbou „Jebem ti državu!“ „Jenom trpělivost, synu, trpělivost,“ ozvalo se s porozuměním z vozíku. Izetbegovic prý použil slovo *sabur*. To je víc než trpělivost, spíše zaťatá víra, že bude lépe. *Sabur* je asi i nejlepší charakteristika celého tunelu.

V červenci 1995 jsme s Lubošem Kotkem zástěnami u butmirské cesty zahlédli staveniště dvou nových tunelů. Jedním z nich měla projíždět i auta. V listopadu, když jsme na stejném místě uvízli v koloně autobusů s vojáky, stahovanými díky konečnému příměří z fronty, už nikdo nic neschovával. Přes letiště se stále nemohlo, a tak se rozjásaní vojáci, ověšení kromě vojenských náležitostí i věcmi, které nesli domů rodinám, řadili přímo před námi do dlouhého zástupu a mizeli ve sklepech rozestavěného domku. Na boku výkopu, který dřív bylo možné mít za budoucí nájezd do garáže, stálo rukou napsáno: TUNEL.

I takhle může vypadat mír.

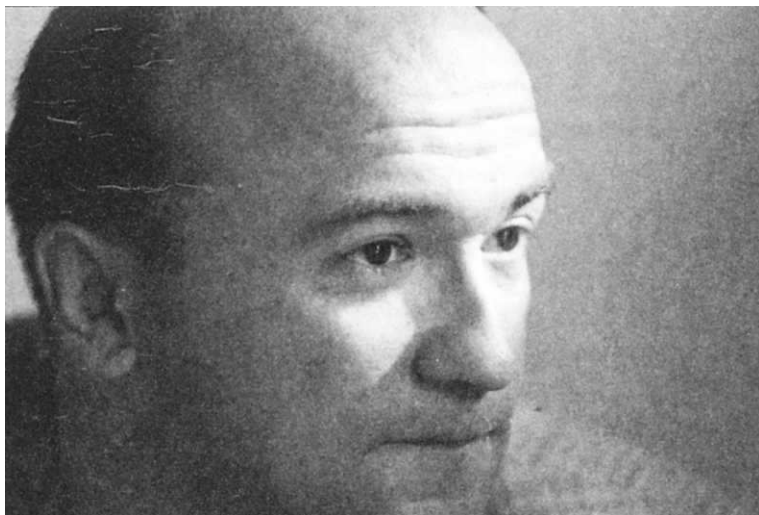
AMILA BAKŠIČ

[solistka sarajevské opery]

„Je těžké vysvětlovat to někomu, kdo netuší, co to je za řeholi zpívat operu. Rozhodla jsem se hned první den - musím být v těchto hrozných časech v Sarajevu, i když tím přicházím o nejproduktivnější dobu mé pěvecké kariéry. Ale tohle je pro mě a pro moje publikum důležitější. Mnoho zpěváků, dirigentů a hudebníků z opery odešlo do emigrace, protože to nemohli vydržet. O to důležitější je, aby aspoň někteří zůstali. Tohle léto je ostřelování hodně zlé a tak můžeme pořádat jenom občasné sólové koncerty. Bylo by dnes nebezpečné mít divadlo plné lidí.

Amila Bakšič

Zlatko Topčić

Zima je vždycky nejhorší - jsme bez elektřiny, vodu a dříví na topení musíme tahat do patnáctého patra. Musím se starat o děti, o vaření, a ve studeném bytě je těžké cvičit hlas. Ale jde to. Miluji zpěv a na zimu nemyslím. V prosinci dvaadvadesát jsem při minus devatenácti zpívala v katedrále Stabat mater za mír - a hlas neprotestoval. Stála jsem tam navlečená do prošívané bundy a zabalená do šály a zpívala přeplněnému kostelu. Nevím jak, ale přestála jsem to. Před válkou stačilo sebemenší nachlazení a nemohla jsem zpívat, a teď vydržím cokoli - i kouření, i když bych kouřit neměla. Někdy si zkouším vysnít první koncert po válce. To je snad největší sen, který mohu mít. Nemyslet na bomby, stát na jevišti a být mezi svobodnými lidmi. Chtěla bych zpívat Toscu. Byla to před válkou moje poslední role. Tak bychom se jenom po vynucené přestávce vrátili k přerušené práci. Hodně vzpomínám na úplně poslední koncert před válkou. Bylo to symbolické, končili jsme Mozartovým Requiem."

V šachtě sedmnáctipatrového věžového paneláku byla pod střechou zavěšena kladka a do přízemí se táhlo tenké lano s hákem. Boty jsme si sundali u pečlivě vyskládané hranicky polínek. Na zdi visely diplomy z mezinárodních pěveckých soutěží a fotografie z operních inscenací. Madame Butterfly, Tosca, Mařenka z Prodané nevěsty. Při cestě dolů kladka tence píská. Mladá paní tahá zezdola na laně pětilitrové kanystry s vodou.

ZLATKO TOPČIČ

[spisovatel a dramatik]

„Držím zřejmě rekord v délce uprchlického utíkání z Grbavi-ce do Sarajeva. Těch padesát metrů přes Most bratrství a jednoty mně ve dvaadevadesátém trvalo čtyři a půl měsíce. Jak jsem se hnul, tak mě odvezli do vězení Kula a odsoudili za inscenaci, kterou jsem v Sarajevu udělal před válkou. Abych věděl, zač je toho loket. A teprve pak jsem mohl jít. Můj otec byl v roce 1943 vyměněn z koncentračního tábora Jasenovac za chorvatského ustašovce. Padesát let potom byl jeho syn vyměněn za srbského četnika.

Žiji s pocitem, že z nás svět dělá hlupáky. Sedíte ve městě, do kterého někdo střílí, nemáte se čím bránit - a svět tomu říká občanská válka či etnický konflikt. Ani náhodou. Musíme proto teprve najít název - genocida je ten nejbližší možný. Bosenská literatura bude příštích sto let popisovat to, co se teď děje. Generace dnešních dětí - to budou autoři nejlepších děl. Pro nás je všechno ještě příliš horké a příliš hořké. Máme ironii, ale nikdo ji nechce slyšet. Máme cynismus, ale nikdo ho nevidí. Oni už budou mít odstup. Oni budou ti největší.

Kultura je náš vztah k té staré kurvě Evropě, která neustále žvaní o lidských právech, ale neudělá pro ně nic. Fašismus té

kurvě bouchá na dveře a ona dělá, že nic neslyší. Já nechci nikoho nenávidět, ale musím pokračovat v boji proti stejnému fašismu, proti kterému bojoval už můj otec. V Bosně mizí jeden celý národ a nikdo v Evropě to nechce vidět."

NADAČNÍCI

Nadace Lidových novin byla nudle jediné úzké kanceláře v redakci na Národní 9, nabitá duchem, spoluprací, únavou, legrací, dobrodružstvím, snahou něco dokázat a něco se naučit - to všechno v době, kdy se noviny začaly rozkládat pod náporom ideologicky momentálně správně nasměrovaných, kteří je, neochvějně si jisti svojí pravdou, dovedli o něco později až na pokraj krachu. V redakci bylo smutno, nervózně a apatično. Tady neustále zvonily telefony, kuly se ztřeštěné plány, které se občas podařilo ukutečnit - a především, dělaly se věci, které měly smysl a proto spojovaly i lidi velmi protichůdných povah a názorů. Díky rychlému úspěchu Nadace a publicitě, kterou přinášela Lidovým novinám, museli i škarohlídi v redakci mlčet. Mirek Štětina měl v Nadaci neoddiskutovatelnou autoritu otce--zakladatele, ale většinu času trávil v Rusku a na Kavkaze. První přišel s myšlenkou, že je možné a potřebné spojit novinářské cesty do krizových oblastí s dodávkami humanitární pomoci. Dodnes tomu mnoho lidí nechce rozumět. My jsme si nechtěli ve válkách připadat jako čumilové.

Ředitelem byl Šimon „Magie“ Pánek. Netrpělívá sopka nápadů a někdy až příliš rychlých rozhodnutí, s výdrží slona a pracovitostí do školních slabikářů, dítě Štětěny, které jí vždy umělo vyjít vstříc. Papírům se naučil velet Lukáš Laichter, bez něhož by celá Nadace skončila pod lavinou faktur, objednávek a nevyřízené korespondence. Honza Rybář, snad nejnadanější novinář

a dobrodruh dobrého srdce. A parta kamarádů okolo, kde nejdůležitější a nejschopnější ze všech byla dobrá víla redakce Lidových novin a tajemnice všech jejich šéfredaktorů Vlasta Lajčáková. Později, kdy se Nadace stala známou a úctyhodnou institucí, měla obrovské štěstí, že se k ní přidal starý kamarád a sarajevský rodák Igor Blažević. Občas se v té nudli, kde u stropu visela Štětínová trofejní, z jednoho kusu dřeva vydlabaná kanoe a po zdech byly mezi fotografiemi rozvěšené dřevěné masky, děly i zázraky. Tam vznikla na podzim 1993 historicky nejúspěšnější česká humanitární kampaň SOS SARAJEVO.

Vrátili jsme se v srpnu z Hercegoviny, kam jsme s podporou katolické Charity dovezli šest použitých sanitek ruské výroby, které vyřadila pražská Záchraná služba. Nepodařilo se nám úplně všechno, co jsme chtěli, ale byla to velká škola a naučila nás chtít víc. Po jednom rozhovoru vznikl na chodbě před studiem Českého rozhlasu nápad na velkou novinářskou kampaň, jakousi lavinu, která by pomohla získat prostředky na zakoupení humanitární pomoci pro Sarajevo. Pomohly desítky kolegů z mnoha, obvykle velmi nespolupracujících redakcí. Najednou nezáleželo na pravicovosti nebo levicovosti - v mnoha novinářích se probudili lidé. Mělo to obrovský smysl a byl to nádherný zážitek. Nadace přes všechny problémy ještě vyrostla, přešla do televize a přijala nové jméno NADACE ČLOVĚK V TÍSNI; to nese dodnes. Až do konce války patřila v Bosně asi k nejznámějším českým aktivitám. Nebylo by spravedlivé nezmínit též Rudu Raitze a jeho fantastickou partu řidičů z humanitární organizace ADRA, kteří jako první Češi přejeli Igman, a lidi z Charity, kteří vozili pomoc do Chorvatska. Jejich instituce jsou však součástí velkých celosvětových charitativních organizací.

„Štětínovy děti“ dělaly tvrdošíjně všechno na koleně - i zázraky. Ne nadarmo se Nadace v Bosně stala přidruženou organizací UNICEF a ne nadarmo se právě těmhle šesti sedmi lidem podařilo na podzim 1995 uspořádat největší přehlídku bosenské kultury na světě za celou dobu války. Jsem vděčný za to, že jsem

byl u toho. Je v řádu věcí, že když šlo o krk, mělo Ministerstvo zahraničních věcí ČR a Kancelář prezidenta republiky občas zájem o informace a konzultace. V roce 1993 jsme do Sarajeva dokonce dostali na novinářské legitimace dva prezidentovy poradce, kteří měli připravit jeho návštěvu. Chudák Šimon se nechtěně dostal do role medvědáře, který ke konci války pomáhal vozit do Bosny vedle humanitární pomoci i ministerské delegace. Jakmile se věci uklidnily, zvítězila česká hloupost. Úředníci z Černínského paláce, kteří jenom těžce snášeli, že někdo zasahuje do věcí zahraničních, jež považovali za své nedotknutelné vlastnictví, začali po stranických kuloárech roznášet, že Nadace „dělá svojí zahraniční politiku“ a dokonce, že „poškozuje české národní zájmy“. Zblblý Čech je horší než medvěd. A na to, aby někdo dospěl k názoru, že pomáhat lidem v tísní poškozuje národní zájmy, na to už musí být pěkný pitomec.

SNAJPR

[z vyprávění chorvatského novináře Borise F.]

„Byl to těžkej frajer. Mladej kluk, tak pětadvacet, obličej jak poupě. Před válkou něco studoval a spadnul do ní hned na začátku. Poprvé jsme se potkali v dvaadevadesátém, kdy Mostar obklíčili četnici. Byl v jednotce - ona to byla spíš parta šilenců -, která zajišťovala zásobování mostarské domobrany. Protáhl mě přes kopce; do města bych se bez něj nikdy nedostal. Byl zvláštní. Pokud vůbec mluvil, bylo to o tichu a o horách. Potom jsem ho náhodou potkal o rok později, kdy HVO pro změnu místo na četníky útočilo na muslimský východní Mostar. Vzali mě jako novináře na frontu nad Mostarem. To už byla taková zvláštní poziciční válka se zákopy a bunkry, které si vojclové zařizovali na dlouhé měsíce. Bylo mně z toho zle. Z toho kamení

kolem sálalo šílenství a vedro. Ukázali mně předsunutý stanoviště, nenápadnou díru mezi kameny, zamaskovanou dopředu, ale úplně otevřenou dozadu. Ležel tam chlap s ostřelovačskou puškou a koukal do krajiny před sebou. Najednou jsem věděl, že je to on. Zavolal jsem na něj. Pomalu se otočil, jako by se nemohl odtrhnout. Byl to úplně jiný člověk. Kecali jsme o hloupostech, kouřili a on povídal, jak z něj udělali ostřelovače. A mně se udělalo ještě víc zle. Říkám:

- To střílíš i civily?
- V tyhle posraný válce nejsou civilové.

/ - Pitomost. To nic necejtíš, když na ně míříš?

- Všechno cejtím, ale seru na to.

Pořád držel na rukou pušku s ohromným dalekohledem a ani na chvíli ji neodložil. Přejížděl po ní dlaněma, jako by ji leštil, jako by mu dávala sílu. Snažil se mně vysvětlit, že je to, jako když se dívá na jinou planetu, na jiný svět, který může ovlivňovat, aniž by ho někdo viděl.

- Děláš spravedlnost?

- Ne, pořádek. Je to jako když uklízíš, něco jako počítačová hra. Nezabíjím lidi. Jenom je zmizím z obrazovky. Nikdy jsem je neviděl ve skutečnosti, zblízka. Ani živý, ani mrtvý. Jediný mrtvý, který jsem viděl zblízka, byli kluci odsud.

Oči mu bloudily po zákopech a prsty pořád pomalu jezdil po dalekohledu a dolů po pažbě. Nedíval se na tu pušku, ale laskal ji. Něco se stalo, a z normálního študáka se stal snajpr, který bez tý své zasraný pušky nemůže být ani chvíli.

- Jdeš někdy do města?

- Nezkoušej na mě ty svoje psychologický kecy! To víš, že nejdu mezi ty sráče, co nevědí, co je to první linie a kšeftujou na našich mrtvolách. Hele, já vím, že sem v průseru, že nejsem normální. Ale tady jsme taková všichni, protože tady se jinak přežít nedá.

Chtěl mně to vysvětlit a já se s ním nechtěl hádat. Dolezli jsme do jeho „hnízda“, jak tomu říkal, a on zalehl do prohlubně

ke střelně. Měl tam stín, ležel pohodlně na molitanové matraci s podhlavníkem a polštářem a pomalinku vysunoval hlavě ze střelny do křoví, které ji zakrývalo při pohledu zepředu. Chvilí se díval.

- Jenom to omrknu.

Potom se nadechl, jako by se rozhodl:

- Nikde nic. Pojď si to prohlídnout.

Nechtěl jsem vzít pušku do ruky, ale on se smál a pak vyndal zásobník i náboj z hlavně a ukázal mi, že je všechno prázdné.

Rozbitá vesnice byla v dálce před námi, schoulená pod horou, a křovinatou kamenitou krajinou k ní vedla úzká bílá cesta. Těsně před vesnicí se zvedla trochu do kopce a dvě ohořelá auta vytvořila podivnou vstupní bránu. Lehl jsem si k pušce a on mi povídá:

- Je to skoro pět set metrů.

Ten bastard věděl, co to se mnou udělá. Dalo mi hroznou práci zakrýt šok. Půl kilometru je hrozná dálka, ale já jsem viděl sebemenší detaily, kůru na stromech, stíny od kulek v dírách na zdech, prasklé tašky. Bylo to neuvěřitelně blízko, a teď už jsem rozuměl tomu jeho přirovnání s jinou planetou. Všechno bylo mrtvé, opuštěné, prázdné. Díval jsem se dlouho. Mlčeli jsme. Slyšel jsem, jak upíjí z plastické láhve fantu. Najednou se mi v dalekohledu objevila stará nahrbená žena v černých šatech. Pomalu procházela mezi domy. Viděl jsem jí do obličeje zastíněného černým šátkem.

- Je tam nějaká stará babka, povídám.

- Ukaž!

Lehl si na své místo.

- Co tam dělá? Tam nemá co dělat. Tam nikdo nemá co dělat. Pochopil jsem, že je zle.

- Přece ji nezabiješ!

- V té vesnici nemá nikdo co dělat. Vždy já si můžu vybrat, do kterýho oka ji trefím. Co tam, do prdele, dělá?!

Nakonec jsem mu tu pušku vzal, nabídl mu cigarety a rozkecali jsme to. Ten den ji nezastřelil.

Nikdy jsem nenašel sílu ho potom znova vyhledat. Kdysi mi zachránil život, ale já se bojím - nechci zjistit, že ji zabil o den nebo o týden později. Je to pošetilá obava. Jako by nestačilo, kolik zabil jiných lidí."

ODPOVĚDNOST ZA GORAŽDE

„Nemocnice už nemůže nabídnout raněným nic víc než soucit," pravila páteční zpráva Vysokého komisariátu OSN pro u-prchlíky z Goražde. Tanková palba zničila operační sály a sterilizační vybavení. 535 mrtvých a přes 1740 zraněných jenom v centru města, protože jenom tam bylo možné počítat ztráty. Převážně bezbranní civilisté a děti, masakrování těžkou technikou armády bosenských Srbů. Mezinárodní společenství jim vydalo Goražde na milost, ale obyvatelé města milost nedostali. Opožděné ultimátum NATO na tom nic nezmění.

Odpovědnost mezinárodního společenství je o to tragičtější, že se rozhodnutím Rady bezpečnosti zavázalo Goražde chránit jako jednu ze šesti „bezpečných zón". Po zahájení srbské ofenzivy OSN a Severoatlantický pakt nejprve úmyslně zlehčovaly situaci a nejvyšší američtí vojenští představitelé William Perry a John Shalikashvili dokonce výslovně vyloučili možnost vojenského zásahu. Na scéně se po dlouhé přestávce znovu objevil zdiskreditovaný vyjednávač lord Owen a přispěchal i Vitalij Čurkin. Následovala dvě vojensky bezvýznamná gesta v podobě útoku jednotlivých letadel na srbské pozice - bombasticky označená za letecké útoky NATO - a sestřelení britského letounu, který prý dokonce jenom pozoroval situaci. OSN a NATO ustoupily. Povzbuzená armáda Radovana Karadžiče pokračo

vala v úmyslném ničení obytných domů a ostřelování jasně označených budov nemocnice a humanitárních organizací.

Terorismus v uniformě nezničil jenom jedno město. Srbská agrese v Goražde porazila principy, na kterých doposud stálo světové demokratické společenství a nejsilnější vojenské seskupení na světě, když se na straně demokracie vytratila vůle bránit Goražde, a tím i sebe, silou. Velký díl odpovědnosti nese Rusko. Nebezpečnou hrou o prosazení svých zájmů na Balkáně úmyslně oslabilo autoritu OSN a NATO a povzbudilo bosenské Srby ke stupňování agrese. A když svoji hru nezvládlo, nebylo schopné srbskou agresi a masakrování civilního obyvatelstva zastavit. Rusko je dnes spoluvíníkem tragédie Goražde.

Svůj díl odpovědnosti však nese i Česká republika. Po hrubé diplomatické chybě při hlasování OSN o zbrojním embargu (v r. 1995) přišly váhavé a rozporné postoje vůči vojenské aktivitě NATO v Sarajevu. V době nástupu na Goražde byl v Praze na soukromé návštěvě bývalý jugoslávský premiér Panic. Byl přijat na nejvyšší vládní úrovni a - ani slovo o Goražde. Česká zahraniční politika zůstala němá a nečinná, přestože sedm středoevropských prezidentů v Litomyšli vyjádřilo vůli po zastavení srbské agrese. Peníze daňových poplatníků, investované do získání křesla v Radě bezpečnosti, bohužel, nedoprovázel pocit mravní a politické spoluzodpovědnosti za mezinárodní vývoj.

Jakkoliv nikdo z nás už nemůže vrátit životy stovkám zabitých, tato krize je momentem, kdy musíme velmi seriózně posoudit mezinárodní chování a postupy České republiky. Paralyzovaná mlčenlivost parlamentu a politiků všech stran, tiše obcházejících kolem dezinformované zahraniční politiky v tak vážné krizi, jaké jsme svědky v Bosně, činí spoluzodpovědnými všechny bez rozdílu. Jaká jsou v této chvíli kritéria zahraniční politiky státu, který v tomto století zažil dvě světové války a dvě vojenské agrese proti vlastní suverenitě?

VZPOMÍNKA NA MNICHOV

Tragédie Goražde potvrdila, že světové společenství, představované v Bosně Organizací spojených národů a velmocemi, je už velmi blízko uznání územních zisků srbské agrese. Znovu se ukázalo, že evropská demokracie se tváří v tvář otevřenému násilí začíná bránit teprve a jenom, když je namířeno proti bezprostředním zájmům velmocí. Nečekaná a náhlá srdečná shoda mezi Západem a Ruskem svojí jednoduchostí připomíná Mnichov roku 1938. Strategie bosenských Srbů, podporovaných a otevřeně vyzbrojovaných Bělehradem, je jasná. Stažení stovek kusů těžkých zbraní od Sarajeva jim uvolnilo ruce k novému ofenzivnímu postupu, který jim dokonce zajišťuje nedobrovolnou spolupráci jednotek UNPROFOR. Na vybraném místě tisícikilometrové fronty - naposledy to bylo u Goražde a příště třeba u severobosenského Brčka - zaútočí s maximálním využitím absolutní převahy v dělostřelectvu a tancích. Ostřelováním obytných čtvrtí a masakrováním civilního obyvatelstva vyprovokují ultimátum OSN a Severoatlantické aliance. Pod hrozbou leteckých úderů stáhnou těžké zbraně na jiné příhodné místo fronty a dobytá území potom stačí držet vlastní pěchotou. Rozmístění jednotek UNPROFOR do této oblasti jim zaručuje, že ani v budoucnosti nebude bosenská armáda moci přejít do protiútoků. Na dobytá území jsou rychle přesunuti srbští uprchlíci z jiných oblastí a vytvořena vlastní správa. A tak dokola.

Čím víc podobných ohnisek vytvoří, tím zranitelnější budou vojáci mezinárodních sil OSN a tím nepravděpodobnější bude možnost skutečného použití leteckých sil Severoatlantické aliance. OSN tak vlastní nerozhodností dostává své vojáky do role rukojmích a zároveň nedobrovolných strážců výsledků agrese a etnické očisty. A aby bylo dostatečně jasno, kdo je v Bosně

pánem, nepovolí bosenští Srbové vstup do Goražde pásovým vozidlům UNPROFOR, ale pouze kolovým. Generál Mladič odmítne protesty OSN proti ničení a vypalování vyklizovaných území s tím, že se to děje ve všech válkách a na rozloučenou s Goražde nechá vyhodit do vzduchu městskou vodárnu. Může si to dovolit, protože velmocí mu svou nechuť zasahovat daly volnou ruku k jakýmkoliv válečným zločinům.

Mocností a OSN k aspoň dočasnému ukončení války na Balkáně zbývá jediná cesta - cynický a tvrdý nátlak na bosenskou vládu, aby přijala ponižující rozdělení Bosny a Hercegoviny, uznala porážku a sankcionovala výsledky agrese a etnických čistek. Srbové dnes mohou jednat do nekonečna, protože dosáhli svého. Světové společenství se nepostavilo jejich agresi, tak proč by se mělo stavět jejich neústupnosti při jednání o rozdělení BaH?

Je to horší než Mnichov. Československá republika se mohla bránit - pokud by chtěla. Světové společenství dnes ovšem dává velký pozor, aby bylo dodržováno embargo na dodávky zbraní do Bosny a aby se Bosna bránit nemohla. To přirovnání je možná kruté, ale velmi pravdivé. Jenom si zkuste představit, že z České republiky zbude obklíčená Praha, svobodný Středočeský a Východočeský kraj a enklávy Olomouc, Kopřivnice a Šumperk. Zbytek je okupován a světové společenství vám říká, že máte být rozumní, že další střety válčících stran nic nevyřeší. Možná dostanete chuť emigrovat. A potom zjistíte, že vám nikdo nedá vstupní vízum.

Mnichov byl nazýván zradou. Dnes tomu budeme říkat mírový plán. Za rozdělení Bosny světové společenství zcela určitě dostane slib skončení etnického běsnění a tisíciletého míru na Balkáně. Vojvodina, Krajina, Kosovo a Makedonie prý přestanou být problém. Jako po Mnichovu.

BRAMBORY A KLAUNI

„Prorazili přes hory a přivezli brambory a cibuli!“ Muž rozčileně mává rukama. Z kopce pár set metrů odsud se ozve kulometná dávka, ale nikdo ani nezvedne hlavu. Tohle je důležitější. „Lidi, přivezli taky vejce! Namouduši jsem viděla pod plachtou bedny od vajec.“ Ulice začíná hučet těžko skrývaným vzrušením. Před zabedněným obchodem se okamžitě tvoří dlouhatánský had. K obchodu couvá první nákladák a ulice ztichne jako o pohřbu. Před očima všech přítomných, kteří přežili dva roky obléhání Sarajeva, se odehrává zázrak. Na rampu vytahují palety s dírkovanými plechovými bednami vajec. Paní vedle mě se šeptem modlí s očima plnými slz. V kabinách všech tří aut jsou za rozstřílenými skly vidět jenom strhané bleďé obličejové řidičů. Jako první projeli nově proraženou cestou přes horu Ig-man, prorazili blokádu Srbům pod nosem a teď nemají sílu ani vystoupit. Ten u obchodu pokládá hlavu na volant a okamžitě usíná. Hvězdám podobné praskliny od kulek na předním skle mu dělají nad šedivou hlavou svatozář.

Týdny předtím se už ve městě mluvilo o tom, že buldozery prorážejí přes horu Igman novou cestu do města. Všechny normální silnice kolem Sarajeva kontrolují vojáci bosenských Srbů a ti do města nic nepustí. Území, které kontroluje bosenská armáda, je od obklíčeného města odděleno jenom letištěm pod kontrolou neutrálních jednotek OSN. Ty by přes něj nepropustily nic vojenského, leč na komerční dopravu nemohou v zásadě nic namítat. Vysoký masiv hory Igman dělí sarajevské letiště od nejbližší silnice (vede k jaderskému pobřeží), kterou Srbové sice mohou ostřelovat, ale nemohou ji uzavřít. A tak buldozery prorazily přes ten hrozný kopec nouzovou *Cestu života*. Jednou ji budou přirovnávat k té, jež za druhé světové války zachránila

Leningrad. Ale teď na to nikdo nemyslí. Přivezli vejce, brambory a cibuli.

Od konce února, kdy hrozba leteckých úderů NATO vynutila kolem města - napjatý a často porušovaný - klid zbraní, se ve městě zasklívá. Zpočátku pomalu, tu jedna výloha, tam dvě okna, ale pak to jede jako lavina. Nikdo nechápe, kde se po dvou letech války ve městě našlo tolik tabulového skla. Ptám se v několika obchodech a kavárničkách na firmu, která jim vsazovala novou výlohu, ale s úsměvem si nevzpomínají... Za peníze jde i ve válce všechno. Nikdo ovšem netrumpfne malé *Café Paris*, které má už od ledna ve výloze dvoucentimetrové pancéřové sklo proti střepinám. Pokaždé je plno.

Na začátku května se objevily první obchody s potravinami a ceny klesly rychle dolů. Kávu, která ještě v únoru stála tři marky, pořídíte za jednu. Jezdí tramvaje, přeplněné a ověšené lidmi i zvenku. Někdo tvrdí, že jezdit na nárazníku je bezpečnější - kvůli kapsářům. Ve druhé polovině května je dokonce otevřena první benzinová pumpa a nevěřící motoristé si mohou legálně koupit benzin. Litr za 3 DM. Ještě v únoru stál litr na černém trhu třicet pět marek. „Asi jsem se zbláznil, ale nevím si s těmi změnami rady,“ říká soused a okopává záhon zeleniny v parku před domem. Stromy kdysi pokáceli na topení a každý metr překopali na záhon. „Před pár dny jsem dostal pytlík zeleninové sadby za to, že budu přes léto učit dvě děti anglicky. Nevěřili jsme, že to skončí. Nic kromě hladu a strachu nebylo, a tak bylo pořád co shánět a dělat. S tím podivným příměřím najednou spousta lidí začala spěchat pryč. Ještě nevědí, že není kam. A já teď nevím, co s časem.“ Sedíme na sluníčku a mlčíme. Občas pohladí rukou prohřátou zem.

Pomalu jdeme ulicí, o blok dál je tichá frontová linie. Kluci hrají fotbal a hulákající smečka hráčů se přelévá mezi fasádami domů, otřískanými od kulek a od granátů, sem a tam. Ještě před pár týdny se tu chodilo jenom v noci, anebo v zákopech. „Už nikdy to nebude stejné jako dřív. Tohle město nejde rozdě

Cesta na Igman

lit podle národností. Staly se tu hrozné věci, ale stejně nakonec budeme žít zase buď spolu, anebo vedle sebe. V tomhle údolí to jinak nejde. Jenomže my budeme jiní." Mluví o válce, násilí a korupci, která rozhlašuje duši města i všech lidí na všech stranách. Jak obtížné a smutné bude začínat znova žít normální život. Ulicí proti nám přijíždí barevný mikrobusek, pomalovaný balónek a hlavami klaunů. Zpomaluje na plácku před vypáleným domem, ze kterého zbyly jenom zdi. Kluci přestávají kopat do míče a sbíhají se kolem. Z auta se smíchem vystupují dva nádherní klauni s namalovanými legračními obličejemi a nezbytně velkýma botama. Zezadu vyskakují další. Na boku mikrobuseku je velký nápis KLAUNI BEZ HRANIC. Díváme se na sebe a chechtáme se jako blázni. Viděl jsem tu humanitární organizace lékařů, reportérů, dokonce i lékárníků bez hranic, ale tohle je nej-llepší. Na předním skle je v rohu u řidiče nalepená rozesmátá hlava klauna v kulatém klobouku. Zakrývá díru po kulce. Z blízké mešity je slyšet modlitba a z kopce kulomet.

Mirsad Purivatra

MIRSAD PURIVATRA

[ředitel sarajevské Nadace pro otevřenou
společnost George Sorose]

„Možná, že jsem idealista, ale věřím, že Sarajevo dává nějaký mravní příklad. Při dosavadním počtu obětí zažilo padesát tisíc lidí v tomhle městě tragédii smrti v nejbližší rodině. Přesto tu nenajdete pomstu. Sarajevo nepřijalo pomstu jako princip a dokázalo si udržet ducha, který ho charakterizoval v posledních pěti letech. Je to duch soužití různých národů, kultur, náboženství a jazyků. My sami tomu říkáme *ta multi věc*.

Určitě byste našli jednotlivce plné nenávisti a případy etnic

kého násilí, zvláště na začátku války. Ale mluvte s normálními: lidmi a nikdo z nich nebude chtít, aby Sarajevo zůstalo etnick} čistým a jednobarevným městem. Pozoruji to na lidech, kteří ze Sarajeva odešli, protože už to nemohli vydržet. Odešli ve stej něm poměru příslušníci všech národností i náboženství. Dnes se míváme mezi sebou bez problémů, ať věřící nebo ateisté. Co mě však děsí, je, že svět tyto hodnoty prodal. Věřili jsme dlouho, že je bude bránit, ale on je pomáhal zničit. Sarajevo se pokouší své hodnoty udržet i proti němotě světa. Pokud svět půjde dc 21. století s vědomím, že agrese může být odměněna, bude tc znamenat porážku všech nadějí na rozšiřování demokracie a jasný signál, že hrubá síla stále vítězí. Jde o princip - my v Sarajevu jsme dokázali, že můžeme spolu žít v otevřené společnosti; teď je na ostatních, aby prokázali totéž v mezinárodním měřítku.

Co víc je ještě potřeba, aby svět začal nazývat věci pravými jmény? Přes dvě stě tisíc mrtvých, přes opakované zajímání vojáků a lidí z OSN jako rukojmích nechce nikdo mluvit o Karadžičovi a jeho režimu jako o terorismu a fašistech. Nikde ve světě se s teroristy nevyjednává. Tady jsou „válčící stranou“ a náleží jim stejné zacházení jako jejich obětem. Jde o naprosté selhání mezinárodní politiky. Světové společenství nebrání základní hodnoty demokracie, na kterých samo vyrostlo - nebrání otevřenou společnost. Pokud tohle má být příklad Nového Světového Řádu, o kterém tolik mluvil Bush - tak je to fraška. Je směšné mluvit o hodnotách, když jedinou jistotou začíná být, že za zločiny nikdo potrestán nebude. Přestávají-li existovat hodnoty, které bychom sdíleli, je pro nás obtížné obracet se k Západu. Zůstanu tady a budu bránit sebe, rodinu, mé umění a naši zem. Žít v téhle situaci není normální a já těm, kdo se rozhodli odejít, nic nevyčítám. Neodcházejí, protože se jim nelíbí systém. Odcházejí, protože se to už nedá vydržet.

Před válkou panovala v Sarajevu kosmopolitní atmosféra a tradice velmi dobrých kontaktů se světem. Od mládí jsme svo

bodně cestovali a úroveň obecného vzdělání byla velmi vysoká. Přesto, že řada těch nejlepších odešla, probíhá zároveň jakási samovolná rekonstrukce. Duch tohoto města je ještě silný a nevzdává se. Některá intelektuální centra a skupiny zanikají, ale zároveň vznikají nové. Je jich několik desítek a kolem každé se vždy soustřeďuje dvacet až třicet lidí. Vezměte si například kina. Před válkou jich bylo ve městě asi deset. Některá byla zničena a všechna se z bezpečnostních důvodů uzavřela. V roce 1993 bylo zničehonic otevřeno několik malých improvizovaných sklepních kin, kde nadšenci promítali videokazety a projektor poháněl malý benzinový generátor. Funguje to dodnes, přesto, že nejsou filmy ani elektřina. Já mohu přežít s minimem jídla, ale lidsky a duchovně musím něco přijímat. Tahle situace je obrovskou šancí pro mladou generaci. Střední generace odešla a uvolnila jí místo. Mladí často pracují na místech, na která by v normální době čekali dvacet let. Makají a v převážné většině jsou skvělí. Být tady je poslání a výzva - bez ohledu na věk."

PSI

Kdysi jsem chtěl o Sarajevu psát z pohledu psa. Měl to být trochu rozmazlený kokršpaněl, kterého si do obklíčeného města přivezl v době jednoho z mnoha příměří anonymní bafuňář z OSN, původem snad ze Skandinávie. Příměří, jako všechna ostatní předtím, náhle skončilo a bafuňář byl rychle evakuován posledním letadlem (v poznámkách je, že měl mít bílý svetr jako kontrast špíny a bláta všude okolo) a kokršpaněl, který se ve zmatku ztratil, se musí rychle naučit protloukat válečným Sarajevem. Musí najít potravu ve městě, kde lidé neměli dost jídla sami pro sebe a svých psů a koček se začali zbavovat. Nakonec jsem to nenapsal. Přesto „psi na volné noze“, jak jsme je přezdí

Sarajevští

vali, patří k silným obrazům války v obklíčeném Sarajevu. Vět šinou je jejich pánové a paničky vypustili na „svobodu“, když zjistili, že je z hladových přidělů neuživí. Nezabýjeli je. Jenom je odvedli někam do cizí čtvrti a opustili. Ty, kdo svoje psy doká zali živit a vodit pod střelbou na procházky, ostatní považoval: za cvoky - někdy i za hrdiny. Na některé psy se skládaly rodi ny v celém domě. Brzy se malé smečky psů na volné noze stalj součástí každodenního života prakticky po celém městě, kro mě oblasti blízké frontě. Velmi rychle rozpoznali, že některá místa jsou příliš nebezpečná i pro ně.

Jednou jsem pozoroval huňatou psí potvoru, snažící se pře běžnout často ostřelovanou ulici poblíž filosofické fakulty. Se děl za rohem a čekal. Teprve, když přes ulici začali přebíhal příkrčení lidé, rozběhl se i on. Jakoby věděl, že v přítomnosti lidských cílů se do obyčejného psa nikdo trefovat nebude. Naučili se vyskakovat na odpadkové kontejnery a vyhledat v nich cokoliv k snědku. Někteří v nich i spali. Jiní se zahrabávali dc hromad odpadků nebo papíru. V zimě leželi namačkání na se

be a stuleni do klubíček v místech, kde se nestřílelo. Semez-din Mehmedinović říkal, že věří jejich instinktu. Tam, kde prý spí psi, nespadne granát - dokud se neprobudí a neodejdou.

Vzpomněl jsem si na to vždycky, když jsem někde viděl roztažené a uvolněně podřimující psy.

Při bližším pohledu bylo možné rozpoznat, že zdánlivě bezcílně bloumající skupinky mají nejenom pevnou hierarchii, ale i přesně omezená území, která si hlídají proti vetřelcům. Hraničním kamenem se staly popelnice a domovní rohy. Mezi psy na volné noze existovaly dvě zvláštní podskupiny: individualisté -ti se dále dělili na volnomyšlenkáře, psy instituční, unproforáky a frontáky - a mrtvoláci, trochu zvláštní morbidní sorta, která se houfovala okolo nemocničních popelnic.

Volnomyšlenkáři byli ze všech nejzajímavější. Představovali jakousi psi šlechtu ducha, přestože šlo často o prapodivné křížence nejpodivuhodnějších tvarů. Většinou byli v pohybu -hlava se volně rozhlíží na všechny strany, zatímco nohy zdánlivě samy od sebe uvolněně klusají. Celým svým zjevem dávali najevo, že mají svůj svět, který nekříží žádné z bráněných cizích teritorií, že mají dobré úmysly a dobrou náladu. Umně si vybírali cestu po hranicích jednotlivých území, ovládaných místními smečkami, a tím pádem se nikdo nenamáhal je o něčem přesvědčovat...

Psi instituční vznikali bez viditelného důvodu adopcí, většinou tak, že si psi jedinec vybral instituci, kterou začal pravidelně navštěvovat, dokud se o něj tam docházející lidé nezačali starat. Nejslavnějším z nich byl Elvis, který se vnutil do Radia Zid. Přišel, vyhublý a černý, a sedl si před dveře. Za pár týdnů měl přede dveřmi misku a matraci. Za nějaký čas směl spát i uvnitř. Fotografie hlavy Jeho Ušatosti obletěla svět na plakátě prvního sarajevského válečného rockového koncertu v roce 1994. Velká písmena hlásala *ELVIS, král rock'n'rollu*. Dokázal spát prakticky pořád, a jenom občas pro formu obešel rajón, který končil na mostku pod rozstřílenou lanovkou. Tam se zastavil a vyštěká

val střapatého souseda z druhé strany, kterému jsme říkali Gremlin. Ten bydlel u Blaževičů v domě, kde mu sousedé z n. zaninu dali za dveře hadr, aby nemusel spát venku v zimě. I domu a z domu procházel dírou, kterou těsně u země prorazi ve skleněných dveřích střepina. Většinu dne proležel v beton vém květníku, odkud měl, s hlavou položenou na okraji, skvělý výhled na celé parkoviště. Když něco bouchlo, hlava zmizela za okrajem květníku jako v zákopu.

Kvůli Elvisovi mě jednou zatkli. Klekl jsem si na mostku a v fotil ho, jak zvědavě kluše k objektivu. Jen jsem se zvedl, byl 2 mnou policista se samopalem, a že prý jsem fotil tajný vojensk. objekt. Musel jsem s ním na strážnici - takže jsem objevil, kd. ten tajný objekt je - a trvalo dost dlouho, než si telefonem ovi řili, že špiónem nejsem.

Unproforáci a frontáci, jak už název říká, adoptovali vojei ská stanoviště nebo check-point. Jak už to ve válkách bývá tihle byli nejlépe krmení.

Mrtvoláci olizovali zakrvácené obvazy z nemocničních popelnic, a chirurgové a fotografové tvrdili, že občas ukořisti li i amputovanou končetinu, kterou zřízení oproti předpisu nespálili - většinou proto, že nebyl plyn. Mrtvolákům - na rozdíl od všech ostatních - chyběla hravost a byli hysteričtí a rvaví. Nikdy se od nemocnic nevzdalovali.

Nejsmutnější sarajevský pes byl několik let nestříhaný velký hnědý pudl, kterého jsem při několika návštěvách viděl toulal se mezi zahradami přífrontového předměstí Butmir blízko letiště. Kdysi kudrnatá srst na něm visela ve zplstnatělých dlouhých cárech, plných bodláčí a zaschlého bláta. Vadilo mu to v pohybu, ale nedovolil žádnému člověku, aby mu pomohl. Měl hlavu nahoře a nikdy se nezastavil.

Když byla po válce k městu připojena i dosud okupovaná předměstí, zatáhli tamní potulní psi, kteří si navykli volně vybíhat do lesů, do Sarajeva vzteklinu. Městská správa najala a vycvičila šest demobilizovaných vojáků na funkci rasa.

A to byl konec sarajevských svobodných psů všech ras a vyznání. Rozmnožily se kočky a jízlivci tvrdili, že zmizení psů bylo symbolem konce multikulturního soužití v Sarajevu.

GRBAVICA

Grbavica byla poslední z pěti městských částí, které byly v únoru a březnu 1996 znovu připojeny k Sarajevu. Byla to jediná z vnitřních čtvrtí, kterou Mladičovy jednotky udržely ve vnitřním Sarajevu. Grbavica spadá ze strmého svahu do roviny u řeky Miljacky, z jedné strany chráněná vysokým skalnatým ostrohem a židovským hřbitovem, místem snad nejtvrdsích bojů, a končí jenom o několik set metrů po proudu fotbalovým stadionem, který jiná frontová linie přesešla na čtyři roky na dvě části. Byl to klín zarytý do obrany města, nedobytná pevnost obklíčená ze tří stran a opřená o největší srbskou vojenskou základnu Lukavica těsně za kopcem. Skoro všichni důstojníci z mnohatisícové základny bydleli před válkou tady - buď v rodinných domcích na kopci, nebo v ošklivých panelácích, které tu vyrůstaly od šedesátých let. Šílený socialistický urba-nista zničil ještě celou plavnou plochu horského panoramatu třemi osmnáctipatrovými věžáky, které barbarsky postavil doprostřed kotliny. Na prostředním z nich po většinu války vlála tří-barevná srbská vlajka. Z Grbavice je část města za řekou vidět jako na dlani. Hlavní třída také brzy dostala přezdívku Alej os-třelovačů a jezdili po ní pouze šílenci nebo pancéřová auta. Zuřivý reportér Mirek Štětina si ji v létě třiadevadesát risknul projet s redakční škodovkou Lidových novin. On i fotograf Honza Mihaliček měli víc štěstí než rozumu. Ten, kdo na ně vystřelil, špatně odhadl rychlost auta. Namísto Mirkovy hlavy trefil o dvacet čísel hranu střechy u předního skla. Jiní tolik štěstí neměli.

Všechny televizní štáby ve městě věděly o dvou místech která se obejít nedala a lidé museli ulici přebíhat v dohled ostřelovačů. Později tam UNPROFOR nasadil jako pojízdné št: ty obrněné transportéry, které pomaličku přejížděly ulici, a v skrytu za nimi lidé mohli přecházet. Ale to někoho napadle myslím, až po dvou letech. Do té doby mohly televizní štáb v klidu přijet pancéřovým terénním autem až na místo, zapai kovat v bezpečí příčné ulice, do níž lidé přebíhali, a na stati postavit kameru. Kameraman zaostřil a potom už stačilo čekat. Přinejmenším se natočily dynamické záběry přikrčených lidí ček, ohlízejících se v běhu na jednu stranu. Nasvícení přímí parádní, světlo jim šlo, když se jako na povel při zvuku vystře lu ohlédli doprava ke Grbavici, přímo do obličeje. Navíc běžel přímo na kameru... Prostě žrádlo.

Občas se sice připletl i přímý zásah, ale to se většinou vystří hlo. Okamžik smrti je příliš drsný na to, aby se hodil do zpráv. Pokaždě, když jsem někde v televizi viděl záběr zraněného, k(kterému právě přibíhají lidé, aby ho odtáhli do bezpečí, muse jsem myslet na záběr předtím. Na to, je-li možné, že si žádný di vák nepoloží otázku: Jak dlouho trvá, než se někam přijede í nainstaluje kamera? A je vůbec pravděpodobné, aby se poda řilo takový záběr natočit náhodou? Hnusí se mi představa, jal editoři někde v teple rozhodují, od které vteřiny se to už může vysílat. Vzpomínám si na jeden záběr, kdy dva lidé běželi *m* pomoc zpoza kamery a jeden z nich se v běhu rozzuřeně otočil do objektivu. Měl v očích opovržení a vztek... Bylo jasné, že stát natáčí, schován v bezpečí za rohem domu, na zemi ležícího člo věka, a čeká až přiběhne někdo jiný. Na stejném místě se sní maly hojně vysílané matky přebíhající s malými dětmi a unavení staří lidé s malými plastikovými kanystry na vodu. Nenáviděl jsem tyhle novinářské voyery, i když jsem se snažil chápat že dělají svoji práci, jak nejlépe umějí. Novináři nejsou jediní: kdo občas nevnímají, že v blízkosti smrti a umírání by mohl jít výkon práce stranou.

Grbavica snad nejvíc ze všech míst kolem Sarajeva symbolizovala nenávisť a smutek. Možná tomu pomáhala její ošklivost, totalitní splynutí myšlení a formy projevu, které během života jediné generace ve jménu modernosti vytlačily starousedlické rodiny do panelákových králíkáren a z lidí nadělaly politické masy. Staré individualistické vilky, poražené kolektivistickým betonem. Víím, že to byl pro ně domov.

„Pocházím z Grbavice a stále tam mám ještě příbuzné. Bolí mě každý granát, který dopadne sem nebo tam. Každý může o-hrozit někoho z blízkých. Jsem chirurg, Srb, a než jsem odešel jako lékař na frontu, pracoval jsem ve státní nemocnici. Přes frontu a přes řeku jsem tam odsud viděl k nám domů. Když zemřela maminka, vylezl jsem na střechu nemocnice a díval se na náš dům. Viděl jsem smuteční hosty, mnoho z nich jsem znal, a potom vynesli rakev s matkou. Nemohl jsem tam být. Ležel jsem na střeše nemocnice a jen bezmocně dýchal. Nic víc.“

Zkuste si to představit jako filmovou scénu. Kamera najíždí na velké smutné oči Jiřího Bartošky a do ticha je slyšet jenom krákání havranů a vzdálená střelba. Pro Dragana Stevanoviče to v červenci 1995 bylo hodně těžké. Žena a obě dcery se po dvou letech strávených v českém uprchlickém táboře vrátily do Sarajeva v domnění, že válka končí. Pár týdnů byl klid a potom přišlo nejhorší bombardování města od začátku války. Holky seděly doma, nemohly chodit do školy a mladší si stěžovala, že jí rodiče nepustí ani na krok. Několik měsíců si může hrát s kamarádkami jen na chodbě domu.

Kdo by asi zahrál tohle?

Ještě v lednu 1996 se z jednoho z těch ošklivých věžáků Grbavice někdo v podvečerní tmě trefil protitankovou střelou do tramvaje. Nešlo už o nic. Všechno bylo dohodnuto a podepsáno a bylo by těžko k pochopení, kdyby někdo zaútočil na vojenský cíl. Tohle ale byla zbabělá a neomluvitelná teroristická sprostárna. Do tramvaje, která zastavila ve stanici před hotelem Holiday Inn se z dvou set metrů trefuje snadno. Granát proletěl

střechou, utrl hlavu jedné ženě, zranil devatenáct lidí a okne: vyletěl ven. A ani to ještě nebyl konec.

Nahoře proti proudu, v historickém centru města, teče Milja ka kamennou navigací z časů někdejšího c. a k. Dole na úrov: Grbavice se k vodě svažují moderní zatravněné břehy, rovr jako podle pravítka. Vody v řece tak nejvýš po kolena, široká asi třicet metrů, ale za Tita nazvali krátkou betonovou spojk na Grbavici Mostem bratrství a jednoty. Srbové ho hrdě př jmenovali na Most srbských bojovníků a na své straně vztyčí velkou tabuli Srbské Sarajevo a vlajku. Barikády z obou stra protitankové zátarasy a role ostnatého drátu. Tady četníci o třelovači zabili jednu z prvních obětí války v Sarajevu. Ve čtyi adevadesátém roce přes něj chtěli přejít čtyři blázniví Italo\ s transparentem, vyzývajícím k míru. Došli jenom do půlky. V jáci francouzské cizinecké legie, kterou UNPROFOR násad k oddělení bojujících stran, zde pak postavili bariéry z půldr ha metru vysokých kostek z kovové sítě. Kovová kostra mě: uvnitř vak ze silné tkaniny, který se jednoduše naplnil zeminc a kamením. Francouzi z toho stavěli úplně všechno.

Při delších průměřích se podařilo několikrát na pár týdnů d hodnout povolení osobních návštěv příbuzných z obou stran M: jacky. Povolení dostávaly jenom ženy nad padesát pět let a m ži nad pětasedesát. Znamenalo to vystát si několik dní froni na zvláštní propustku, projít ponížující procedurou kontrol r obou koncích mostu a na Grbavici ještě ve většině případů do tat policajta jako eskortu při vězeňské návštěvě. Do čtyř mus li být všichni zpátky na své straně mostu. Mluvil jsem s jednc ženou těsně po návratu z návštěvy u sestry, kterou nevidě: od začátku války. „Policajt mě nepustil na krok a pořád sed' s námi v pokoji. Prý je to rozkaz. Bály jsme se, a tak jsme cek dobu jenom mlčely, držely se za ruce a plakaly." Před osmc hodinou ráno se na bosenské straně mostu shromáždily d\ pateticky smutné skupiny. Disciplinovaná a mlčenlivá fron' starých lidí, čekajících na začátek kontrol, a několik děsíte

lidí nejružnějšího stáří, kteří přišli uvítat příbuzné z druhé strany. Někdy za celý boží den mohlo přes Most bratrství a jednoty přejít nejvýš deset lidí. Mnozí žádali až osmkrát, než jim Karadžičova policie vyhověla. Po každém odmítnutí musel žadatel čekat šest týdnů, než mohl znovu požádat o propustku na druhý břeh. Bosenské úřady byly mnohem liberálnější, ale i tady docházelo k šikanování a zvůli.

Ten obraz je provokující. Ve válce, vedené o *Velkou Myšlenku*, je díra ve frontě, místo kde se nestřílí, a kde je vybraným nemohoucím dovoleno chovat se od osmi do čtyř lidsky a vzývat jenom malé osobní pocity. Každý z nich je prohlédnut a potom, ještě více osamělý, jde pomalu přes most uličkou z rolí ostnatého drátu. Někdy se uprostřed mostu nad řekou potká s podobným, války nemohoucím člověkem, který jde na opačnou stranu. Dívají se na sebe a jenom někteří se odváží natáhnout přes lesklé vlny ostnatého drátu a dotknout se beze slova aspoň špičkami prstů. Ty, co přicházejí k městu, vítá pohled na několik desítek mlčících lidí, kterým přes most není dovoleno přejít, ale kteří sem chodí kvůli naději, že jednou třeba přijde někdo blízký, nebo aspoň někdo, kdo něco ví. A před čtvrtou hodinou onen války nemohoucí musí zpátky k *Velké Myšlence*. Nelidský mechanismus, lidství na příděl.

KRYSA A ŠAVLE

Kavárna Bentbaša stojí na dřevěných sloupech nad ostrou zákrutou řeky Miljacky, která v tom místě opouští soutěsku mezi skálou na pravé a vysokými kopci na levé straně. Vtéká do úzkého údolí, kde za vypálenou benzinovou pumpou začíná vypálenou radnicí a knihovnou Sarajevo. Bůh ví, proč právě Bentbaša přežila téměř nepoškozena. Její konkurenty na ostrohu za za

táčkou řeky a na skále vysoko nad ní srovnali četničtí dělostřelci se zemí. Seděl jsem u stolku, opřený loktem o dřevěné zábradlí terasy nad vodou. Konstrukce podlahy a zábradlí jakoby otřůstaly obrovské platany, osvětlené poprvé po mnoha měsících ostrým elektrickým světlem. Někde za mnou ve tmě u vody vrče malý benzinový generátor. Trvalo chvíli, než jsem světlu přivykl. Připadalo mi nepatřičné a nebezpečné. O pár desítek metrů dále žili lidé ve tmě a jediným zdrojem světla jim byla svíčka. Na stůl padalo listí a v korunách stromů nepřirozeně šuměl vítr. Vnímám jsem ticho prvního večera bez výstřelů a vzpomínal na mrtvé Návštěvník války, jež najednou skončila.

Na konci úzkého dřevěného zábradlí se objevil potkan. Viděl jsme se zdálky. Přibíhal po zábradlí kolem tří prázdných stolů s bílými ubrusy a trochu zvedl hlavu. Jakoby měl něco vyřídil nebo připomenout. Na kopci přes řeku je Alifakovac, muslimský hřbitov básníků a literátů, kde jsme včera za úplňku počkovali kamaráda Fuada. Všechno vonělo podzimem, smutkem za mrtvé, ale potkan jakoby měl jiné tempo světa. Běžet dál, a se děje cokoliv. Vzpomněl jsem si na legendu o kryse, která se snažila zachránit z hořícího keře útekem po hraně šavle, kterou voják rozhrabával oheň. Voják zvedl šavli s běžící krysou nad oheň a čekal, až se dostane ke špičce. Rozhodoval se, zda ji přebodne nebo rozsekne. Krysa to věděla, ale její jedinou naději bylo běžet až do konce a doufat, že se něco změní. V první minutu: rovou noc to bylo krysí podobenství osudu Bosny. Mrazilo to Potkanův hřbet se v rychlém a plynulém pohybu vlnil nahoru a dolů po přímce zábradlí. Před sebou tlačil dlouhý úzký stír. Díky člověku, jeho zábradlí a elektrickému světlu, vypadal polkan větší a nebezpečnější. Stáhl jsem ruku ze zábradlí, a kdy mne mýjel, zavřel jsem na okamžik oči. Uslyšel jsem šustění drápeků a on zmizel ve větvích platanu těsně za mými zády.

Pili jsme mlčky přeslazenou kávu a nechali si donést pálerku. Byla první mírová noc. Bez rachotu střelby a ohlušujícího strachu z náhodné smrti se z ticha začali návštěvníkům mířit

připomínat mrtví. Vzpomněl jsem si na otcovy přátele a spolužáky, kteří po všech válkách a bojích došli ke stáří, stále ještě pronásledováni poslední válkou, která měla skončit už před padesáti lety. Povstalec Mírek Pich, kluk, který utekl do „Sajúzu“, aby mohl bojovat s fašismem, partyzán, kterému válka nikdy neskončila, a jenž po kariéře komunistického kontrarozvědčíka, vězně, horníka, domovníka a penzisty spáchal půl století po válce sebevraždu, protože nevěřil, že mu demokracie zaručí spravedlivý soud. Udělal to natruc, a je jedno, jestli se předtím bál nebo kál. Čas odpuštění ještě nenastal. Čas zapomnění je zlodějem spravedlnosti. Disidenti světa, kteří v polistopadové Praze nevyšli z kotelen, protože jim to nestálo za to. Leonel, který v Salvadoru přežil osm pokusů o atentát za to, že se pokoušel zprostředkovat jednání o míru v občanské válce. Nosil velkou pistoli v pletené indiánské tašce přes rameno. Jednou se musel prostřílet a ti mrtví ho dodnes straší. Možná odejde do exilu. Alberto, který po třinácti letech mučení v paraguayských vězeních odjel budovat socialismus do Nikaragui, aby skončil jako obhájce a učitel lidských práv. Učil také na vojenské akademii a jednu z přednášek nazval *(Jméni porážky*. Moudrá Athéna, co bydlí u mostecké věže na Malé Straně, pamatuje rok 1917. Do vesnice, kde žila u babičky, přijeli vojáci z chorvatské domobrany, měli modré uniformy, a před očima všech ženských a babek z vesnice shazovali z věže kostela zvon, který měl být podle nějakého fermanu rozlit na děla. Všechny ženské měly černé šátky, klečely před kostelem a usedavě plakaly. Malá Athéna plakala taky, protože tušila, že když všichni pláčou, tak to musí být něco hrozného. Zvon spadl do *cimiteru*, malého hřbitova pro kněze těsně u kostelní zdi, rozbil se, vojáci jednotlivé kusy naložili na volský potah a odjeli. Za války byla jako doktorka u partyzánů a ještě před ní pamatuje Tita jako floutka v Paříži s prsteny na všech prstech obou rukou. Franjo Tudjman byl poněkud podělaný písař v jejich brigádě, přezdívali mu Kaplan. Pamatuje, když partyzáni zabili mladého studenta za špionáž,

protože se bavil anglicky se spojeneckými letci, nebo jak rab valí - vzali, co mohli potřebovat, a pak zničili zbytek s odůvodněním: „Přece jim to tady nenecháme.“ Její přátelé přežili 1 tisíc koncentráků na Holém ostrově v Jaderském moři. Nový vězeň tam byl na uvítanou bit tak dlouho, dokud sám nezačal bít jir vězně. Kdo projde válkou a mučením, je v míru už navěky jen návštěvníkem. Mír bez spravedlnosti je pro mnoho obětí vále jenom nekonečná noční můra.

NÁVŠTĚVNÍK

Chtěl se smát a slavit, ale znova se mu začaly třást ruce. Pře pár měsíců pomáhal nakládat do auta zraněné dítě. Byla sucr vlezlá zima a blízko za rohem to bouchlo. Viděl, jak na drur straně ulice někdo padá na zem. Mladý člověk v maskovat uniformě si pomalu sedl na bobek a vrtěl skloněnou hlavou jakoby něčemu nevěřil, nebo chtěl omdlít. Pak zvedl hlavu, p' díval se na druhou stranu ulice, za roh, kam ohlušený Návště nik ještě neviděl, a znova ji sklonil v přiznání porážky. Ulic byla špinavá, pustá a tichá. Každý krok byl hlukem. Dusil s strachem, ale nemohl se zastavit. Za rohem ležela zkroucen postavička dítěte. Pomalu pohybovalo rukou a hlavou. Z různých stran se blížili jiní lidé, ale po několik dlouhých vteřin byl s umírajícím dítětem sám. Byla to malá holka, a bůhvípro si myslel, že jí je devět let. Instinktivně věděl, že umírá, a že nemůže pomoci. V hlavě však měl jedinou myšlenku, jak nelič sky by to vypadalo v očích těch přibíhajících, kdyby se k i nesklonil. Pomalinku ji převrátil na záda - musel jí srovnat nohy a přidržet hlavu v pletené čepici. Byl jediným a posledním, kd uslyšel, jak něco říká. Nerozuměl jí, ale nebylo to nic o marnil ce. Ještě dýchala, slaboučce, jako na rozloučenou. Něco jí pov

dal. Kolem se objevily nohy lidí a přisedl nějaký člověk s vousatým obličejem. Návštěvník držel dítě na rukou do chvíle, kdy se zničehonic na pusté ulici objevilo auto a zastavilo na chodníku. Celou tu dobu nerozuměl jedinému slovu z toho, co povídal vousatý člověk a další hlasy okolo. Rozuměl jenom trpkosti a hrůze v melodii toho, co k němu doléhalo, a cítil se vinen. Tekly mu slzy. Někdo otevřel dveře od auta. Začalo se spěchat. Pomohl ještě dítě naložit. Teprve teď si všiml, že má ruce i rukáv bundy pokryté krustou zasychající krve. Z váhy, kterou držel na rukou, zbyla jenom hlava. Drobné tělo plynulým pohybem mizelo ve tmě auta. Přidržoval hlavu s pletenou čepicí a ve chvíli, kdy ji zasunoval dovnitř auta někomu do náručí, mu cvaklo vlastní hlavou: Ze strany to musí vypadat jako přihrávka v basketbalu. Oběma rukama držíš míč a házíš ho, a s ním i celou zodpovědnost za příštích pár vteřin, někomu jinému. Nebyl si jist, jestli ještě dýchal.

Šel špinavou, rychle se šerící liduprázdnou ulicí a ruce držel od těla, aby se od krve ještě víc nezamazal. Vnímal šustění stroupek zaschlé krve mezi dlaněmi, které stále úporněji třel o sebe ve strachu, že se v tomto městě bez vody nebude v mrazu a tmě schopen očistit. Umýt! Ani neznal její jméno. Nikdy se je nedoví. Začal vnímat vlezlou zimu a špínu města, kterému vzali vodu. Kolem kontejnerů se válely hromady odpadků a vyhublí toulaví psi se prohrabávali do jejich vnitřků za jídlem a za teplem. Hromady nikdo neodklízel. Některé z nich aspoň někdo zapálil, aby vyhořely. Táhl z nich čpějící kouř. Nebyla nafta do popelářských vozů a ostřelovači by popeláře stejně nešanovali. V chůzi obíral šupinky zaschlé krve z prstů. Automaticky, prst po prstu, dřel nasliněným kapesníkem úžlabí mezi prsty a klouby. Nechtěl se dívat ani na kapesník, ani na ruce, ale musel. Snažil se nestrčit si ho znovu do úst, a tak na něj tiše pouštěl sliny z několikacentimetrové výšky, protože se sám před sebou styděl na kapesník plivat. Každá čmouha byla ještě před chvílí člověk. Ještě před chvílí byla člověk.

Měl plná ústa slin a snažil se zhodnotit, zda jedná hysteri ky. Vzpomněl si na šílenství paní z Macbethů a začalo mu p: padat nespravedlivé, že by on, jenž nikoho nezabil, měl mít p dobnou hrůzu ze vzpomínky na vlastní zakrvácené ruce jal Shakespearova vražedkyně. Chtělo se mu zvracet. Zahodil k pesník na hromadu odpadků a ruce, které se mu třásly, strčil c kapes. Začal se třást celý a hystericky zatínal pěsti. Někol: měsíců o tom nikomu neřekl. Občas se mu třásly ruce.

Sarajevo - nový hřbitov pod olympijským stadionem

KLAUS VERSUS MAZOWIECKI

Jeden známý psycholog popsal kdysi Václava Klause jako člověka, na kterém je stále ještě vidět, že většinu života prožil v malém panelákovém dva plus jedna. Politik, který se v otázce Bosny dlouho díval na druhou stranu a odmítal se k ní vyjadřovat. Nezajímala ho, protože byla příliš komplikovaná a bez jasných řešení. Západní spojenci o ní říkali často i protichůdné věci. Nejlépe se do toho neplést. Když ji konečně začal vnímat a mluvit o ní, s neochvějnou pravidelností šlapal vedle, projevuje vedle neznalosti i velkou porci naivity. Pražské i bělehradské drby tvrdí, že většinu názorů na tento komplexní problém světové politiky získával od svého oblíbeného tenisového sparingpartnera, který v Praze pracuje jako zástupce jugoslávských firem a obléká se u stejné firmy jako premiér. Některé z těch drbů jdou tak daleko, že to považují za jednu z úspěšných operací srbské tajné služby. Nemohu sloužit ani potvrzením ani vyvrácením. Mohu jenom referovat, že drby běhají, bývá jim dost věřeno a český premiér je mnohými analytiky světové diplomacie považován za naivu.

Klaus se stal politikem bezděky, teprve v okamžiku, kdy to „bylo dějinami dovoleno“, a po dlouhém období vyhýbání se konfliktům. Jako všichni ostatní z první generace dělníků postkomunistické politiky se jenom velmi pomalu učí, že si ve velkém světě zodpovědnosti za stát nemůže vybírat jenom sladké kousky. Návyky z bezpečí stoprocentně známého miniprostoru jsou na moři úplně na nic. Kolegové ze studií i bývalí spolupracovníci se shodují v tom, že si vždy myslel, že má na hodně. Klausův problém je v tom, že má na mnohem víc, než si myslí. Je víc, než jenom jeho osobní tragédie, že toho „navíc“ nikdy nedokáže využít, protože se podvědomě bojí velkých konfliktů

a drobných ztrát. Nesmazatelně vtiskl nejprve českoslovensi a později české politice svůj styl a ovlivnil celou generaci její protagonistů. Bez ohledu na své kvality se však stal symbolem české přikrčenosti, která svobodu využila k otevření úst, i místo narovnání ramen.

To, co se dá přežít v české domácí politice, je v zahraničí politice středoevropského státu, který bytostně závisí na ztrátách a umění ovlivňovat ostatní, často až diskvalifikující ho; dicap. Klaus mluví často o profesionalitě a standardních postupech. Česká zahraniční politika vůči válce v bývalé Jugoslávě byla ovšem těžko uvěřitelnou historií amatérství a neochce mít vlastní názor ve chvíli, kdy mocnosti dělají chyby a nechtějí přehlížet zločinům. Jako kdyby to nebyl základní motiv mnoha středoevropských dějin. Jako by to nebylo něco, co Praha tak dobře zná. Jako by se to nemohlo znovu opakovat i tady.

Tato válka měla, technicky vzato, tři válčící strany. Až do jejího konce měla Česká republika zastupitelské úřady a stála zdroje informací pouze ve dvou z nich - v Bělehradě a Záhřebci. A že to nebyly posty, kterým vláda přikládala nějaký větší význam, ukazuje i jejich obsazení. Až na minimum výjimek šlo o obou místech o málo schopné úředníky, kteří krmili pražské centrum zprávami opsanými z místního tisku. Česká diplomacie se úmyslně vzdala možnosti získávat kvalitní vlastní informace, které by jí mohly pomoci formulovat, když ne vlastní politik tak alespoň vlastní názor.

Jugoslávská krize a její bosenská vyvrcholení předznamenávají vývoj evropské a atlantické politiky na mnoho let dopředu. Čelně se s nimi střetly Spojené státy a Rusko. Evropská unie přitom zjistila, že jí bez Spojených států málokdy bere jakoukoliv politickou sílu vážně, a Spojené národy se tu zcela odepsaly jako instituce schopná dosáhnout míru. Některé islámské země právě v Bosně redefinovaly svoji evropskou politiku. Řecko začalo blokovat řadu politických rozhodnutí svých západoevropských spojenců a v mnoha případech otevřeně začalo spolupracovat

covat s Ruskem. Byla to a stále ještě je obrovská neregulérní trojstranná šachovnice, kde několik hráčů najednou hraje různé partie. Byli tu všichni, kdo chtěli něco znamenat, nebo aspoň vědět, co se děje. Všichni, až na Českou republiku. Namyšlená provinčnost oficiální české zahraniční politiky mluvila v době, kdy byly brány v potaz základy evropské bezpečnosti a demokratické velmoci znovu a znovu ustupovaly ruskému nátlaku, o staletých kmenových konfliktech a temném Balkánu. Když se zhroutila představa o schopnosti Evropské unie prosadit jeden společný názor na rozsáhlou evropskou krizi, neměla česká politika, pro jistotu, názor žádný. A když se pod opožděným americkým tlakem Severoatlantické společenství rozhodlo k vojenskému zásahu a leteckými údery donutilo Karadžiće a Miloše-viće k ukončení nejkrvavějšího evropského konfliktu od druhé světové války, neudržel český premiér své zcela osobní promi-loševičské emoce na uzdě a plácnul dnes už legendární výrok o tom, že mu bombardování „nepřipadá lidsky fér“. Čistě politické dada. Jako by před tím nebyly čtyři roky války, etnické čistky, srebrenický masakr...

Václav Klaus je zároveň spolutvůrcem i dítětem této novo-české státní slepoty. Často ještě nevzdělané a nezralé sdělovací prostředky nemohly a dosud nemohou sloužit jako zrcadlo. Česká politická opozice je dítě stejné společnosti jako vláda a prožívá stejné nemoci politického batolete. Je zajímavé, že ani jeden opoziční politik se za celou dobu války nenamáhal studovat problém u pramene, tedy tam, kde se věci děly. Kolik příležitostí informované napadat naivní a neschopnou vládní politiku! Nic, nic a ještě jednou nic. Z vládní koalice se v Sarajevu jednou nebo dvakrát objevil pouze náměstek ministra zahraničí Alexandr Vondra. Ostatní uctivě jezdili s premiérem na lyže do Slovinska, a ti nejodvážnější do Záhřebu. Smutná postava ministra zahraničí Zieleniece, který často dával najevo, že ho domácí politika zajímá mnohem víc, než většina dění v jeho resortu, je jenom třešinkou na nepovedeném cukrářském kou

sku české zahraniční politiky vůči krizi, která mění chod světové scény.

Je až směšné, jak hluboko se v českém politickém myšlení zakořenilo tvrzení o tom, že desetimilionový evropský nárt s velkou kulturní a nadprůměrnou průmyslovou a urbánní tídní je malý. A že jeho početní nemnohost předurčuje osudoví nebo přírodní nemožnost tvrdohlavě vlastního názoru. Řekn te Holanďanům, Dánům, Finům, nebo ještě raději Izraelcům,: jsou početně malým národem... Češi jsou se svou sebeomluvou aritmetikou asi největší národ, který se považuje za malý. to rozdíl mezi velkým stádem arogantních ovcí a malou smečkou zkušených tichých vlků. Ovce se v hysterickém poklic stáda krmí a množí zdánlivě nerušeně. Ke svému způsobu živ ta neodvolatelně potřebují ochranu pastýře a psů. Mají klid dokud někdo zvenku nerozhodne jinak.

Historie je používána jako argument při všech národních d batách ve světě. Většinou jako inspirace a potvrzení aspirací V Čechách jako omluva pro pasivitu a nezájem o dění kolei Je to pohodlné a bezpečné - dokud ten svět kolem nezačne n vlastní nápady. Možná je načase změnit ono tradiční rozklad ní o holubici české povaze za symboliku ovce.

Bosenská tragédie byla pro českou zahraniční politiku o rovskou šancí. Všechny mocnosti tam dělaly chyby, smlouva cynické kšefty a němě přihlížely vraždění desetitisíců civilí tů a největším etnickým čistkám v Evropě od „odsunu“ Němc z Polska a Československa po roce 1945. Jakou lepší školu může začínající demokratický stát přát? Být u toho, mít infc mace a tvrdohlavě svůj názor bez ohledu na mocné prezent vat. Vybírat schopné mladé lidi a posílat je do mezinárodníc organizací, které jsou nasazovány do krizových oblastí, když i se bojím tam mít svého diplomata. Kritizovat velmoci v okami ku, kdy se odchylují od vlastních proklamovaných zásad. Tí se získává respekt státu, tím se stát zařazuje do mezinárodníc vztahů. Němí nejsou v dějinách slyšet a vejtahům není našlo

cháno. Česká republika si v jugoslávské krizi vybrala chození za školu jako program. Je to jako když vzpurný malý kluk odmítá povinnost vzdělání s argumentem, že stejně vyroste. Je to nebezpečné.

Nejlépe to vyjádřil Tadeusz Mazowiecki, který po velké a trpělivé bitvě s manipulantskou politikou velmocí a OSN rezignoval 27. července 1995 na funkci zvláštního zmocněnce OSN pro lidská práva v bývalé Jugoslávii. Za padesát let existence OSN to byl první případ, kdy někdo rezignoval v tak vysoké funkci. Protestoval tím proti porušení rezolucí Rady bezpečnosti, které nejprve vytvořily ve východní Bosně takzvané bezpečné zóny, jež měly být chráněny i s použitím síly, aby nakonec byly ponechány osudu ve chvíli útoku Mladičových jednotek, podporovaných jugoslávskou armádou a policií. Na otázku, zda je vhodná doba k moralizování a nakolik je v takové válce otázka lidských práv vůbec důležitá, Mazowiecki odpověděl:

„Především je to otázka základní lidské solidarity. Je prosté nepřijatelné říkat, že tyhle balkánské kmeny mají oblibu ve vzájemném vyvražďování, tak je nechrne být. Stejně tak věřím, že lidé nechápou důsledky tohoto konfliktu a bezmocnosti Evropy vůči němu pro obecný evropský řád, a ve skutečnosti i pro světovou civilizaci. Před dvěma generacemi nebyli lidé ochotni umírat pro Gdaňsk. Dnes nejsou ochotni umírat pro Srebrenicu, Že-pu nebo Goražde... Jako někdo, kdo žije v Polsku, se po tom, co se stalo, cítím mnohem méně bezpečný.“

Česká politika to takhle neviděla a nevidí. Hloubkou svého přesvědčení stojí velmi blízko dvěma výroky, které pocházejí od mezinárodních vyjednávačů v balkánské krizi, lorda Owe-na a Thorvalda Stoltenberga. Jejich setkání s Mazowieckým byla bez výjimky „rozrušující“ a pro ně velmi netradiční. Nebyli zvyklí na upřímnost. Dávali přednost manipulaci a lžím, kterými je bohatě zásobovali jejich zdvořilí a příjemní partneři v Bělehradě, Záhřebu a Pale. Na jednom z posledních jednání jim bývalý polský premiér, kterého mezi sebou údajně přezdí

vali „ten východňár“, dokázal na faktech, že úmyslně zatajova informace důležité pro rozhodování Rady bezpečnosti. Owen I opakovaně žádal, aby „byl méně emocionální“ a Stoltenbergo nakonec ujely nervy úplně: „Nepotřebujeme vaše moralizoval Sami nejlépe víme, jak ochraňovat lidská práva!“ A potom přiš Srebrenica s osmi tisíci povražděných Bosňáků, etnická očis Krajiny od Srbů, těžké bombardování civilních cílů v Sarajev Cyrus Vance, lord Owen a Thorvald Stoltenberg byli mezi uv žovanými kandidáty na Nobelovu cenu míru. „Ten východňá Mazowiecki se stal personou non grata všech mezinárodníc institucí zabývajících se Balkánem. Disident zůstal disidentei protože se po odevzdání Srebrenice a Žepy odmítl přizpůsobit sebevražednému „realistickému pohledu na věc“. Když pozd ji vysvětloval v dopise nezávislým chorvatským intelektuálů důvody svého rozhodnutí, napsal: „Věřím, že můj protest b pro mne a pro ty, kdo mne podporovali, důležitější, než kdybyc setrval ve funkci, jako kdyby se nic nestalo. Lidé, kteří nem hou přijmout zatajování zločinů, nemohli pochopit, proč n existovala rozhodná odpověď a proč slova o lidských právec a morálce nenacházejí vyjádření v politické akci. Tito lidé p třebovali, abych tento krok udělal.“ Asi to musí znít jako po tické dada zase všem novočeským postmodernistům. Tohle ! do jejich myšlenkového dva plus jedna prostě vejít nemůže. J nomže právě o tomhle je skutečná politika.

HAVEL VERSUS SARAJEVO

Nejlepší popis české politiky vůči Bosně je shrnut v jedii větě: *Těsně před Vánocemi 1995 do Sarajeva slavnostně přiletěl pre dent Václav Havel. Byl, shodou okolností, první hlavou cizího stát která do Bosny přiletěla (týden) po podepsání mírové smlou¹*

v Paříži. Veřejně se nevědělo, že jeho návštěva byla i s většinou programu připravena už dva roky, a že ji za tu dobu musel dvakrát z vnitropolitických důvodů odvolat. Zasloucenci se předhánějí v popisování barvitých sporů s premiérem o balkánské politice. Ale protože se to oficiálně nevědělo, mohli čeští novináři zdůrazňovat odvahu a výjimečnost této návštěvy.

Svatá prostoto! Naprostá většina z dvaadvaceti žurnalistů, kteří na této cestě Havla doprovázeli, byla v Bosně poprvé! To není zločin, samozřejmě, ale ta lehkost, s jakou psali o věcech, o nichž nevěděli skoro nic, byla smutná. Všichni, nevím proč, jedinou důležitou otázku přeslechli. Padla na prezidentově setkání se sarajevskými intelektuály v Komorním divadle 55, které má pro Sarajevo stejný kultovní význam jako Divadlo Na zábradlí v Praze. Atmosféra byla báječná, protože přece jenom není moc prezidentů, kteří by navštěvovali divadla a hladili sebevědomí intelektuálů - „vzájemné plácání po ramenou“, jak to popsalo několik přítomných o týden později. Jenomže pak se zvedl ekonom a politik Zlatko Lagumdžija a řekl:

„Když v roce 1989 československý komunistický režim zavřel Václava Havla-intelektuála do vězení, hrála se v tomto divadle jeho hra. Během deseti dnů zorganizovali herci velkou petici sarajevských intelektuálů za jeho propuštění a otravovali československé velvyslanectví dopisy a protesty. Proč Václavu Havlovi-prezidentovi trvalo tři a půl roku, než sem dorazil?“ Chvilí panovalo to, co se ve scénářích označuje „tíživým tichem“. Pan prezident nevěděl, jak reagovat. Nepodstatné? Záleží na tom, pro koho. Za dobu války do Sarajeva přijelo mnoho politiků -kromě jiného i Tanzu Cillerová, ministerská předsedkyně Turecka, francouzský prezident Francois Mitterand, byla tu i Havlova velmi dobrá přítelkyně Madeleine Albrightová, velvyslankyně Spojených států u OSN, ministrů zahraničních věcí nepočítané. Čeští politici se, s velkou výjimkou Havla, dívali stranou. Havel aspoň od začátku podporoval všechny humanitární akce, které v Československu a potom v České republice organizovali jiní.

Měl pokušení uprostřed války tajně prostředkovat a trochi naivně se přes prostředníky pokoušel domlouvat Franju Tudj manovi. Na bosenské válce aspoň částečně vystřízlivěl z vír; ve všemocnost západních demokratických spojenců a sdělc vacích prostředků. Začal o válce veřejně mluvit. Ale z pohledí Sarajevanů je to všechno málo. Jestliže vám jde den za dner o život a jediné, co k vám ze světa vedle humanitární pomoc přichází, jsou kecy, přestáváte rozlišovat, zda-li jsou to kec upřímné či ne. Proti agresí, genocidě a barbarství se nebojuj slovy, ale činy. Všichni ocenili jeho pomoc diplomatickou, ste; ně jako podporu organizátorům *Měsíce Bosny a Hercegoviny v ČF* Ale o krůček to bylo příliš velké divadlo. Sám Václav Havel s kdysi utahoval z lidí, kteří se prohlásili za revolucionáře pě minut po revoluci. Teď mu to připomněla jedna sarajevsk otázka. Štěstí, že na onom setkání nebyl zlobivec Haris Paše vič, který už na podzim 1993 s oblibou říkal novinářům, že nen zvíře v zoologické zahradě, aby se na něj mohl jezdit diva kdo chce. Že je také člověk, který chce sám jezdit a dívat se A jestli se jim to nelíbí, tak ať se s ním nebaví.

No... Havel je ještě to nejlepší, co česká politika za dobu vá ky Bosně nabídla.

BLÁZNI

Válka je věcí zdravých lidí, kteří se snaží navzájem zabí anebo zmračením vyřadit z provozu. Nemocní a šílení jakob v ní neměli místo. Neexistují. Aspoň na první pohled. Do pane ramatu války patří obrázky raněných na kraji silnic či v pří cpaných nemocnicích, stejně jako oči vystrašených dětí. AI představa chřipky nebo slepého střeva jakoby byla nepatřícn a něco kazila.

Ulicemi Sarajeva se směšně sunul běžec s neuvěřitelně křivýma nohama a mezi zuby tiskl půlku citronu. Vrásčitý ošlehaný obličej měl zlitý potem, propocené tričko, pospravované trenky a polorozpadlé běžecké boty. Pajdal se ve vozovce proti občasnému autu a s vítězoslavným úsměvem mával všem chodcům papírovou kyticí v malém květináči z umělé hmoty. Jakoby ho střelba a nebezpečí smrti nezajímaly. Občas se podíval na staromódní náramkové hodinky na zápěstí, asi kontroloval mezičasy. Nebylo pro něj důležité, že hodinky nešly. Běhal každý den. Nikdo nevěděl, kde bere citrony a proč to dělá. V létě roku 1995 jsem ho potkal na ulici Maršála Tita. Nedbal na nic kolem sebe a určitě neposlouchal rádio, které do omrzení opakovalo výzvu, aby občané nevycházeli z krytů. Nad městem kvílely sirény. Běžel vozovkou a v ruce měl místo květiny papírovou olympijskou pochodeň. Červené splihlé krepové plameny po-vlávaly. Každému z nemnoha kolemjdoucích vyslal zářivý a naléhavý pohled, pokynul pochodní a v šouravém poklusu volal: „MÍR, MÍR“. Paní, která se strachem přebíhala ulici, se zastavila a rozplakala.

Nedžad Begović natočil - jako vojenský dokumentarista -v prvních dvou letech války kromě jiného i blázinec, který ve strachu před příchodem bosenské armády opustili lékaři i personál. Něco se zvrtilo, fronta se na několik dní zastavila, a blázinec zůstal v zemi nikoho. Bez proudu, bez vody, bez jediného člověka, který by se v zimě o pacienty postaral. Nedžad se tam náhodou dostal s první průzkumnou jednotkou, která šla prohlédnout „ten barák na kopci“.

„Můj materiál by se, cynicky vzato, dal využít do neuvěřitelně surrealistického filmu. Nikdo ho ale neuvidí. Nedám ho z ruky. Je to nesdělitelně hrůzné. A je to o lidech, jako jsme my, jako seš ty a já. Ve chvíli, kdy jsem to točil, byli v tom domě šílení všichni. A jen někteří na to měli papíry.“

VTIPY ZE DNA SMUTKU

[tak, jak jsem je slyšel vyprávět]

- Jaký je rozdíl mezi Osvětím a Sarajevem?
- V Osvětimu nebyl nedostatek plynu.

Sujo a Mujo odejdou z Bosny do emigrace. V Lublani se začnou. Dlouhou dobu se protloukají a shánějí práci, až nakonec najdou inzerát, že se uvolnila dvě místa v lublaňské zoologické zahradě. Hned tam dojdou a zjistí, že mají nahradit dvě zraněné opice. „No, proč ne?“ řeknou si a vezmou to. Za dva měsíce je ZOO praská ve švech a nové opice jsou miláčky všech dětí.

Po půl roce přijede monitorovací mise Evropské unie pro zoologii k zahradě bývalé Jugoslávie, vedená zkušeným maďarským ředitelem. Ředitel je provázen, a když se zastaví u pavilonu opic, Maďar nadzvihne obočí a řekne: „Tohle přece nejsou opice!“

„A co by to bylo?“ opáčí ředitel. „Samozřejmě, že to jsou opice.“

Chvilí se přetahují - nejsou ... jsou - a nakonec Maďar ztrácí nervy: „Pusťte k nim tedy lva, ať se uvidí. Jestli jsou to opice tak vylezou do výšky a v klidu tam počkají.“ Přivedou lva do klece, Mujo a Sujo se klepou strachy a snaží se vylézt po plotu. Lev ale přijde pomalu blíž, mrkne na ně a zašeptá:

„Neblbněte, nebojte se, já jsem Fuad ze Zenice.“

- Proč nemohl Izetbegović umřít, když v únoru 1996 dostal infarkt?
- Protože nemůže přijít v nebi na oči šehidům - vojákům biosensické armády, padlým ve zbytečných ofenzivách v létě 1991

Pjer Žalica

PJER ŽALICA

[filmový režisér skupiny SaGa]

„Mám absolutně privilegované postavení, protože na rozdíl od jiných občas mohu ze Sarajeva odjet. Dostávám pozvání na festivaly nebo abych učil na filmových akademiích. Nikdy jsem ale nechtěl venku zůstat. Ani na chvíli mě to nenapadlo. Někdy, když jsem byl delší dobu pryč, pociťoval jsem až fyzickou bolest stesku a starosti o město a lidi v něm. Jsem prostě odsud a za nic bych to neměnil. Je samozřejmě příjemné vyjet ven, vypnout a vyprat si mozek, stejně ale devadesát osm procent času myslím na Sarajevo, na ženu a na přátele. A i tam venku neustále mluvím o Sarajevu a pokouším se lidi přesvědčovat o naší věci. Je to permanentní rvačka, protože většina lidí už nechce naslouchat. Když jim říkám, že legalizovat mlčením to, co se děje u nás, znamená povzbuzovat infekci, tak na mne zdvořile a nechápavě koukají.

Když do města padají bomby, tak se člověk, který je venk: bojí ještě víc. Navíc při návratu je možnost dostat se do měsl technicky obtížná - musíš projít přes Igman a potom se ješl protlačit tunelem pod letištěm. Nejhorší je, když sedíš na koj ci nad městem, slyšíš výbuchy, a máš obrovskou touhu sedí už v té chvíli doma ve své židli a nemuset přemýšlet, jestli te výbuch, který právě slyšíš, tu tvojí židli právě teď nezničil.

Nikdy nepřemýšlím o tom, co budu dělat po válce. Někc bych chtěl natočit něco jako americký teenagerovský film, *a*. nevím, budu-li toho ještě někdy schopen. Všechno se tu změn lo. Zmizely lesy a parky. Je to jako scéna ze Stalkera. A co ; nejhorší, mnoho lidí - i přátel z minulosti - se stalo fašisty. *1* bylo šokující. Na chvíli jsem ztratil víru v lidi. Ale potom jse: poznal, že to má být zkouška. Ti, kdo jí projdou, jsou z kamen Naučila nás také být ve všem rychlejší. Nemáme čas na zbyte* nosti a přesto umíme pamatovat na detaily. Proto se mi nelil Václav Havel - je příliš strojený a vykalkulovaný. Změnil jsem s i esteticky. Dnes vím, že etické přístupy by měly mít estetick výstupy. Mnoha věcem víc rozumím a lépe je chápu. A nejse tak sebejistý, jako dřív.

Po válce zbydou nejhorší psychické problémy a traumat která v lidech vyplavou na povrch. Žijeme uprostřed smrti a neuvědomujeme si to. Žijeme ve všeobecné amnézii - *a*. jednou nám to dojde. Sám jsem to jednou ve zkratce zažil r vlastní kůži. Blízko mě vybuchl minometný granát a mně to d šlo až za dvě hodiny. Pokud bude válka trvat ještě deset le tak hořkost a nenávist vyvřou na povrch a porostou. Po třec letech války málokdo zvenku rozumí tomu, co se tady děje. Jes li svět zapouzdří tuhle válku, vypukne z ní infekce a dojde k e plozivní epidemii.

Někdo by měl začít rvát: Je to na vašem prahu, pánové! IV jsme to odzkoušeli. Je to v lidském myšlení. Všude jsou zvrh lidé a pokud je necháte vládnout, budete mít přesně to, cense v Sarajevu bráníme my."

DENNÍ ROZVRH

Nechce se ze spacího pytle. Venku je ještě tma a psí zima. Vítr plácá igelitem, nataženým v oknech místo skel. Nad rozloženým gaučem několik děr ve zdi zakrývá plakát. Stolní lampa u okna má prostřelené stínidlo. Celou noc se střílelo. Obličej je prostrčený výstřihem trička, nataženého přes hlavu. V mrazu slouží zároveň jako čepice i šála. Baterka pod hlavou. Vysoukat se ze spacáku. Koupelna je čtyři kroky od gauče. Zapálit svíčku. Vždycky a bez výjimky bleskne hlavou, že se musí šetřit - svíčku musí zapálit jedna zápalka a v koupelně se nesmíš flákat. Rychle vyčurat a zuby si vyčistit do mísy, aby se využila každá kapka vody. Holí se v jednom plechovém hrnku vody. Strojek se po každém záběru do pěny na tváři nejdřív otře do toaletního papíru a teprve potom protřepe v hrnku. A znova. Papír i voda do záchodové mísy. Půl hrnku čisté vody na omytí obličeje nad mísou. V koupelně je uříznutý dvousetlitrový barel s vodou. Pro vodu se chodí dva kilometry a nosí se do pátého patra. Jak se s tímhle vyrovnávají staří lidé? Čaj s kyselinou citrónovou, krajíc bílé večky s pocitem, že ujídáme těm, kdo nemají možnost odejít. To, že jsme každý s sebou přivezli přes dvacet kilo jídla, pomůže jenom trochu. My odjedeme - ale oni tu zůstanou. Hodně se nabalit a do batůžku něco k jídlu a pití, nůž, baterku, papír -a hlavně průkazku UNICEF do kapsy. Bez ní tady nejsi člověk. Neprůstřelnou vestu, tedy aspoň zpočátku. Později se za vestu začneš stydět a přestaneš ji nosit úplně.

Dlouho to na tiskovkách UNPROFOR vypadalo jako na módní přehlídce výrobců neprůstřelných vest a přileb. Frajeři měli na náprní kapsičce vesty napsanou krevní skupinu. Holky zásadně v otahaných dlouhých svetrech a prošívaných bundách, většina novinářů povinně neoholených, s flanelovou košilí a šátkem

kolem krku. Ještě větší legrace byla novinářská auta. Prvr z tiskovky odjížděly prostřílené kraksny místních novinářů s odstupem za nimi kavalkáda pancéřovaných land roverů z; padních kolegů. Poslední jezdilo BBC a CNN; ti měli jistá priv legia a po skončení brífinku dostali většinou ještě doplňujíc informace od různých potentátů. Úplně poslední odjížděl pano řovaný mikrobuse CNN a když se moc nestřílelo, tak za ním jest jelo modré volvo reportérské hvězdy CNN Christianny Annan pour. My jsme buď šlapali pěšky, nebo nás svezl někdo znám z UNICEF. Chvíli to prostě trvá, než se člověk naučí chodit p městě, do kterého se střílí. Myslet na detaily, promýšlet, co můž být riskantní a vážít rizika každé cesty. Nikdy nechodit nezni mými zkratkami. Raději si o hodně zajít, než riskovat přebíh; ním nebezpečné ulice. Ostřelovači v Sarajevu měli víc než dol rý trénink ve střelbě na běžící cíl. Nemá cenu být dalším v ř; dě. Vždycky mít někoho, kdo ví, kam jdeš a kdy se máš vrátit Dělat to, co místní, protože oni vědí nejlépe, co se dá riskov; a co už je k nepřežití. Mlha je fajn, kouřmo je fajn, slunce pro kopci naproti je fajn, dobrá viditelnost je průšvih. Žádné ostr barvy na sebe. Dodnes si pamatuji, jakou hrůzu jsem měl pop vé, když si Lukáš na sebe navlékl řvavě žlutou větrovku. Nem chali si s Šimonem domluvit a vylezli s kamerou na silnici pře Holiday Inn, najedno z nejnebezpečnějších míst ve městě. Pái bůh chránil slepá kuřata a v dešti, který pršel už od rána, mě ostřelovači zřejmě dávno padla.

Večer se muselo pamatovat na policejní hodinu. Většino byla v devět, později v deset a ještě dlouho po konci války v ji denáct. Na velké církevní svátky všech náboženství se policiji hodina nekonala. Jednou v zimě se Kris Janowski, velmi popi lární mluvčí UNHCR v Sarajevu, zdržel na večírku u známýcl kteří bydleli ve strmé úzké uličce nad centrem. O policejní hi dinu se příliš nestaral, protože ta pro cizince a zvláště pracovn ky humanitárních organizací moc neplatila. Večírek se vydaři ale nikdo netušil, že mezitím venku spadl mrznoucí déšť a ulic

změnil v neubrzditelné klouzačky. „Než jsem došel těch pár metrů k autu, dvakrát jsem upadl. Bylo úplně obalené ledem. Jenomže já musel brzo ráno odjet a nemohl jsem tam auto nechat. Vlezl jsem dovnitř, nastartoval a čekal, až se to trochu ohřeje. A jenom jsem si v duchu odškrtačoval, co všechno porušuji. Policejní hodina dávno pryč, alkohol za volantem, nemám doklady a čert ví, jak se odsud dostanu. Pak jsem to sjel jako na saních, se zabrzděnými koly, od strany ke straně. Poslední část k hlavní ulici byla nejhorší. Auto-sáně začaly zrychlovat a ve chvíli, kdy jsem se rozhodoval, že budu muset „zpomalit“ o zeď nějakého domu, se uprostřed ulice objevilo mávající světlo policejní baterky. Nemohl jsem se mu vyhnout jinak než zázrakem. Zastavil jsem snad o centimetr. Stočil jsem okénko a čekal hromobití. Ale mladý policajt mě jenom řekl: *Pane Janowski, jedle opatrně, íady to hrozně klouže*. Tak jsem mu to slíbil.”

HESLA

Asi v každé válce se objeví hesla na zdech. Výtrysky nekontrolované osobní nenávisti a zblbllosti, stejně jako i armádou kontrolovaná a dávkovaná propaganda. Jenom někdy frajer-ství a velmi, velmi málo humoru. Nejčastější graffiti na srbské straně byl kříž se čtyřmi C - tedy S v cyrilici - po jednom v každé čtvrtce. Zjednodušenina starého heraldického znaku Velkého Srbska sloužila jedněm jako politické prohlášení, a všem ostatním jako zdroj mnoha drsných žertů, neboť jazyky jižních Slovanů oplývají podobným množstvím sprostých slov a nadávek, začínajících písmenem „s“, jako čeština. Nejčastěji psaným heslem bylo určitě *Tohle je Srbsko*. Musí to být hodně zblblá hlava, která se rozhodne vykřičet svůj pud na rozstřílenou zeď v dobyté a vypálené vesnici. Nedojde jí, že by to někdo mohl

vztahovat mnohem spíše ke způsobu, jak se z lidských oby dělají spálené trosky, než k označení území. Že by si něk mohl vzpomenout na klasický protiklad mezi kvalitou a kv titou? V prvních bojích v Sarajevu někdo vítězoslavně nap na dobytou a zničenou budovu hlavní pošty *Tady tohle je Srbs* Když potom jugoslávská armáda a srbské milice musely ust pit, nějaký Sarajevan pod to dopsal *To je pošta, blbe*. Není le argument pro ty, kdo dodnes tvrdí, že válka o rozdělení býv Jugoslávie nebyl jenom nějaký národnostní konflikt, ale st kultur. Na zeď autobusového nádraží v Banja Luce jakoby oplátku někdo v roce 1994 v noci napsal červenou barvou *Ti je Bosna. Leda tak piču by byl asi nejvčetnější překlad odpoví napsané černé těsně pod to příští ráno*. Asi nejdrsnější ná zůstal na jaře 1996 v Pale naproti trhu. Na zdi ošklivého s realistického paneláčku vedle úzké rozbité a neuklizené ul: s hrdým názvem Třída srbských bojovníků se skvěl anglic vyvedený nápis *WE WANT WAR* a pod tím *PEACE IS DEATH*, čes „Chceme válku, mír je smrt“. K tomu se nedá dodat vůbec ni Od dalmatského pobřeží nahoru přes celou západní Her govinu až po Mostar se kromě záplavy chorvatských via; psalo hlavně Bal/je uen, kde „Bali je“ je hodně hanlivé označí pro Muslimy, a potom nijak nevynalézavé *Chorvatsko Chorvati* Trochu jiné psaní po zdech se rozmohlo na podzim 1995, kc chorvatská armáda dobyla Krajinu. Nepoškozené domy nv do jednoho vyvěšeny velké chorvatské vlajky a na mnoha je; bylo napsáno velkými písmeny *Nedotýkej se, toto je chorvatský i jetek nebo Tady žijí Chorvaté*. Všechny neoznačené domy, kt(dříve patřily Srbům, byly úmyslně vyrabovány a poničeny. Novém roce se začaly opravovat pro nové majitele. Na větší staveb, ještě daleko před dokončením, vlály chorvatské vlaj: Vždycky jsem si při tom vzpomněl na osmdesátá léta a zedn kého parťáka Frantu Filípka, který mě, svého helfra, zaučo¹ do zásad řemesla. „Na hrubou stavbu nesmí přijít žádná oz< ba - až glajcha.“ V Krajině by se necítil dobře.

V Sarajevu bylo politických nebo válečných hesel na zdech pomalu. Jako by nepatřily k městské kultuře, byly vidět zřídka a většinou jenom v okrajových čtvrtích poblíž fronty. Spíš takový běžný městský folklór - kdo s kým a názvy metalových skupin. Ale dva velké nápisy v dosahu centra se dostaly snad do každého televizního zpravodajství. Na cestě z letiště se při přejezdu fronty mýjela prostrílená domovní zeď, na které mezi stovkami děr a dlabanců od kulek všech ráží někdo v noci namaloval velkými písmeny anglický nápis *SARAJEVO - WELCOME TO HELL*, tedy „Vítejte v pekle“. Bylo to velmi působivé, zvláště když se v nejbližším okolí cesty z letiště střílelo. Filmaři by to nevymysleli lépe. Druhý slavný nápis byl na boku zničeného autobusu, z něhož se někdo na začátku bojů pokusil udělat obrněný vůz. Na boky normálního dálkového autobusu navařil po celé délce obrovskou plotnu centimetrového plechu. Celé to rezaté monstrum někdo pomaloval nápisem *Sarajevská brigáda Doktor* - podle velitele party těch nadšenců. Obrněný autobus prý dokonce několik dní jezdil. Na podzim 1993 však s pro-střílenými koly sloužil jen jako protiotřelovačská clona mezi dvěma domy. A přímo na Aleji ostřelovačů byl černým sprejem vyveden nápis přímo husitský - *S Boží pomocí proti všem*.

Velkou módou po celé postjugoslávii bylo přejmenovávání ulic. I tahle infekce dorazila do Sarajeva později. Projevila se v odstraňování srbských a chorvatských jmen a hledáním historických, dávno zapomenutých, muslimských místopisných názvů. Většina lidí stejně používala staré navykklé názvy, a k tomu, s malým úsměvem, dodávala i název nový. V Chorvatsku a Her-ceg-Bosně se to jenom hemžilo novými názvy ulic a náměstí pojmenovaných po ustašovcích z druhé světové války, hlavně po Ante Paveličovi. V Republice Srbské zase natruc připomínali svoje fašisty a četniky Draže Mihajloviče.

Vždycky, když jsme si s kamarády v Sarajevu o té přejme-novávaci manii povídali, dával jsem k lepšímu historku o přejmenovávání pražské *Leninovy třídy* v roce 1990. Namísto dnešní

Evropské, se měla původně jmenovat Do Evropy, aby se navž připomínal asi nejpůsobivější slogan těch časů o naší cíl tamtéž. Těsně před hlasováním prý někomu naštěstí došlo, že až příliš připomíná nejfrekventovanější české povzdechni směřující všechny stesky světa do prdele. Ivica se tehdy hlul ce zamyslel a prohlásil: „Tady s tím v Sarajevu nemůžeme u< lat chybu. Hlavní třídu z letiště do centra přejmenujeme na I z Evropy a zakážeme ji používat všem mezinárodním poten tům, co sem jezdí. A pro ně povinnou objížďku kolem froi pojmenujeme V prdeli.“

Sarajevo - nápisy na

O ŘEMESLE

Je rozdíl mezi novinářem a čumilem. Ten první musí být na místě, kde se něco děje, snaží se vidět a ověřovat. Nestačí mu první dojem, a už vůbec ne výrok nějakého politika doma. Čumilovi stačí sedět v redakci a zkracovat agenturní zprávy. Lidé z českých sdělovacích prostředků patří až na výjimky mezi čumily. Žádné noviny, rozhlasová nebo televizní stanice nepovažovaly válku, vzdálenou od Prahy osm hodin jízdy autem za natolik závažnou, aby tam za celou dobu poslaly stálého zpravodaje. Česká televize raději v roce 1995 vytvořila teplé a provozně drahé místo zpravodaje v Londýně, než by měla vlastní zpravodajství z Bosny. Ostatní se spoléhali na „důvěrné informace“ z ministerstva zahraničí a občasné zájezdy za naší jednotkou, organizované ministerstvem obrany. Jenom několik málo mladých začínajících českých novinářů strávilo v Bosně delší dobu - dokumentarista Radim Špaček, Monika Moravcová z Rádia 1 a Filip Tesař, který psával pro Lidové noviny. Na samém začátku trochu i Jitka Obzinová z ČT. Z fotografů se tu objevoval nejčastěji Luboš Kotek. Jednou vyjížděl s konvojem ADRA ze Sarajeva přes Igman a střepina z prostřelených dveří trefila do nohy řidiče, vedle kterého seděl. John Hašek, Če-chokanaďan, odjel v roce 1991 do Chorvatska za vlastní peníze, protože měl za to, že tam nějaký český novinář musí být. Zabil se tam v autě. Možná si ho mnoho lidí už nepamatuje, ale byl to novinář každým coulem. No a pak se tam čas od času objevil někdo na pár dní a posléze psal nebo vysílal hrdinské reportáže.

Asi jsem ze začátku dělal něco podobného. Trvalo mně skoro dva roky, než jsem se něco skutečně naučil. Teprve nyní možná začínám některým věcem lépe rozumět.

Čumil má na všechno rychle hotový názor. A protože je rycí a všechno ví nejlépe, vyučuje ostatní. Jednou se mně dokon stalo, že redaktor v Praze opravil číselné údaje, které jsem Sarajeva poslal jako část přímého citátu pracovníka Červer ho kříže, který byl na místě. Z Prahy je asi do Banja Luky vid lip. Také jsem miloval kritiku z neobjektivnosti a přílišné emocionálního ponoření. Nikdo nenapadal fakta. Jenom moi ře a po vzoru české politiky kývali hlavami a plácali do vět věty: „Kdo ví, jak to vůbec je“, „Každá válka je hrozná“ ne: „Nikdo není bez viny“. Takhle se dá dožít i šéfredaktorství ale ne novinářiny.

Jeden příklad za všechny. Se zpožděním si české sdělové prostředky všimly obvinění, které proti jednomu z vojáků čc ké jednotky v Krajíně vznesl vojenský prokurátor za údajn „zbabělost“. Velení jednotky ponechalo v kritické době bo bardování blízkého letiště Udbina letadly Severoatlantické aliance předsunuté stanoviště s šesti českými vojáky bez si jení. Když je obklíčil dav ozbrojených civilistů a vyhrožo\ jim zabitím, jeden z nich s nimi začal vyjednávat, rozplakal a nakonec prosil o život pro sebe a své kamarády. Nějak se j podařilo utéci a za sebou nechali části uniforem. Nikdo se i pozastavil nad tím, že je velení v kritické situaci nechalo b podpory. Ponechme stranou i názor některých psychologů, ten voják pravděpodobně zachránil život několika lidí prá tím, že vyjednával a získal čas. Žádný český novinář se nei máhal zjistit, jestli podobné případy nebyly i u jiných jednot UNPROFOR. Zjistil by, že se takových incidentů odehrály des ky! Francouzi při nich přišli nejenom o uniformy a zbraně, al o doklady a obrněné transportéry. Bangladéšané a Holanďa jakbysmet. Nikdo však z toho nedělal trestní případ.

Ve většině klíčových momentů války v Bosně nebyl mezi stc kami zahraničních novinářů ani jeden z Čech. V době první velkého ultimáta Severoatlantického paktu v únoru 1994 jst přerušil cestu po Spojených státech a dostal se do Sarajev

Z českých kolegů nedorazil nikdo. Stalo se to zvykem. S Lubošem Kotkem jsme byli jediní z českých novinářů, kdo zažil nejhorší ostřelování Sarajeva v létě 1995 a pád Srebrenice. Zářijové letecké útoky Severoatlantické aliance jsem reportoval také sám. Český rozhlas mi - jen tak na okraj - za deset reportáží poslal honorář kolem sedmi set korun. Nestěžuji si. Mirek Štětina a Petra Procházková zažívají stejné pocity osamění ve válkách na Kavkaze. Neumíme sdělit, že se v těchto konfliktech hraje i o nás. Není to jenom naše chyba.

ČECHÁČKOVSTVÍ A HISTORIE

V poslední době se v českých sdělovacích prostředcích konečně objevil náznak diskuse o skutečně nejdůležitějším evropském problému dneška - válce na území bývalé Jugoslávie.

Většině politiků, historiků i novinářů však chybí podrobnější znalost problému, o kterém mluví. Mezi vyjádřeními historiků a novinářů je zatímním vrcholem ignorantské neinformovanosti článek Jana Moravce *Havel proti čecháčkovství?* (Právo, 25. září 1995). Autor v něm zpochybňuje postoje a výroky prezidenta Václava Havla pomocí mnoha omylů a faktických nepravd. Ne, že by se leccos v postojích prezidenta, ale ještě mnohem více v zahraniční politice České republiky vůči bývalé Jugoslávii, kritizovat nedalo. Nemůže to však činit někdo, kdo nezná základní fakta tohoto konfliktu.

Ve zkratce připomenu základní omyly zmíněného textu. Není pravda, že Václav Havel byl „snad jediným intelektuálním politikem ve světě“, který od začátku požadoval vojenský zásah proti Srbům na území Bosny a Hercegoviny. Připomenu jenom Margaret Thatcherovou z roku 1992 a její výrok: „Všechno by tam vyřešil jediný útok královského letectva“. Havel nikdy

nežádal „vyzbrojení Muslimů v této zemi“. Havel o mnoho p< ději než jiní žádal, aby bylo legálně zvolené vládě členské ; mě OSN, jejímiž členy jsou vedle Muslimů Chorvaté a Srbo^ umožněno bránit se agresi. Vycházel přitom i z faktu, že me národní embargo na dodávky zbraní na území bývalé Jugosláv bylo přijato několik měsíců předtím, než Bosna a Hercegovina vznikla jako samostatný stát. Podotýkám, že agresi vůči Bi velmi jasně definovalo několik rezolucí Rady bezpečnosti OS Dva faktické omyly čtenáři pro oddech - Srbů nebylo v B; před válkou polovina, jak se domnívá J. Moravec, ale kolem procent. Diplomatické uznání Bosny a Hercegoviny Německc mohlo těžko „překvapit i jeho spojence v NATO“, když 6. dub 1992 BaH uznaly společně všechny státy Evropského společe ství. „Nedůvěřivý a přemýšlivý našinec“, za kterého se Morav považuje, se však více než mylí, když tvrdí o bezprostředn důvodu pro letecký zásah NATO: „Sedm granátů zabilo a zra lo několik desítek muslimských obyvatel v Sarajevu. NATO tvr< že je vypálili bosenští Srbové a nevyhovělo ani žádosti velite vojsk OSN v Bosně a Hercegovině prozkoumat, kdo byl skutc ným viníkem.“ Ten granát byl jeden a mezi oběťmi už druhé masakru na sarajevské tržnici Markala byli lidé několika i rodností, včetně cizinců. Na výroku „Po podrobném prozkc mání bylo zjištěno nad jakoukoliv pochybnost, že granát l vypálen z pozic bosenských Srbů“ - se shodli mluvčí mise Oí Alexandr Ivanko a mluvčí UNPROFOR Chris Vernon. Znak ký posudek parafoval velitel vojsk OSN v BaH generál Rurf Smith, kterému mělo být, podle Moravce, bráněno ve zjište pravdy. Severoatlantická aliance neměla s vyšetřováním tol to masakru nic společného.

Mravním zápalem vedená neznalost faktů končí jejich n nipulací. Zcela určitě to nepatří do seriózní historie a novin; ství. Stejně určitě je to součást čecháčkovství.

VŠEM SRÁČŮM NAVZDORY

Horská kamenitá cesta, přilepená ke srázu, na níž se nevyhnou dvě osobní auta. Celou noc lilo a začalo hrozně klouzat. Poslední ostrý sjezd bývá nepříjemný i za sucha. Než dorazili k horám, měli za sebou nepočítané kilometry. Jeli to už mockrát. Oba patřili mezi nejlepší řidiče téhle trasy. Věděli o ní všechno a také znali řadu lidí, kteří na téhle cestě udělali chybu. Anebo prostě nedojeli, i když chybu neudělali. Vraký jejich aut leží napřeskáčku ve srázu napravo pod nimi. Neměli nejmenší úmysl se k nim připojit. Byli dva - Neil a Tony.

Čtyři hodiny ráno a nákladní bedford krokem sjížděl posledních pár set metrů nejnebezpečnějšího úseku. Bez světel a co nejtíšeji. Mysleli si, že to mají už za sebou? Nebo byla viditelnost tak špatná, že je napadlo: Když sami nevidíme nic, nebude někdo jiný vidět jistě víc než my. Na chvilku rozsvítili přední světla. Možná, že ten, kdo řídil, jenom zavadil o spínač a rozsvítil omylem. Dlouhá dávka střel ráže 12,7 mm je našla v kabině a zabila dřív, než se jejich vůz začal převracet a padat několik desítek metrů dolů. Doufám, že to tak bylo. Doufám, že byli mrtví rychle - jak si vždycky přáli. Chlápek na druhé straně fronty odškrábl další čárku a šel spát. Nemohl minout. Tony mi to kdysi vysvětloval. Prkénko, natlučené na pevné kolíky, dává střelci přesnou elevaci, tedy výšku, kam má střílet. A abys nestřílel zbytečně do šířky, omezíš úhel střelby dvěma hřebíky, které zatlučeš do prkénka. Přes den odzkoušíš a v noci jenom mačkáš spoušť. Nemůžeš netrefit. Trik vyzkoušený už za první světové války. Trosky bílého bedfordu s velkými znaky Dětského fondu OSN a nápisy UNICEF na kabině i bočnicích zůstaly ležet pod svahem. Náklad i těla sebrali ještě před svítáním. Stalo se na hoře Igman, nad Sarajevem v úterý 15. srpna 1995 ve

čtyři hodiny ráno. Nikdo nevěděl, že Tony byl kdysi dost boh tý a hubeňour Neil právě teď krásně zamilovaný. Nikoho to n zajímalo.

Síly rychlého nasazení NATO, které se několik měsíců vyt hují, že zajistí bezpečnost zásobovací cesty do Sarajeva, a: nevylezly ze spacáků. Dva mrtví britští civilové ve službác UNICEF nejsou dobrým důvodem pro zásah. A tak se jede d< Jejich parta řidičů ve službách humanitárních organizací obrečí. Kluci a holky přestanou na pár dní jezdit, aby jejich tě odvezli pohřbít domů do Anglie, a pak se vrátí s novými d brovolníky. Všechno je v řádu věcí. Ve znaku jejich organiza< *Phoenix Aid* je bájný pták Fénix, povstávající vždy znovu a zno¹ z popela. Neilově půvabné osmnáctileté lásce bude huř. Nejsp zůstane s maminkou a mladší sestrou u Neilových kamarád kteří je jako uprchlíky z Bosny tak trochu adoptovali. Stejně 1 neměly kam jít. Tonyho děti dostanou všechno, co po něm zby! Vášnivě rád fotografoval a asi by chtěl, aby fotoaparát po ně dostala jeho dcera. Určitě by byl rád, kdyby mu na pohřeb p šel někdo od Jedenáctých husarů Jejího Veličenstva, obrně brigády, ve které přes deset let sloužil. Jako kluk řekl svér dělníckému tátovi, že se dostane k Formuli 1. Táta se mu i smál. Tony skončil jako šéfmechanik jedné z největších sté' Měl pár obchodů. Jednoho dne přepsal všechno na ženu a sko dospělé děti a odjel jako řidič do Bosny.

Nám, co jsme Neila a Tonyho znali, zbudou historky a tic vztek. Víme, že to nemůže být jinak. Pár týdnů předtím jsme viděli naposled. Padla Srebrenica. Při výjezdu ze Sarajeva i še auto dostalo tři zásahy. Jenomže na speciální neprůstřeln verzi toyoty to nebyla dostatečná ráže. Stewart a Wendy z 1 nixu nás čekali v noci se škodovkou na druhé straně Igmai V pět ráno nám Tony v pronajatém domě na pobřeží, který sh ží Fénixu jako základna, uvařil kávu. Sprcha - po čtrnácti dne v Sarajevu bez vody - a spánek bez výbuchů. Pár dní jsme potí leželi u moře, večer popíjeli červené víno a drbali svět i sel

Já byl rád, že jsem venku, a oni naštvaní, že UNICEF zastavil provoz humanitárních konvojů, kvůli čemuž nemohli jezdit. Nikdo z nás tam nemusel být.

Okolo pobřeží Chorvaté předstírali, že žádná válka není. Turistů přibývalo. Bylo skvělé léto. Pokud jste si nepustili zprávy. Pokud jste o nich nepřemýšleli. Pokud jste se nezeptali sami sebe, co tomu říká vaše páteř nebo svědomí. Nemá to nic společného se vzděláním a politickým přesvědčením. Má to hodně společného s ochotou používat „svět“, „poměry“ nebo „režim“ jako omluvu pro vlastní nemohoucnost činu.

Jezdili na všechny strany fronty a místo vynášení soudů chtěli rozumět. U Jablanice je jednou Bosňáci vyhnali z aut a vyhrožovali smrtí, pokud neprestanou „vozit zbraně Srbům“. Bosenští Srbové jim zaminovali cestu před i za konvojem. Museli jet krokem, po centimetrech. V pohodlí někde daleko trousí chytráci povýšené úšklebky. Mluví o naivitě, levičáctví, nezodpovědnosti, psychické nestabilitě, dějinách a osudovosti etnicity. Neil toho nikdy moc nenamluvil, ale těmhle lidem, soudícím bez znalosti fakt, bez soucitu a odvahy, říkal „sráči“.

Sráči. Přebírám to od něj. Uráží mě, že v Sarajevu nezavadiš o českého novináře nebo diplomata. Štve mě zbabělá povrchnost soudů našich politiků. Pojedeme znovu, protože když to neuděláme my, tak ztratíme právo ptát se, kdo to udělá. Všem sráčům navzdory.

SREBRENICA

Události léta a podzimu 1995 budou ještě dlouho žhavé a b lavé - pro mnohé ještě žhavější a bolavější než celý zbytek vé ky. Největší masakry, největší pohyby front a největší uprc lické vlny se odehrály těsně před jejím koncem. V tom období zatím tolik nevysvětlených epizod, že to přímo svádí k pode ření, že existovala řada zákulisních ujednání, která vedla k v méně území a obyvatelstva mezi Chorvatskem a Srbskem s c lem připravit půdu pro konečné rozdělení Bosny. Nejhrozněj z těch epizod je osud východobosenských enkláv. Zůstaly tři Srebrenica, Goražde a Žepa.

V Goražde si ještě mohli něco vypěstovat, neboť v okolí mě ta udrželi nějakou ornou půdu a lesy, ale Srebrenica nemě nic. Srbské jednotky sem nepouštěly po většinu války ani n< nutnější humanitární pomoc. Zbabělý *appeasement* evropskýc mocností vůči této středověkosti šel tak daleko, že francou ští a britští velitelé UNPROFOR několikrát zabránili americk mu letectvu shodit do Srebrenice potraviny z letadel, s odůvo něním, že přecitlivělí Srbové by to mohli považovat za před hru k bombardování svých pozic a mohli by zaútočit na z kladnu UNPROFOR poblíž města. Jedinou cestou, jak neumi hlady a nevzdat se, byly ozbrojené výpady do okolních sr ských vesnic a násilné rekvírování potravin. Nelidské? A přitom docházelo k bojům a ukrutnostem? Ano. Mluvme o tc a nalézejme fakta.

Velitel bosenské obrany města - Naser Orič - je vyšetřov; z možných válečných zločinů proti civilnímu obyvatelstvu : srbské straně. Mnozí ho obviňují i z toho, že ve městě držel di proti jejich vůli. Necítí se vinen. „Byla to jediná cesta, ji nezemřít," opakuje dokola. „Kdyby četníci do města pouští

humanitární pomoc a neostřelovali nás, nemuseli jsme útočit ani my." Je to omluva pro vraždy? Znova a znova se přesvědčuji, jak těžké je v podobných extrémních situacích hledat pravdu a soudit. Srebrenica je černá díra celé války, místo, kde se už beztak hnusná válka vymkla z kloubů a zešílela. Neponechala nikoho ze zúčastněných bez ďábelského znamení spoluviny. Zmizelo v ní - během pěti červencových dní roku 1995 - možná až deset tisíc mrtvých a nezvěstných. Byla to tragická náhoda? Nebo předem dohodnutý obchod, který se nepovedl? Podle jedné verze získalo bosenské armádní velení informace o připravovaném útoku na východobosenské enklávy už někdy koncem června. Do města se občas s velkým rizikem dařilo přes hory dopravit posily a zásoby, protože obklíčení enklávy už nebylo neprodyšné. Tentokrát se o to nikdo ani nepokusil. Nejprve byl ze Srebrenice do generálního štábu v Sarajevu odvolán „na školení“ Orič. Po něm, na rozkaz stejného generálního štábu *Armije BiH*, prošlo přes hory do bezpečí v několika dnech před očekávaným útokem ještě dalších dvacet tři nejvyšších velitelů obrany města. Nezávislý čtrnáctidenník *BH Dani* později otiskl záznam posledního radiového spojení s obránci Srebrenice, kteří pod dělostřeleckou a tankovou palbou ustupovali k centru města. Orič radil, aby velitel svolal v noci schůzi zbývajících důstojníků a poddůstojníků a povzbudil jejich bojovou morálku. Dotyčný mu jízlivě vysvětlil, že schůze je to poslední, na co by teď měl kdokoliv náladu, především proto, že večer nejspíš tanky obranu prolomí. Potom poslal velitele Oriče nevybíravými slovy do prdele a nakonec ho nazval zrádcem. Za několik hodin byl mrtev. Odvolání tak velké skupiny důstojníků z města v předvečer osudové bitvy není nikdo z velení bosenské armády schopen vysvětlit.

Jednání o kapitulaci vedl osobně nejvyšší bosenskosrbský velitel generál Ratko Mladič. Ženy a děti měly být autobusy odvezeny k Tuzle, kde měly přejít frontu na území kontrolované bosenskou armádou. Muži měli získat statut válečných za

jatců. Tisíce lidí, kteří utekly pod ochranu modrých přileb i blízkou základnu v Potočari, mohou prý být v klidu. Nic se ji nestane... Vraždění začalo ještě před odchodem holandských vojáků UNPROFOR.

Předtím pracovníci humanitární organizace Lékaři bez hranic předali Holanďanům seznam raněných, jež měli v osetí vání v domněnku, že vojáci podle ženevských konvencí zají; jejich ochranu. Holanďané odevzdali seznam, na kterém byl civilisté, bosenskosrbským důstojníkům. Lidé z těchto seznamů byli okamžitě z transportů vyřazeni a většina z nich zmizela. Holandský velitel se nechal nafilmovat, jak si připíjí šampaňský s generálem Mladičem. Pro novináře ocenil vojenskou zdatnost bosenskosrbských jednotek. Když šokované holandské vojáci ze Srebrenice evakuovali, projížděly jejich autobusy na dvou místech kolem těl čerstvě zabitých civilistů. Zakázali jim o tom mluvit. V Záhřebu došlo téměř ke vzpouře. Jeden z důstojníků veřejně přiznal, že Holanďané byli svědky brutálních scén a se podařilo tajně natočit dva videozáznamy, které budou příští den předvedeny novinářům. Na tiskové konferenci chtělo se stoupit víc vojáků. V noci byla celá jednotka letecky přepravena do Holandska. Jeden z záznamů se prý zničil při převijí druhý byl omylem odvezen a fotografie se náhodou osvitily j vyvolávání...Všichni vojáci dostali okamžitě dovolenou a pro koly z jejich individuálních pohovorů nebyly nikdy zveřejněny

První náznaky, že Američané věděli o srebrenické tragédii mnohem více, než byli ochotni přiznat, vyšly najevo těsně před jednáním tří delegací v americkém Daytonu v listopadu 1991. Necelý rok po Srebrenici se považuje za prokázané, že odjezd slechová služba amerických sil v jadranské oblasti věděle přípravě útoku na enklávy od jejího počátku. Podle oficiálně nedementovaných informací existují magnetofonové záznamy radiokomunikace a telefonických rozhovorů z kritických dnů útoku na Srebrenici mezi generálem Mladičem a náčelníkem generálního štábu jugoslávské armády generálem Momč

Perešičem. Bylo jich údajně osmnáct během dvou dní a prokazují nejenom mimo jakoukoliv pochybnost přímou účast jugoslávského vojenského velení na průběhu celé operace, ale i přítomnost tankové a policejní jednotky pravidelné jugoslávské armády při útoku na město. Ze stejných dnů údajně existují odposlechy telefonických rozhovorů mezi generálem Perešičem a jugoslávským prezidentem Slobodanem Miloševićem. „Slobo“ věděl o všem. „Slobo“ je válečný zločinec, ale bez něj by nebylo možné ukončit válku. Tyto informace prý ještě před Daytonem pomohly získat jeho spolupráci při přesvědčování vzpurných bosenskosrbských představitelů.

Podivně působí, když v březnu američtí diplomaté na tiskové konferenci v Sarajevu rozdají novinářům satelitní snímky budov bezvýznamné traktorové stanice nedaleko Janje ve východní Bosně, pořízené před i po masových popravách, které tam proběhly několik dní po pádu osmdesát kilometrů vzdálené Srebrenice. Pozdější snímky ukazují rozjezděná pole, kde se otáčely velké nákladní vozy a autobusy se zajatci, části, kde buldozery zahrnovaly lidská těla, hromadu mrtvých na kraji pole... Proč však byly pořízeny snímky stejné *bezvýznamné* traktorové stanice už několik dní předtím, než se tam něco stalo? Mluvčí State Departmentu odpověděl: *Ho comment.* Madelaine Albrightovou šokovalo, že místo masových poprav a hrobů je na dohled od hlavní silnice a obydlených stavení a postavila otázku morální spoluviny mlčících. Na otázku, proč s těmito informacemi Američané přicházejí až osm měsíců po pořízení těchto fotografií, nedokázala odpovědět. Američtí novináři tvrdí, že existují dokonce snímky vlastních poprav. Zajatci seskakují z koreb nákladních aut, stráža je nahánějí do obrovského kruhu, uvnitř kterého je přes šest set lidí. Těžké kulometry a granátometry je během několika minut masakrují. Pak přijedou buldozery... V lednu se dva z bosenskosrbských vojáků údajně pokoušejí podat svědectví o masakrech, kterých se sami zúčastnili, na americké ambasádě v Bělehradě. Jsou od

mítnutí. Teprve rozhovor s francouzskou agenturou AFP ji zajistí publicitu a zachrání život. Jsou zatčeni, ale už nemohl zmizet. V březnu jsou po dlouhých průtazích jugoslávské vlády předáni na vlastní žádost do vazby Mezinárodního tribunálu pro válečné zločiny na území bývalé Jugoslávie v Haagu. V dubnu najdou američtí novináři svědky, kteří potvrzují, že částečně mrtvých těl byla autobusy převezena jugoslávskou policií na území Srbska, kde byla pohřbena v tajných masových hrobech. Bylo vedro a hrozilo, že vojáci Ratka Mladiče nestihnou zakrýt všechny stopy dost rychle. V dubnu bylo z jugoslávských táborů propuštěno dvě stě dvanáct mužů, kterým se podařilo uniknout ze Srebrenice na srbské území. Byli mezi nimi i patnácti chlapci. Bez výjimky vypovídali o bití a ponižování.

Český premiér Klaus si po březnové návštěvě Bělehradu jich chvaloval rozumný přístup Slobodana Miloševiče ke všem problemům.....Koneckonců je na něm vidět, že je původně bankéř nechal se slyšet Václav Klaus.

Přes dvacet tisíc lidí se pokusilo prorazit přes hory na srbské území. Ženy, děti a ranění uprostřed, obklopení vojáky odrazečnými neustálé útoky srbských jednotek. Mladičovi vojáci, převlečení v čerstvě ukradených uniformách jednotek OSN projížděli v bílých transportérech po okrajích lesů a megafony vyzývali přecházející, aby sešli pod ochranu UNPROFOR. Kdo je slyšel, zmizel. Na několika místech byla dlouhá kolona napadená minomety. Všichni doufali, že bosenská armáda jim i jde naproti a výpadem v jejich směru otevře průchod, kterým se všichni dostanou na svobodné území. Nikdo jim naproti nepřišel, kromě několika srebrenických vojáků, kteří dezertovali z jiných jednotek, když frontu překročili první uprchlíci. Je na jaře ležely na kopcích mezi Bratunacem a Konjicem polí stovky rozkládajících se nepohřbených těl. Červený kříž políčuje desítky případů brutálního násilí i proti těm, kdo byli řazeni do evakuačních konvojů. Děti byly odtrhávány od matky a odvlékány neznámo kam. Ženy byly znásilňovány.

V době prvního náporu bosenskosrbských jednotek na Srebrenicu požadoval generál Rupert Smith „blízkou leteckou podporu“ pro holandské modré přilby, které se dostaly do palby srbských tanků. Bombardování mohl povolit jenom Jasuši Akaši. Ten právě seděl u oběda s Radovanem Karadžičem. Odmítl povolit bombardování srbských jednotek, protože by to mohlo ohrozit jednání, která v té chvíli v Bělehradě vedl Carl Bildt se Slobodanem Miloševićem... Generál Bernard Janvier, vrchní velitel UNPROFOR v Záhřebu s ním souhlasil. Bylo to už páté odmítnutí během posledních šesti dní. Kruh se uzavírá. Toto je onen *temný Balkán*, kterým se zaštiťují desítky nemorálních a zbabělých politiků demokratického světa.

O pouhých sedm týdnů později srazila první osmačtyřicetihodinová vlna masového bombardování velitelských, muničních a komunikačních zařízení bosenskosrbskou armádu na kolena. Dvaasedmdesát hodin po začátku bombardování seděl Ratko Mladić proti Bernardu Janvierovi a naslouchal tvrdému ultimátu. Kdo z nich je větší barbar? Válečný zločinec Mladić nebo představitel nejmocnější vojenské mašinérie ve světových dějinách, honosící se obranou demokracie a lidských práv, jež čekala čtyři roky, dvě stě sedmdesát tisíc mrtvých a miliony vyhnaných, aby prosadila klid zbraní jediným útokem? Proč nemohl přijít o sedm týdnů dříve? Komu z hrdinů této letecké operace vadí, že nezachránil deset tisíc srebrenických životů?

Z tří tisíc sedmi set bojových letů byl jeden letoun sestřelen a jeden poškozen. A celkové bojové ztráty světa demokracie: dva zajatí francouzští piloti.

Mluvme o cynismu. 10. července, pouhý den před pádem Srebrenice a začátkem masakrů - den poté, co znovu odmítl poslat letadla NATO proti jednotkám útočícím na „bezpečnou zónu“, kterou rezoluce Rady bezpečnosti OSN ukládala hájit i silou - Janvier řekl skupině důstojníků ve štábu UNPROFOR v Záhřebu: „Pánové, copak tomu nerozumíte? Já se těch enkláv musím zbavit.“ Šokovalo to pouze holandského velitele Harm de Jonga.

Sarajevo

Mluvme o zločinu. V říjnu 1995 opublikovaly britské noviny *The Independent* informace o Janvierově tajném memorandu p důvěrnou schůzku zástupců států, které poskytly svoje jedni ky do mírových sborů UNPROFOR. Schůzka proběhla 24. kv na 1995 v sídle OSN v New Yorku. Janvier nejprve vedl dlouhé jednání s diplomaty pěti stálých členů Rady bezpečnosti, po čemž odpoledne vystoupil i před širším sborem představitelů zmíněných zemí. Dva z účastníků schůzky později potvrdili, Janvier, podporovaný představiteli Velké Británie, Spojených států a Francie, oznámil úmysl ponechat východobosenskou klávu osudu, „protože není možné je bránit“. Proč o šest týdnů a mnoho tisíc mrtvých později bylo možné válku razantním teckým útokem zastavit bez jakýchkoliv vlastních ztrát? Če diplomaté byli přítomni. Mlčeli.

Mluvme o zločinu a vině.

ČECHOSLOVÁCI A WHISKY V BOSNĚ

Na začátku všechno vypadalo perfektně. 17. října 1995 bylo v Bosně dohodnuto příměří a první zkušební konvoje s humanitární pomocí se dostaly do Goražde už kolem dvacátého. Stewart s českou dopravní jednotkou ve službách Dětského fondu OSN UNICEF tam byli mezi prvními. Přezdívá se jim *Pragbat*. Všichni mají v Bosně nějaký batalión. V oficiální zkratce názvu má britská jednotka UNPROFOR *Britbat*, Rusové zase *Rusbat* a Malaj-sijci *Malbat* - tak proč by si nemohli angličtí dobrovolníci na pár bílých bedfordů a větřísek hrdě napsat *Pragbat*. Zvlášť, když to celé organizuje z Prahy Nadace Člověk v tísni při České televizi.

Říká se jim „Češi“, přestože jsou Angličané a oni jsou na to dokonce hrdí. Dostali se mezi prvními do Goražde a Stewart poslal do Prahy popis cesty a situace ve městě. Kilogram soli za sto šedesát marek, cukr přibližně stejně, děti v obnošených věcech po starších sourozencích, roztrhané boty. Jak jinak může vypadat město po téměř čtyřletém obklíčení, které bylo ještě těsnější a krutější než v osmdesát kilometrů vzdáleném Sarajevu. Tam aspoň byli novináři a letecký most. Sem, do Goražde, se až na výjimky nedostal nikdo.

- Většinu základních potravin si v enklávě dokáží vypěstovat sami, protože mají obdělány každý kousek zemědělské půdy. Ale sůl a cukr vypěstovat nemohou. Pro děti do škol nutně potřebují svíčky, zápalky, boly a zimní ošacení. Co nejrychleji, ještě před zimou. - Fax od Stewarta přišel kolem prvního listopadu. Těch pár lidí, co tvoří „Člověka v tísni“, zase jednou dokázalo skrozázrak. S dětským ošacením a obuví bleskově pomohla úpická Charita. Konvoj s pětasedmdesáti tunami soli, cukru, svíček, zápalek, dětského ošacení a bot, vyjžděl z Prahy a Olomouce v úterý čtrnáctého

večer. A potom pomalu, ale jistě, začaly problémy. První n jsme ztratili, protože řidiči čtyř olomouckých kamiónů s i ším nákladem měli odjezděno svých maximálních osm hodin den, a museli dospat. Tachografové kolečko by je prozradilo; případné kontrole na hranicích. Namísto toho, abychom přes noc dostali do Chorvatska, tak jsme spali pár kilometrů českou hranicí na Slovensku. Druhý den jsme se večer zase na maďarsko-chorvatských hranicích. Jeli jsme s forman* napřed a přespali v Záhřebu. Na parkoviště u hotelu Holic přijely kamióny namísto v osm hodin ráno až kolem poled: Celníci na hranicích se v noci dívali na fotbal a potom osla vali vítězství chorvatské reprezentace. Kilometrovou kolonu: kladních aut si nechali až na ráno. Vyjžděli jsme ze Záhřebu Karlovac a proti původnímu plánu jsme ztráceli už celý d Celé tři roky jsme v Karlovaci museli u viaduktu odbočit dop va na horské silničky směrem k pobřeží. Pár kilometrů za m tem už byla fronta a Srbská Krajina. Letos v srpnu ji chorvats armáda dobyla a přes sto padesát tisíc Srbů uprchlo ze sv> domovů do Bosny a Srbska. U viaduktu proto můžeme popi jet rovně podle směrovky na Plitvická jezera a Knin. V prvn: dvou vesnicích jsou ještě stopy po tvrdých bojích - všude js vidět díry od explozí dělostřeleckých a minometných gran, a fasády domů jsou rozsekané od kulek. Dokonce i kovové bradlí na mostě je potrhane od střepin. Po pár kilometrech s py končí právě v místech, kde byla obranná fronta krajinský Srbů protržena - pak totiž následoval už jenom útek bez bc Tato část Krajiny byla bez boje dobyta vlastně dvakrát. V rc 1991 vyhnali krajinští Srbové s pomocí srbských milicí a ju slávské armády Chorvaty. O čtyři roky později vyhnala chon ská armáda Srby. Dvakrát tudy prošla nenávist lidí, mobili váných autoritativními režimy pod heslem obrany vlasti. Je me přízračnou smutnou krajinou, kde momentálně nežije tén nikdo. Desítky kilometrů se pod koly kamiónů ozývá zvláš hučení, to když najíždějí do kolejí, pozobaných kolonami tan

Každá vesnice měla katolický kostel. Ani z jediného nezbylo víc, než obvodové zdi. Je to snadné - trochu trhavy na krov a váha zhroutené střechy zničí při pádu celý vnitřek kostela. Tři roky dešťů a mrazů udělají taky své. Na některých domech teď vlaje chorvatská vlajka a všechny neoznačené domy jsou čerstvě vyrabované. Vykopnuté dveře, rozmlácené a vykradené zařízení, vypálená patra. U Kninu hoří na obrovské skládce desítky hromad šatů, bot a nábytku vyklopených z nákladních aut. Použít věci po uprchlých Srbech není ideologicky přijatelné. Smradlavé rudé záblesky v černé tmě. Jako by to bylo o budoucnosti.

Unavení spíme v prostydlém penzionku na pobřeží. Jsme na den cesty od bosenské Ženice a věříme, že ráno bude všechno lepší. Nebylo. Další dva dny jsme ztratili papírovou válkou s úřady formálně neexistujícího státu bosenských Chorvatů Republikou Herceg-Bosna. Šéf s razítkem, bez kterého nemůžeme projet, sídlí v městečku Široki Brijeg asi čtyřicet kilometrů od hranic. Vstáváme v půl šesté, abychom u něj v osm byli. Nepřišel do práce. Byl u zubaře a vrátil se až odpoledne. Nepřetržitě prší. Kamióny se dostaly přes hranice až večer a ráno musí ještě na vnitrozemskou celnici. Je bouřka. Večeříme, popijíme a zalezlí ve spacích pytlech vzpomínáme na legrační historky z listopadu před šesti lety.

Vstáváme v pět a v devět jsme v Čaplině na celnici první. Další zdržení. Po druhé hodině konečně vyjíždíme z Mostaru, chceme dojet až do Zenice. Uháníme po silnici podél řeky Neretvy co to dá, abychom největší část cesty ujeli za světla. Když projíždíme kolem základny slovenských ženistů UNPROFOR u řeky, podle tradice troubíme. Dnes není čas se zastavit a podrbat. Z Konjice se dostáváme do hor až za tmy. Sněží a teplota klesá, jakoby ji někdo usekával. Uvázli jsme ve vánici před horským sedlem. Couváme pár desítek metrů zpátky do tunelu kam vánice tolik nešlehá. Nasadili jsme řetězy a znova zkusili štěstí. Vyhlídka na přenocování v autech zasypaných sněhem nebyla

moc lákavá. Po sto metrech byl konec. Mrzlo jen praštělo mokrá břevna se během hodiny změnila v ledové zrcadlo. K lem nás projel zásobovací konvoj ruského UNPROFOR - rv bati, nebo rusbáfuškové, jak se jim tady říká. Všechna au měla náhon na čtyři kola, řetězy a žádnou snahu pomoci, chvíli byla silnice zablokovaná v obou směrech. Promrzlý I boš zalezl do kabiny a promodralými rty se ještě pokusil o moučtinou zazpívat začátek koledy *Štředej večer nastal...* Kon legrace. A pak přijeli Slováci. Zeshora od sedla se ve světle naší liazky objevila bílá tatra se sněhovou radlicí a dvě oranžovými majáky na střeše. Zastavila. Utíkal jsem k ní, ja kdyby mohla zmizet. Po prvním překvapení mě čtyři vojáci nom v košilích pozvali do přetopené kabiny a jali jsme se ře věci. Také měli problémy. Byli tady teprve pár dní. Předt sloužili v nížině, ve Východní Slavonii. Dnes je velitel poslal, se seznámí se silnicemi v novém rajónu. Nedali jim ani sůl, /škváru. Ať si to jenom projedou, dokud je hezky. Ve čtyři hodi začalo sněžit a oni měli co dělat, aby se z horských cest vůb dostali na silnici. Čekali ještě na druhou tatra, ztracenou ve ¹ nici někde za sedlem. A tak seděli, trochu nadávali na Mu; my, na válku, na velitele, na práci, ale pak se jeden z těch čt malý ramenatý četař, obrátil na řidiče a pronesl památnou vě „Kurva, našim predsa musíme pomoci!"

Nejdřív museli odtáhnout do sedla dva bosenské nakládá] které blokovaly silnici. Potom postupně vytahali naše čtyři 1 mióny na místo, kde se mohly otočit a krokem sjet zpátky Konjice. Trvalo to hodně dlouho. Určitě přišli o večeri. Vyt; jsem z batohu v ponožkách zabalenou láhev whisky, ktei jsem si schovával jako dárek do Sarajeva, kdyby náhodou : stal mír. Hrozně se smáli, když jsme jim říkali, že to je za slovíčko *naši*.

Než jsme předali náklad, uplynul skoro další týden. Potk jsme se na silnicích střední Bosny ještě několikrát. Vždyc jsme na sebe troubili a mávali.

Dostali jsme se až do Goražde; byly to první sirky a svíčky, které ve městě po třech letech viděli. Azra Konjuch, která zásilku za město přebírala, rozechvěle děkovala Československu. Potom se zarazila, a zeptala se, jestli jsme Češi nebo Slováci. Hrozně jsem jí chtěl odpovědět - *my jsme naši*. Pak jsme jenom řekli, že jsme Češi, ale že je to fuk. Byli jsme tam jenom chvílku a nebyl čas vysvětlovat, že naši jsou mezi Čechy i Slováky, že *naši* jsou i Stewart, Jim a ostatní z *Pragbatu*, že *naši* jsou vždycky a všude a na všech stranách všech mírů i válek. Občas se potkáme, zatroubíme na sebe a zamáváme. Zpátky doma se možná poškorpíme. A tak dokola.

[in *Slovenské listy*, prosinec 1995]

BORO

„Neznám v Sarajevu rodinu, která by byla kompletní. Válka je všechny roztrhala na kousky. I tu naši. Jsem nejstarší ze tří bratrů. Prostřední je v Německu. Tady pracoval jako lékař a tam se se štěstím uchytil jako sociální pracovník. Nejmladší je v Holandsku. Rodiče odešli už ve dvaadevadesátém a od té doby žijí po příbuzných v Bělehradu a v Černé Hoře. Pár měsíců u jedněch, potom zase u jiných. Tátovi je sedmdesát dva let a místo klidné penze kočuje po příbuzných se třemi kufry, ve kterých má všechno, co si stihl ze Sarajeva odvézt. Z celé rodiny jsme v Sarajevu zůstali jenom my tři - já, moje žena a syn. Válka nás spojila, nebo spíš zavřela do společného pouzdra. Já jsem každý den chodil padesát minut do rozhlasu a Alma zůstávala s osmiletým Slavenem doma. V zimě 1992 po několik měsíců nevyšli z domu. Dávali jsme mu číst knihy, Alma s ním malovala a počítala. Na začátku prosince napsal dopis pro Dědu Mráze, který

Sarajevo v zimě - před Brickmoon resider

máme dodnes schovaný. „Dědo Mrázi, jestli můžeš, moc ¹ prosím, přines mi stavebnici LEGO - loď!“ Šel jsem za kama: dem z Holandska, který dělal na centrále EBU u nás v budo rozhlasu a požádal ho o pomoc. Nevím, jak to udělal, ale d před Novým rokem, kdy si nadělujeme dárky, přinesl vítě: slavně velkou krabici. Všechno jsme připravili, a o půlnoci jsi Slavena vzbudili. Prosedl nad tou stavebnicí hodinu, než ji¹ bec otevřel. Pořád opakoval: „On mě slyšel, Děda Mráz mě s šel.“ Možná, že se sem po válce rodiče vrátí dožít podzim živi ve vlastním bytě. Bratři přijedou maximálně na návštěvu. ¹ dá se to brát i tak, že jsme měli štěstí. Všichni jsme přežili.“

Válka trestá své původce a masové vrahy jenom velmi zř ka. Trestá a mučí především své oběti. Na tisíc způsobů. ¹ 1 hle. Ale Boro má pravdu. Přežili všichni a on má možnost nicky si utahovat ze všeho jinak svatého a být tajně hrdý úspěchy svého dvanáctiletého a do fotbalu zblázněného syn Profesor Tepič z filosofické fakulty, který sem někdy zajde

kus řeči, ztratil za čtyři roky sedmnáct příbuzných. Nikdy jsem nenašel odvahu se ho ptát na detaily. Slyšel jsem jen, že dva z těch nejbližších zahynuli při ostřelování Sarajeva a většina zmizela v srebrenických masakrech v červenci 1995. Sedmnáct mrtvých v jedné rodině.

V březnu 1996 jsem vezl posmutnělou Borovu maminku ze Sarajeva do Pale, odkud jí jel autobus do Bělehradu. Sněžilo a za celou cestu jsme nepotkali jediné auto. Boro se bál s námi jet. Přes všechna slova o konci války a o svobodě pohybu, nechtěl pokoušet osud. Než jsme sjeli do Pale, což je takový hodně malý Špindlerův Mlýn, maminka vzdechla: „Bylo nám všem tak dobře, když jsme byli spolu. Nikomu z Jugoslávie není po válce lépe, než bylo před ní. Jenom zlodějům. Ti tu válku vyhráli. Všichni ostatní jsme ji prohráli.“

MÍR EX MACHINA

O půlnoci ze středy na čtvrtek 12. října 1995 má na všech bojištích Bosny a Hercegoviny vstoupit v platnost dvouměsíční příměří. Během následujících dvou měsíců má být připravena mírová konference. V okamžiku podepsání mírové smlouvy má začít rozmísťování jednotek mezinárodního kontingentu, který má během třídenní grandiózní operace nahradit modré přilby Ochranných sil OSN UNPROFOR. Jejich mandát má umožnit razantní oddělení bojujících armád vytvořením nárazníkových demilitarizovaných pásem a má skončit po dvanácti měsících. Masivní hospodářská pomoc má zatím vytvořit novou ekonomickou a politickou elitu, pro níž by byl mírový byznys větším lákadlem a větším zdrojem zisků než válka. Potom by všechno mělo jít samo a být v pořádku. Má být, prý a snad. Připomíná to divadelní scénu, do které se v určenou chvíli snese Bůh na ma

sině (*Deus ex machina*) a v okamžiku všechno rozplete a vyřeš Spíše to připomíná mariášovou partii, ve které se na stole znič' honič objeví šest es. Každý ví, že to není možné, a že to je pro pravidlům, která tolerují esa nejvýše čtyři, ale když to ostatí hráči spolknou... Obávám se, že v Čechách není hospody, kc by něco podobného prošlo. Jako ukončení války v bývalé Jug slavii to ale projít musí.

Válka o jugoslávské dědictví vrátila Evropu a Spojené stá z výšin snů o éře postkomunistického Nového Světového Řác a „virtuální politice“, která by se prostřednictvím televize od hrávala přímo před očima voličů, zpátky na zem - bohužel, c devatenáctého století. Nehybnost mezinárodních vztahů v obd bí studené války svým způsobem odnaučila politiky demokrati kých systémů razanci a schopnosti improvizovat. Za fasádt oslav vítězství demokracie nad komunismem nebylo snadné rc poznat, že ono domnělé vítězství paralyzovalo světovou dipl macii. Dvě generace politiků a diplomatů, které vyrostly v i telektuálně pohodlném světě s jediným neměnným nepřitelem a nikdy se neměnicí rovnováhou sil mezi mocenskými blok se do nového světa přestaly hodit přesně v okamžiku, kdy d sáhly vítězství a měly největší moc. Diplomaté demokratické] Západu přestali zvládat schopnost bránit principiálnost derr kratičké politiky a hrát na několika stolech najednou. Namís slibovaného Nového Světového Řádu, postaveného na posile vlivu nadnárodních institucí a na strategii rozšiřování den kracie, nastoupil bezradný ústup k „hájení národních zájm všech proti všem. Kníže Metternich by měl radost.

Ve čtvrtém roce války na území bývalé Jugoslávie je nejč ležitějším prvkem „ve hře“ zákulisní spolupráce mezi Spojei mi státy a Ruskem. Vítězem z jejich vůle jsou nedemokratic režimy vznikajícího Velkého Srbska a Velkého Chorvatska a p statisíce mrtvých a miliony uprchlíků je jenom slabou útěch tvrzení, že poválečné režimy se snáze poddávají demokracii: ci než ty válečné. Ze stejné vůle zůstanou na dlouho poraze

a oslabeny principy demokracie a mnohonárodního soužití. Sdělovací prostředky používají výrazy jako „americká iniciativa“ a „Holbrookův plán“, jako by nikdo jiný na Balkáně neprojevoval sebemenší aktivitu. Při podrobnějším pohledu pozorovatel zjistí, že stejně často jako americký vyjednávač Richard Holbrook jedná s představiteli všech států ve válce i Igor Iva-nov, náměstek ruského ministra zahraničí. Bez velké publicity a za neustálých vzájemných konzultací s Američany. Domluvené rozdělení rolí dává Holbrookovi publicitu a větší díl jednání se sarajevskou vládou. Ivanov zatím může tiše jednat i s válečnými zločinci jako je Karadžić, což by Holbrookovi nebo spíše ještě Billu Clintonovi v domácí americké politice stěžejí prospělo. Rusko nikdy publicitu nepotřebovalo. Zájem mělo jen o konečný výsledek. Znejistělý Západ je v únoru 1994 sám pozval, aby mu pomohlo ustoupit z ultimáta daného bosenským Srbům po prvním masakru na sarajevském tržišti Markala. Letectvo Severoatlantické aliance nemuselo zasahovat a za zprostředkování kompromisu byly v Srby obsazené části Sarajeva rozmístěny ruské výsadkářské jednotky s modrými přílbami. Rusko se přes noc stalo nejenom neopominutelným, ale rozhodujícím činitelem v řešení balkánské krize. Západ tím ztratil víc, než původně myslel. S největší pravděpodobností skončí tím, že na konci „mírového uspořádání“ bude přinejmenším spolufinancovat provoz ruských vojenských základen na Balkáně.

Winston Churchill se musí obracet v hrobě.

Většina pozorovatelů nezpochybňuje možnost dodržení několikaměsíčního zimního příměří. Zima v hornatém terénu znemožňuje přesuny i zásobování a jednotky prakticky musí pře-zimovat na jednom místě. Obnovení dodávek elektřiny a ruského zemního plynu do Sarajeva určitě přispěje k větší ochotě spolupracovat i na bosenské straně, která mocnostmi navrhovaným rozdělením státu ztrácí určitě nejvíce. Možným se zdá i zahájení rozhovorů o mírovém uspořádání. Ale to je tak všechno. Pokud velmocenský nátlak nenahradí ona dvě esa navíc,

bude pro všechny zúčastněné strany jednání prakticky nemožné dosáhnout jednotného názoru. O existenci zákulisní velnu censké dohody se mluví už několik měsíců. Podle ní má být konečným řešením problémů této části Balkánu etnická reforma a integrace dvou silných států, Srbska a Chorvatska, které se postupně rozrostou o území Bosny a Hercegoviny, jež si rozdělí mezi sebou. Mezi důkazy, uváděnými zastánci této teorie, je překvapivé sblížení Ruska s Chorvatskem, ke kterému došlo před velkými letními ofenzivami proti krajinským Srbům. Vojenské analyticky překvapila snadnost, s jakou krajinští Srbové stáhli většinu své těžké techniky do Bosny a klidu, s jakým Mihailovićova Jugoslávie přijala etnickou očistu Chorvatska od stovek tisíců Srbů. Chorvatský parlament potom rychle přijal zákon, umožňující konfiskaci opuštěného majetku srbských uprchlíků bez náhrady. Na druhé straně se Chorvatsko mlčky smířil s razantním vyhnáním tisíců Chorvatů a Muslimů z oblasti Banja Luky. V září zahájila chorvatská a bosenská armáda rozsáhlou ofenzivu v západní Bosně a osvobodila téměř všechna území, která by podle návrhu takzvané kontaktní skupiny měla připadnout pod kontrolu sarajevské vlády. Vojenské analyticky znovu překvapila spolehlivost ústupu jinak dosti demoralizované bosensko-srbské armády. Jakmile ovšem bosenská jednotky chtěly pokračovat v ofenzivě a zahájily nástup proti Prijedoru a v směru Banja Luky, chorvatské velení stáhlo své těžké zbraň a donutilo bosenskou pěchotu k ústupu z téměř vyhrané bitvy. Došlo i k přestřelkám mezi spojeneckými vojáky Chorvatska a Bosny o kontrolu nad některými dobytými místy. Severoatlantická aliance, pyšná svou absolutní kontrolou vzdušného prostoru nad Bosnou, nejednou přestala vidět letadla bosensko-srbských Srbů, která v rozporu s rezolucemi Rady bezpečnosti narušovala bezletovou zónu a bombardovala bosenské pozice. Když televizní štáb BBC nafilmoval jeden z letounů, jak v nízkém letu odpaluje rakety, reagoval mluvčí NATO typickým: *No comment*. Když začátkem září letadla Severoatlantické aliance úspěšně

zničila velká skladiště pohonných hmot armády bosenských Srbů, bylo to považováno za velký úspěch. O dva týdny později jednotky generála Mladiče začaly stahovat velkou část těžké vojenské techniky z dvacetikilometrového ochranného pásma kolem Sarajeva. Mluvčí UNPROFOR v Sarajevu přiznal, že „pro urychlení odsunu“ bylo srbské straně dodáno blíže neurčené množství pohonných hmot ze zásob UNPROFOR. A tak dále, a tak dál.

Do scénáře možné velmocenské dohody zapadá i snadnost, s jakou Západ strávil uvedení srbského prezidenta Slobodana Miloševiče, který je jedním z rozhodujících viníků rozpoutání války v bývalé Jugoslávii, do role mírotvorce. Západ i Rusko mu pomáhají posilovat jeho osobní moc a postavily ho do role jediného mluvčího všech Srbů. Spoléhající přitom tiše, že se s pomocí armády a vnitra dokáže - v duchu nejlepších komunistických tradic - zbavit pro svět už nestravitelného Radovana Karadžiče.

Mnohonárodní Bosně a Hercegovině, jejíž státní suverenitu jako členské země OSN potvrdila řada rezolucí Rady bezpečnosti i prohlášení Evropské unie, bylo důrazně doporučeno přijmout na posledních ženevských jednáních s ministry zahraničí Chorvatska a Srbska poněkud surrealistickou formuli o budoucím uspořádání *jednotné Bosny a Hercegoviny, sestávající ze dvou států...* Realisté předpokládají během několika let připojení Srby ovládané východní Bosny k Srbsku a přinejmenším západní Hercegoviny k Chorvatsku. Zbytek bude mít co dělat, aby proti velkochorvatskému protektorátu uhájil aspoň jakous takous samostatnost. A nad tím vším má, alespoň pro začátek, bdít mezinárodní mírový kontingent, v němž požaduje Rusko mít nejenom stejný počet vojáků, jako dodají Spojené státy, ale i rovnoprávnou účast na velení celé operace a záruky financování ruské účasti z kapes amerických a západoevropských daňových poplatníků. O financování poválečné obnovy je jasno ještě méně. Finanční kruhy tvrdí, že návrh, aby třetinu nákladů

nesly Spojené státy, třetinu Evropská unie a zbytek Japonsko s hodí tak akorát do novin, ale se skutečnými možnostmi jedno livých ekonomik nemá moc společného.

Největší nadějí pro mír na Balkáně je dnes únava z válek a rostoucí přesvědčení, že všeho bylo až příliš. Všechny arnu dy se potýkají s rostoucí dezercí. Odevšad odchází do emigr? ce víc a víc lidí z nezávislých skupin inteligence. Velké Chorva sko není o nic lepší než Velké Srbsko. Cynici poznamenávají, ž do amerických prezidentských voleb v příštím roce „musí bý vymalováno“. Brzy začne zima. Třeba ta dvě esa navíc všichn nakonec spolknou. Anebo na scénu spadne *Mír na mašině*.

[in Slovenské listy, říjen 1995]

HROMADNÝ HROB

Po dvou dnech nepřetržitého tichého deště visí nízké mrak] jenom těsně nad pravoslavným hřbitovem Mrkonjič gradu. Pc žluté kamenité polní cestě od kostela nahoru ke hřbitovu tečoi potůčky kalné vody. Hřbitov sedí na svahu nad městem, které v dvaadevadesátém dobyly bosenskosrbské milice. Následova la první etnická čistka Muslimů a Chorvatů. V září 1995 ho př: společné ofenzivě chorvatských a bosenských sil v Bosenské Krajině obsadily po ostrých bojích jednotky pravidelné chor vatské armády. Město opustili prakticky všichni Srbové. Podle daytonských mírových smluv připadl Mrkonjič grad *Republia Srpske* a chorvatská armáda ho musela vyklidit. Její vojáci ještě před odchodem vyrabovali skoro všechny domy a část budov ve městě vypálili. V dubnu 1996 začala skupina vojenských patologů Jugoslávské lidové armády exhumovat hromadný hrob na okraji hřbitova, kde podle některých svědectví měli chorvatští

vojáci pohřbít více jak dvě stě těl. Desítky lidí postávají v malých skupinkách na cestě před vjezdem na hřbitov. Smrt přitahuje. Dva mladé páry vycházejí branou v drátěném plotě, ojíněném stovkami kapek deště. Drží se v objetí a pláčí. Mezi exhumovanými těly, která byla dnes identifikována, poznali svého otce a bratra. Přes vytrvalý déšť leží nad celou makabrozní scénou nesnesitelný puch. Skoro čtyřicet plátěných nosítek s těly je vyrovnáno ve třech řadách před otevřenou krytou verandou s betonovou podlahou. Zbytky těl jsou zabaleny v tmavých igelitových plachtách, pokrytých blátem. Dva pomocníci provádějí první zběžnou prohlídku a na každé prohlédnuté nosítko položí číslo. Před sebou mají uzavřené kukly zablácených igelitových plachet, za sebou řady očíslovaných polozetlelých těl. Na všechno prší. Jakoukoliv barvu mohly mít šaty těch, kteří byli na podzim zavražděni a poté vhozeni do tohoto hromadného hrobu. Dnes je všechno zbarveno v podivném odstínu špinavě zelené. Neoholený stařík v ušance kráčí pomalu vedle promočeného huňatého koníka, který táhne valník s nákladem dalších pěti těl. Ve třech velkých odkrytých výkopech za nimi se pomalu pohybují chlapi ve vysokých gumových botách. Hlavy na vteřinu zmizí a vzápětí se zase vynoří. Šetrně vyzvedávají další lidské tělo a pokládají je na prkna při okraji výkopu.

Pod střechou otevřené verandy zkoumají dva týmy patologů těla, položená na vysokých kovových stolech. Diktují stenogra-fům sedícím uprostřed: „Číslo 109, žena, 167 centimetrů, bílé vlasy..." Pod jedním ze stolů leží přes sebe několik pohozených vojenských i civilních bot. Nad nimi trčí z otevřené plachty veliký bílý palec pořádné mužské nohy. Většina dělníků má přes ústa kapesník a někteří, po vzoru patologů, mají na obličejích chirurgické masky. Dávivý mrtvolný zápach je nesnesitelně těžký. Jeden z patologů si unaveně sedá na nízkou dřevěnou lavici u rozpálených bubínkových kamen a ohřívá si ruce. Jeho oranžový chirurgický komplet a bílé operační rukavice jsou jediné barevné skvrny na této scéně. Nejvíce lidí se tlačí u dřevěné

kůlny; na čtyřech papírech jsou strojem napsána jména těch které se zatím podařilo identifikovat. V přízemním domku i dle kůlny pracují v místnostech s vysazenými okny další d skupiny patologů. Několik policistů stojí před vchodem a ul zuje cestu vojenskému nákladnímu autu, jež přivezlo nový i klad prostých dřevěných rakví.

Doktor Zorán Stankovič je známý bělehradský patolog a zá: veň plukovník jugoslávské armády. Unaveně si stahuje z ruk operační rukavice a ihned je zahazuje do zrezivělého sudu nafty. „Zatím je příliš brzo na seriózní závěry," říká. „Zítřka ne pozítří teprve dokončíme exhumace a potom budeme potřel vat ještě asi deset dní na detailní ohledání a dokumentaci. I tom budeme schopni říci víc. Je však jasné, že vedle vojenský osob tu bylo pohřbeno mnoho civilistů. Někteří z nich byli v mi staří. Do dnešního dne jsme také vyzvedli těla dvanácti že V naprosté většině případů nemají civilisté žádná zranění střepin nebo výbuchů, což by byla známka toho, že záhyn při dělostřelecké palbě. Většina zemřela následkem střelný ran. Musíme ještě zdokumentovat, z jaké vzdálenosti na ně b} stříleno. V případě jednoho vojáka máme jasno, že zemřel v c sledku dvou prústřelů zadní části lebky. A to si nemohl způsob sám. Použitá zbraň byla pistole. Byli jsme velmi rádi, že tu s ná na začátku pracoval expert Mezinárodního soudu pro válec zločiny z Haagu. Po dvou dnech však musel odjet, byl poslán Srebrenice. Masové hroby mají svůj politický podtón. Myslí že by bylo dobré, aby experti ze všech bývalých válčících str mohli tyto exhumace provádět společně, protože potom by y sledkem byla společná expertiza, která by nešla zneužít."

Jeho přístup je profesionální a také jeho krátký rozhovi uvedený večer předtím ve zprávách oficiální banjalucké tele ze, byl prost politických výkladů a propagandy. Po pěti dne děsivé práce byla exhumována poslední ze 181 obětí. 138 těl 1 lo identifikováno. Podle dosud neúplných informací se předr kláda, že hrob mají na svědomí vojáci elitní jednotky Zvláštní

sil pravidelné chorvatské armády. V Záhřebu umístěná jednotka si říká *Tygři* a je miláčkem šovinistické propagandy. Před letní ofenzivou do Krajiny byl rockový šlágr o *Tygrech* snad nej-hranější skladbou v chorvatském rozhlase. Při útoku na Mrkonjič grad byl jejich velitel, přezdívaný Pavouk, zabit. Podle některých příznaků se zdá, že *Tygři* se pomstili na raněných zajatcích a na civilním obyvatelstvu. Superpatriotičtí blbové dokonce žádali, aby Mrkonjič grad byl na počest Pavouka přejmenován.

Teď je zničené posrbštělé město Mrkonjič grad na začátku míru. V okolí je možná ještě několik menších hromadných hrobů. Pod vytlučenými okny postávají na úzkém náměstí skupinky mužů. Všichni rozkládají rukama a kouří. Na rozbitých střeších nikdo nepracuje a stále prší.

Poznámka: Pozdější informace řen/o předpoklad potvrdily. Případ je vyšetřován Mezinárodním tribunálem v Haagu.

[zkrác. verze anglicky in OMRI, Pursuing Balkán Peace, duben 1996]

MÍR NAD SPRAVEDLNOST

Pokud vývoj posledních týdnů v prostoru bývalé Jugoslávie bývá označován za nadějný posun směrem k míru, bývá bez výjimky opomenuto dodat, že to zřejmě bude jeden z nejspina-vějších mírů v Evropě tohoto století. Bude nespravedlivý k obětem, odmění agresora přiznáním nadřazenosti principu etnického oddělení principům mezinárodního práva a demokracie, potvrdí etnické čistky milionů lidí a na jeho konci budou, s nej-větší pravděpodobností, američtí a západoevropští daňoví poplatníci platit provoz ruských vojenských základů na Balká

ně. Politici a sdělovací prostředky sdílejí stejnou nechuť mhu o podobě míru. Není se čemu divit. Jednovětná definice této v; ky v budoucích učebnicích historie by totiž velmi pravděpodc ně měla říci, že zbabělá neochota demokratických států bráí základní principy demokracie a míru silou, vedla v polovině c vadesátých let dvacátého století na Balkáně ke zničení mnoł národního a mnohokulturního soužití a k vytvoření nedemoki tických režimů Velkého Srbska a Velkého Chorvatska.

Politici proto musí tvrdit, že nejdůležitější je dosáhnout mí co nejrychleji. Jako by to neplatilo pro každý den od začat války v roce 1991. Jako by to neplatilo především pro obdc před vypuknutím války, kdy selhání americké a západoevrc ské diplomacie dokonce napomohlo jejímu rozpoutání. Ste politici, kteří více než tři roky tvrdili, že letecké útoky nen hou v Bosně nic vyřešit, teď vítězoslavně utvrzují veřejné míi ní, že čtrnáct dní zářijových náletů v roce 1995 jediným mác nutím přiblížilo mír na dosah. Buď tedy celou tu dobu lhali, ne se mylí právě teď.

Fronty a s nimi i vyjednávači pozice jednotlivých účastní několika rovin této války se za posledních šest měsíců not proměnily. Nepřehledný propletenec desítek lokálních a nav: jem jenom volně propojených minibojišť, na nichž v roce 19 bojovali Srbové, Chorvati a Muslimové v nejrůznějších ko; cích, se začal zjednodušovat už vyhlášením prvního velkého timáta Severoatlantické aliance bosenským Srbům v okolí ! rajeva v únoru 1994. V jeho průběhu byly k velké úlevě řa západních politiků do Sarajeva přisunuty ruské jednotky UNPROFOR a Rusko se stalo veřejným patronem Sloboda Miloševiče. Jestliže si dnes někteří západní komentátoři stě jí, že - obrazně řečeno - Rusko drží na Balkáně Západ v hrsti nutno připomenout, že je tam jejich političtí vůdci pozvali sa v okamžiku, kdy neměli odvahu a nápad, jak krizi v Bosně vy šit. Důsledkem je, že pro příštích několik desítek let nebu žádný mír na Balkáně možný bez souhlasu a účasti mocno;

kteřá na začátku války na území bývalé Jugoslávie - v roce 1991 - neměla příliš zájmu řešit cokoliv víc, než své vlastní domácí problémy. Ač byl příchod Ruska chápán jako diplomatické vítězství bosenských Srbů, z dlouhodobého pohledu vyhrálo právě Rusko samo. A s ním i jeho nejvěrnější spoluhráč, Slobodan Milošević.

Dalším zjednodušením postjugoslávského propletence byla tzv. washingtonská dohoda, kterou pod patronátem Spojených států bosenští Chorvaté ukončili boj proti převážně muslimské vládě Bosny a Hercegoviny. Vytvořením federativního svazku se znovu otevřely cesty k vojenské spolupráci proti Karadžičově Srbské republice v Bosně, která v té době okupovala na sedmdesát procent předválečného území společného multietnického státu. Už v této době začínalo být evidentní, že zákulisní dohody mezi Spojenými státy a Ruskem budou stále důležitějším prvkem v řešení konfliktu. Mezinárodní vyjednavači Owen, Stoltenberg a později i Carl Bildt, se mohli ujezdit a uslibovat, ale zástupci všech válčících stran dávali stále jasněji najevo, že je berou stejně málo vážně, jako zástupce OSN Jasuši Akašiho. O několik měsíců později bosenští Srbové nepustí Akašiho ze sarajevského letiště do města a sarajevská vláda ho brzy nato prohlásí za nežádoucí osobu. Carlu Bildtovi se téhož dostane od vlády chorvatské. Americkým a ruským zástupcům se to nikdy nestane.

Přeskočme epizodu čtyřměsíčního příměří z konce roku 1994, které „dojednal“ bývalý americký prezident James Carter, a které všechny strany využily pouze k zimnímu dovyzbrojení. V diplomatickém zákulisí konfliktu, které bylo stále viditelněji důležitější, než to, co se odehrávalo na zamrzlých frontách, bylo od jara 1995 jasné, že zájmy Chorvatska a Srbska se pod americko--ruským patronátem sbližují. Srbsko-černohorská Jugoslávie musela pro budoucnost najít způsob soužití s Chorvatskem nejen proto, že ho nemohla zničit, ale i proto, že to byl nejjednodušší myslitelný způsob, jak eliminaci počtů stran sporu dojít ke

kompromisu na úkor Bosny. Chorvatsko nemohlo přežít, a pro ani tolerovat, okupaci více než třetiny svého území krajinskýl Srby. Takzvaná Republika Srbská Krajina přesešla všechny m důležitější komunikace a sítě, na kterých záviselo chorvatsl hospodářství, a navíc ohrožovala turistiku na jadranském po řeží - jeden z nejdůležitějších zdrojů deviz. Srbsko mohlo Chc vatsku pomoci zlikvidovat odpor krajinských Srbů a Chorv; sko naopak může Srbsku nabídnout spolupráci při dokonce etnické očisty území bývalé Jugoslávie rozdělením posledníl programově mnohonárodního státu na území bývalé Jugosláv (Makedonie je poněkud zvláštní výjimkou) - Bosny a Hercegovin Je ironií, že mezinárodní demokratické instituce napomohly t muto společenství zájmů delegitimizací vedoucích představit lů krajinských a bosenských Srbů, když Mezinárodní soud v H agu prohlásil Martiče, Karadžiče a Mladiče na základě podro něho vyšetřování za obviněné z válečných zločinů, zločinů gen cidy a zločinů proti lidskosti.

V květnu dobývá chorvatská armáda a policie prakticky b(odporu Západní Slavonii a v srpnové operaci „Bouře“ během t dnů zaniká Republika Srbská Krajina, současně s Republikc Západní Bosna muslimského odštěpence Fikreta Abdiče. Přítoi nost vysokých jugoslávských důstojníků v Krajině těsně pře chorvatskou ofenzivou a úspěšné stažení většiny těžké vojensl techniky považují pozorovatelé za více než dostatečný důk< existence zákulisní dohody. Abdič se vzdal na předem doho nutém místě šéfovi chorvatské vojenské rozvědky a je údají pod chorvatskou ochranou v jednom ze záhřebských hotel Mezinárodní vyjednávači mohli zapomenout na další dva pr tendenty na mírová zprostředkování. Mezi Chorvatskem a Sr skem zůstaly už jen dva problémy - chorvatská Východní Slav nie, přiléhající k Srbsku, bohatá na suroviny a okupovaná s j ho pomocí krajinskými Srby - a rozdělení Bosny. Zdá se, že ro dělení Bosny mezi Chorvatsko a Srbsko je klíčem k vyřeše otázky Východní Slavonie. K rozdělení Bosny je ovšem potřebí

zbavit se režimu válečných zločinců Karadžiče a Mladiče a co nejvíce oslabit legitimní vládu Bosny a Hercegoviny. Vývoj posledních týdnů ukazuje, že na obou projektech Chorvatsko a Srbsko s pomocí Spojených států a Ruska spolupracují.

Od léta se stále více začíná mluvit o takzvané americké mírové iniciativě. Zasvěcenci tvrdí, že je to jenom oprášená verze ruského návrhu z března 1994, kterému se prý říkalo „Čurkino-va mapa“ (dle tehdejšího ruského vyjednávače Vitalije Čurkina). Mezitím čtrnáctidenní kampaň leteckých náletů Severoatlantické aliance oslabuje pozice Radovana Karadžiče. Společná pozemní ofenziva bosenských vládních jednotek a chorvatské armády obsazuje rozsáhlá území v západní a střední Bosně.

Všichni jsou všem ostatním nepřáteli, stejně jako spojenci. A tak to zřejmě půjde až do okamžiku, než se nedemokratické režimy Velkého Srbska a Velkého Chorvatska dohodnou na způsobu výměny obyvatelstva přes nejjednodušší společnou hranici. Bosenští Srbové budou přestěhováni do východní Bosny. Goražde padne. Bosna, spolu s muslimskou částí Hercegoviny, dopadnou, pokud budou mít štěstí, za dvacet let jako Bavorsko ve Spolkové republice Německo. Pokud je mít nebudou, skončí jako Kosovo v Srbsku. Nebo jako protektorát *Böhmen und Mähren*. Devadesát procent z milionů uprchlíků se nebude moci vrátit do svých domovů. A než to skončí, přibudou k nim statisíce dalších. A jednou za to někdo dostane Nobelovu cenu míru.

CESTA DO GORAŽDE

Konvoje byly dva - komerční z asi deseti kamiónů, který dc provázel skupinu francouzské cizinecké legie, a konvoj dvo vozů UNICEF s pěti poloprázdnými francouzskými nákladák UN, doprovázenými ruskou eskortou. Původně měl mít náš kor voj UNICEF - s nákladem zápalek, svíček, cukru a soli - čtyři vozy zn. Bedford, ale dva nedorazily na místo srazu. Mrzlo, byl asi deset stupňů pod nulou, a tak jeden nešel nastartovat a dn hý odpadl ještě v Sarajevu pro poruchu vodního čerpadla. Sra byl v 6.45 a odjezd plánovaný na sedm, ale díky zdržení a ček; ní na naše zbylé dva vozy jsme odjeli až v 7.30. Těsně předtím jeden z nich přece jenom dorazil, ale v oblacích páry se řidi začal shánět po hasicím přístroji, protože mu pod kabinou dou nalo gumové obložení. Tak jsme ho tam nechali. Naše nákl dány kluci hrdě pojmenovali po ženských. Nejvíc se mi líbil *Sharon the cow*. Na haubně mají fixem napsáno PRAGBAT. V jíždí se od pumpy za Národní knihovnou, projede se tunelem, \ kterém je na jedné polovině ukryta čistící stanice na pitnc vodu, kterou městu daroval George Soros. Silnice stoupá strn úzkým údolím mezi vysokými skalami. Svítilo ještě velmi nízi slunce a ozařovalo vršek kaňonu. Velký mráz, někde ledopád Poslední bosenský check-point je ukryt v tunelu a o pár set me rů dál v dalším tunelu je kontrolní stanoviště UN. Egyptští voj ci jsou zachumlaní v beranicích. Následuje srbský check-poi a projíždíme esíčko mezi protitankovými ježky. Zastavujen jen na půl minuty. Jsme dost naloženi a opoždujeme se za ko vojem. Neustálé stoupání. Těsně před osmou hodinou je za be zinovou pumpou křižovatka na Pale. Odbočujeme na Rogatic Stoupáme až do nádherného vysokého smrkového lesa. Silnil je úplně zledovatělá, bez řetězů bychom se nehli. Pokouším

udělat pár fotek. Většinou jedeme bez topení a na silnici koukáme jenom malými průzory v zamrzlých sklech. Když už to dál nejde, zapíná Jim topení, jehož rachot přehluší všechno včetně motoru. Za chvíli ho musí zase vypnout, neslyší nic, ani motor kvůli řazení. Na odbočce, dva kilometry od Sokolace těsně před městem Podromanija, konvoj zastavuje. Ruská eskorta zakvokala a dostala své pověsti otevřeně prosrbských nescho-pů. S tvrzením, že je potřeba počkat na francouzský konvoj, zastavili přesně u stanoviště srbské vojenské policie. Vyběhl srbský policajt a začal prověřovat. Hned se na nás zlobí, že jsme jeli moc uprostřed a že nás nemohl předjet. Těžko mu vysvětlovat, že jsme ho v zamrzlých zrcátkách vůbec neviděli. Zalézají do buňky s nápisem *Skilift Puhovac*. Na stěně má ještě vyložený ceník jízdy. Podle dohod nepotřebujeme pro průjezd žádná povolení, ani oznámení den předem. Oni tvrdí, že se musíme vrátit do Sarajeva, protože nás nemají nahlášené. Rusové krčí rameny, a kdybychom neprotestovali, jeli by zpátky. Po dvou hodinách vyjednávání nás pouští. Předtím telefonovali všude možně. Francouzský konvoj projel bez zastavení. Celému konvoji šéfuje Rus, kterému švédští *ciupoloué* říkají Alex. Je to Saša v civilních teplých kalhotách a šedomodrém kožíšku od uniformy s nášivkou Rosija - MVD (ministerstvo vnitra). Projíždíme Podromanije a jsme na náhorní planině se spoustou sněhu. Slunce prosvětluje mlhu a ve velkých ohradách pobíhají chlupatí koníci a ovce. Jenom málo domů je obydlených. U silnice se najednou objevuje velký n/šan, kulatý muslimský náhrobní kámen, jako připomínka dřívější národnostní a náboženské promíchanosti. Omrzlé domy a stromy. Víříme kolem sebe spoustu sněhu. 11.00 projíždíme vesnicí Stjenice, za kterou se silnice láme z kopce. 11.15 sjíždíme do údolí a městečka Kovanj. Znovu vidíme stopy války, zničené domy a fasády poklované od kulek. 11.30 Rogatice -větší město, děti se vrací ze školy, některé mávají, jiné si odplivují nebo ukazují srbské tři prsty. Na prvním check-pointu na začátku města stojíme asi deset minut a mně se podaří opravit

topení dvěma prkýnky a trochou tvrdého papíru. Druhý chec - point na konci města plynule projíždíme. Sjíždíme údolím 1 Goražde. Opět vysoké skalní údolí řeky s řadou tunelů. Po str ně se vine zarostlá zrušená železniční trať. Má vytrhané kol je. Kaňon je velmi úzký. Ruský obrněný transportér, který ve> kolonu, vyrazil dopředu a vyjednal průjezd check-pointem i mostě. Jim se diví, protože tady měli zatím při všech třec návštěvách potíže. Jsme již blízko Goražde. Stojíme před de ším check-pointem u srbských kasáren. Vojáci si nás zvědav prohlízejí, někteří jsou dost staří, bělovlasí a kníratí. Vojensl provoz houstne. Už jenom poslední kontrola před přejezde fronty. Drží nás u hřbitova a čekáme, až Francouzové - jat vždycky - vyjednají odstranění min z cesty. Nakonec to - jal vždycky - musejí opatrně odminovat sami. Projíždíme další esíčkem zátarasů a metr od kol máme na obou stranách silr ce zelené talíře s černými nárazníky na horním víku. Jeden širokým údolím. Dřina je zde široká a rychlá. Bosenští vojá nás přátelsky bez kontroly pouští skrz první stanoviště. Po ději komentujeme viditelný rozdíl mezi zarostlými a úmyslr zpustle vypadajícími vojáky bosenskosrbské armády a ohol ností a upraveností Bosňáků. Domy jsou naprosto zničeny pe bou z těžkých zbraní. Zůstaly jenom vnější zdi. Přesto v někt rých z těch trosek bydlí lidé. Kouří se z improvizovaných korní ků. Na hlavním kontrolním stanovišti se na nás nalepila spous' děcek - *Mistl, Mistl, gimí pencl, gimí pencl*. Jim měl sebou tašku t žek, ale pro vlastní bezpečnost jsme jich rozdali jenom polovir a zbytek zapřeli. Děcka lezla po stupátkách. Nebylo to zase úp ně dryáčnické. Byla to hra. Jim vzpomínal, jak před měsícem, kc se do Goražde dostali poprvé jako součást druhého konvoje p pootevření blokády, stály na ulicích tisíce lidí a mávaly. Kd} konvoj po pár hodinách z města odjížděl, stáli lidé na ulicíc znova a ženy plakaly. Dobře oblečení a oholení bosenští vojái nás pouštějí do města, ale ruská eskorta musí zůstat venk Vedení města je odmítá vpouštět dovnitř. Ruský transportér £

nejdřív pokouší něco ukecat, ale potom couvá na kraj cesty a my startujeme. Bosenští vojáci se tomu smějí a říkají nám, že asi rozumíme tomu, proč to dělají. Na ulicích je spousta máva-jích dětí, mávají i někteří dospělí, zvláště ženy. Děti s kočárky mezi domy. Ani jeden z domů není nepoškozen. Mnoho z nich vyhořelo. Vjíždíme na most a otevírá se nám pohled na širokou řeku, na které jsou stovky malých, asi sto padesát centimetrů vysokých lopatkových kol, upevněných na plovácích z barelů od nafty. Jsou to domácí elektrárničky. Každá prý utáhne provoz asi dvou domácností. Připomíná to Čínu, nevím proč. Přejíždíme na pravý břeh do modernějšího sídliště. Je také hodně poničeno. Všude mezi domy jsou v obrovských řadách naskládána dlouhá polena palivového dříví. Goražde nemá žádnou elektřinu a nikdy nemělo zavedený plyn. Energii dřív dostávalo z velké hydro-elektrárny. Ta teď leží na Srby dobytém území. Děti a psi běhají mezi domy. Všichni nás zvědavě pozorují. Konvoje tu nejsou běžnou záležitostí. Ve městě chybí prakticky všechno. UNHCR dovezlo občas naftu do generátoru pro nemocnici. V posledních dvou týdnech se situace začala postupně zlepšovat. Goražde se v obklíčení snažilo. Co šlo, tak vypěstovali. Viděli jsme i maso na pultě kiosku - ovčí. Vedoucí školského a kulturního odboru říká, že potřebují svíčky a cokoliv pro školy. Všechno se snaží směřovat na děti od první do čtvrté třídy, aby zabránili válečným traumatům a co nejvíc je zaměstnali. Sirka je tady vlastně velké bohatství. Naposled je sem shazovali Američané v balíčcích s potravinovou pomocí před dvěma lety, ale to byly jenom malé trhací zápalky po deseti kusech. Naše zápalky jsou první od začátku války. Potřebují dětské svetry pro školní děti. Nemají pro školy dost dříví a děti v lavicích prochládají. Mají pět základních a tři střední školy. Město má šedesát pět tisíc obyvatel, z toho zhruba polovina je původních a polovina uprchlíků. Tři základní školy jsou v centru města a dvě na předměstích. Školy byly většinou zničeny a učí se po bytech. Děti měly pět měsíců prázdnin. 17. října začalo příměří. Ještě chvíli se čekalo, jestli je

Cesta života přes pohoří

to bezpečné. Školní rok pak zahájili 30. října. Pro začátek dt li z humanitární pomoci dva sešity a jednu tužku na kažc žáka. Město má i hudební školu, takovou občasnou, ale tei chtěli pořádat i koncerty - říká Azra Konjuch. Provedla po městě, všude se štípalo dříví, ale byly už otevřeny prvri sklené kavárničky. Navštívili jsme základní školu. Velké, t< nevytopitelné třídy, kolem čtyřiceti žáků v místnosti, spíše Nemalováno, děti sedí zavrtané v bundách. Ale jinak raci sranda, jako v každé škole o přestávce. V přízemí školy uprchlickou ubytovnu. Přes most, přes který přecházíme : se dříve díky ostřelovačům vůbec nedalo chodit. Podvěsili] pod mostovku pěší lávku, chráněnou z boků ocelovými no; mostu. Na levém břehu se na lávku vchází úzkým průchi mezi bariérou z pytlů s hlinou a bývalými pánskými záchi Na pravém břehu končí lávka v hlubokém zákopu, kter u městského kulturního centra. Ředitel sedí se sekretářkc chumlanou v bundě v kanceláři a v kamnech ze sudu od

hučí oheň. Komín jde z okna. Rádio i televizi má málo lidí. V rádiu hodně spolupracují s dětmi nebo studenty druhých a třetích ročníků středních škol. TV hraje každý den od půl šesté do devíti. Dosah je jenom v bezprostředním okolí města. Rádio i TV, to jsou dvě patra v podzemí. Dírou vybouranou ve zdi vcházíme na schodiště do podzemí. V rádiu pracuje sedm lidí. Jenom jedna byla novinářkou už před válkou. Všechno mladí lidé. Hodně spolupracují s externisty. O míru se tady nemluví. Je to příliš daleko a nejasné. Tady platí vždycky jenom to, co je slyšet a vidět, co se dá nebo nedá sehnat a kam se dá nebo nedá odjet. Svět je tady odsud velmi daleko. Je to vidět i na městských financích. V okamžiku vypuknutí války bylo v městské bance poměrně dost marek, ale jenom ve velkých bankovkách. Proto město vydalo vlastní bony v nominální hodnotě 1 DM a dodnes je možné běžně si je v bance směňovat. Vracíme se k autům kolem městské šatlavy a rozdělovny balíčků Červeného kříže s klubkem lidí, kteří si čtou vyvěšené seznamy. Stewart s Jimem nám ukazují ve skladu uložené sirky a svíčky a popisují, jak byli skladníci překvapení, když je viděli. V půl třetí se pomalu vracíme ke konvoji. Lidé nás pozorují a sem tam někdo zamává. Nad městem jsou jasně vidět zasněžené štíty hor. 14.40 vyjíždíme z bosenského check-pointu. Podobaný ruský četař se snažil ukecat naše řidiče, aby sundali řetězy, aby nezpomalovali konvoj, že už silnice určitě rozmrzla. Přitom mrzne i tady. Zde je silnice opravdu suchá, nahoře to ale bude stejné jako ráno. Kluci odmítají a tak jedeme. Na srbské straně nás zase vítají miny na silnici, ale tentokrát je to velmi rychlé. Po cestě zastavujeme za srbským check-pointem na mostě. Rusové musí počkat na svůj radiovůz. Dojel nás komerční konvoj, vedený modrým srbským policejním golfem. Zrezavělá svodidla, zarostlá za čtyři roky války ostružiním. Na silnici leží kamení spadlé ze skal. Na některých místech jsou silnice plné mělkých děr od granátů. Dopravní značky jsou často prostřílené. Slunce ozařuje vrcholky, ale kaňon řeky Brači se už topí ve tmě. U Kukavice

podruhé zjišťujeme, že za námi nejede Stewart. Konvoj na nás má počkat v Rogatici, ale Jim stejně zpomaluje. Velmi malý provoz. Až do Rogatic jsme potkali jenom jeden nákladák z Visegrádu. 15.23 Rogatica. Stewart nás dojíždí, má potíže s řazením. Nad Rogatici vjíždíme na led a sníh, mrzne jenom praštit. Argumentace ruského četaře byla nazvána „žertem dne“. Dohovor v konvoji je stejně legrace, protože mluvíme francouzsko--rusko-anglicko-bosensky. Silnice je mnohem ledovatější než ráno, jedna velká klouzačka. Víříme oblaka jiskřivého zmrzlého sněhu. 15.50 Stjenice. Výstavní domy, málo stop po válce. Vrchol a výjezd na náhorní planinu. Zastavujeme a čekáme na zbytek konvoje. Kolem úplně pusto, pár koní a seníky. Velké a vysoké kopy sena navršené kolem svislých tyčí. 16.01 vyrážíme. Slunce zapadá a zezpoda červeně zabarvuje úzký pás mraků nad obzorem. Nad planinou se objevuje tmavnoucí mrazivý opar. 16.10 Podromanja. Jeden z Francouzů před námi začal šíleně černě kouřit a nemůže se rozjet. Po několika pokusech ho předjíždíme. Červánky zaplňují sedlo před námi, vidíme daleko na mnoho kilometrů. Zasněžené kopce sena v pustině. Pokud jedeme kolem pár shluků stavení, jsou obydleny jenom zřídka. Je vidět, že většina obyvatelstva utekla. Jedeme sami. Stíny jsou všude. 16.32 překonáváme nejvyšší bod a sjíždíme prudkou silnicí lesem. Jim vzpomíná na větřísky, které jsou v podobných situacích mnohem bezpečnější a dají se jet i z kopce pod plynem. Tady zatím všichni opatrně tancují na brzdě. Nádherný oranžový západ slunce jak z turistického průvodce končí. Sjíždíme dolů a potkáváme ruské OT. Urychleně se vrací, protože nejspíš bude muset Frantíka dotáhnout do Sarajeva na tyči. Ješ tě, že jsou tak disciplinovaní a nechali vzadu radiovůz. Ruskj jsem mu vysvětlil, že mají potíže s motorem. 16.50 konvoj rozdělen na tři části. My odjíždíme dopředu se dvěma toyotami *civ pol*. UN s Aljošou, dva francouzské UN nákladáky stojí a čekají až OT přitáhne opozdilce, včetně Stewarta. Alex navrhl, že poje deme. Musíme však zůstat pohromadě. Já nechci někde zůsta

sám, abyste se dovnitř dostali beze mě. A to je ochránce... Objevila se Polárka, kolem je šedomodro. 16.55 Sukulovac -pár vojáků a civilů čeká ve tmě trpělivě na svezení. V 17.00 přesně jsme na rozcestí do Pale. Pumpa otevřená a u ní na nákladáku vojáci čepují palivo do sudů. Alex vyjednává u posledního srbského check-pointu. Stojíme z kopce. Závora z nějakého kovového žebříku je natřená na žlutočerně a uprostřed má osmihrannou ceduli STOP. Před nápisem TITO v betonové zdi jsou Egypťané. Odvalují protitankového ježka. Jsme doma.

[neredigovaný přepis magnetofonového záznamu, listopad 1995]

DEZERTÉR

„Vrátil jsem se domů do Banja Luky víc než po roce ze Srbska. Po dvou amnestiích doufám, že se mi už nemůže nic stát. Jsem totiž dezertér a tím pádem i kriminálník. Jsem doma jenom pár dní, ale ještě jsem si nezvykl. Byl jsem pryč jenom rok, ale musím někdy vzpomínat na ulice. Všechno se tu změnilo. Když jsem byl tady, tak jsem to tolik nevnímal. Zmizeli všichni mí muslimští a chorvatští kamarádi, sedmnáct mešit, které patřily k Banja Luce, ve které jsem vyrostl, bylo zničeno. Jsem zpátky, a je mi už nějak jedno, co se se mnou stane. Na začátku války jsem začal rychle studovat, abych nemusel do armády. S přáteli jsme dostávali do Banja Luky nezávislé noviny z Chorvatska a ze Srbska, třeba *Feral Tribune*, *fiaša borba* či *Republika* a rozmnožovali jsme je. Jednu dobu jsme měli i vlastní samizdat *Xerox 93*, který přes všechny obtíže vycházel ve sto padesáti kopiích. Neustále jsme se snažili uniknout odvodu dp armády.

Tahle válka se mně hnusila od začátku a nedokázal jsem si představit, že bych s ní měl mít cokoli společného. Museli jsme

se i schovávat, ale jednou mě chytili a strávil jsem šedesát dní na Vozuči v horách. Měli jsme štěstí, v tu dobu se nestřílelo. Po dvou měsících mě pustili na deset dní domů a já zběhl. Odjel jsem do Bělehradu a jednu chvíli jsem pracoval i v Černé Hoře. V létě 1995 mě jednou v bělehradské kavárně vyhmátla vojenská policie. Předali nás bosenskosrbské policii. Jedno vězení v Bijeljini, potom Manjača a další vězení v Janje. Bylo to dost drsné, sto padesát chlapů v jedné místnosti s trochou sena. Jedno malé jídlo v poledne a jinak nic.

V září 1995, kdy armáda ustupovala v západní Bosně, nám řekli, že půjdeme do trestní jednotky u Arkana. Utekli jsme s kamarádem oknem, když nás chvíli nechali o samotě. Vyskočili jsme z prvního patra a utíkali bez přestávky asi deset minut přímo k Dřině. Bylo září, Dřina měla hodně vody, ale my jsme do ní skočili. Doplavali jsme asi do půlky a už jsme nemohli. Naštěstí tam byl malý křovinatý ostrůvek, kde jsme zůstali přes noc a k ránu jsme přeplavali na srbskou stranu. Bylo nám hrozně zima, všechno jsme měli mokré. Potom nás našel nějaký rybář a ukázal nám kudy jít."

[z rozhovoru s Draganem S., Banja Luka, březen 1996]

UMĚNÍ SLOUŽÍ LIDU...

„Ztráta Srbského Sarajeva je rána, která se nikdy nezacelí. Je to největší tragédie našeho národa ve dvacátém století. Svět nás opět zradil. Už nikdy nemůžeme žít společně s Chorvaty a Muslimy. Musíme se rozdělit a žít jako sousedé. Odešel jsem ze Sarajeva v roce 1992. Celou válku jsem pracoval pro televizi *Republiky Srpske* jako válečný reportér. Nechci, aby se o mně říkalo, že jsem produkt sarajevské dokumentární školy. Ta škola

neexistuje. Možná existuje sarajevský duch v nás, ale žádná škola. Natočil jsem dokument *Exodus* o odchodu Srbů ze Sarajeva v únoru a březnu 1996. V dubnu dostal Zlatou cenu na festivalu vlasteneckých filmů v Bělehradě. Nejsilnější zážitek, který musí všem jasné ukázat, o co šlo, byl zaznamenán v záběrech z hromadných pohřbů našich srbských junáků, kteří byli ex-humováni z hrobů v Sarajevu a čestně pohřbeni na vojenském hřbitově v Sokolovaci. Pohřbívali je při minus dvaceti od deseti večer do pěti do rána. Je to možná proti všem pravoslavným pravidlům, ale šlo o jejich důstojnost. Jejich hroby nesměly zůstat v nepřátelské zemi. Doufám, že ten film pronikne do světa, aby ukázal pravdu. Teď mě televize posílá, abych ukázal naši republiku na našem území, abych ukázal život normálních lidí."

Tak z tohoto rozhovoru mi bylo zle. Etnomělec mluvil výhradně v bolševických frázích a bez přestání brumlal o celosvětovém spiknutí proti Srbům, které bude poraženo. Odmítl mluvit o tom, zda někdy filmoval zajatce a jestli věděl o zajateckých táborech, ve kterých se vraždilo. Neustále mluvil o *padlých junácích*. Přestal, až když jsem se ho zeptal, jestli junáci smrdí lépe nebo jinak, než ostatní mrtvolky. Určitě to dotáhne daleko.

[z rozhovoru s bosenskosrbským filmařem Snježnanem, duben 1996]

KDO HRAJE NA PROHRU

Nejpozději počátkem ledna 1996 se IFOR a představitelé mezinárodního společenství v Sarajevu dozvěděli o existenci tajného plánu Karadžičovy vlády na vyprovokování hromadného odchodu Srbů ze sarajevských předměstí, která měla podle daytonských mírových dohod přejít v polovině března pod správu Federace. Přinejmenším dva detaily z tohoto plánu byly

prozrazeny novinářům a zveřejněny: 1) Úmysl vybudovat v kasárnách na Lukavici, vzdálených jenom přes kopec od Sarajeva, stanové město, které mělo v zimních podmínkách přilákat pozornost zahraničních sdělovacích prostředků a 2) Provokativní rozhodnutí přemístit značnou část sarajevských Srbů do oblasti Brčka, s cílem znemožnit mezinárodní arbitráž, jež by měla koncem roku 1996 rozhodnout, komu oblast připadne. Nikdo neudělal nic proti tomuto plánu. Nikdo z mezinárodních představitelů se proti němu neozval. Nikdo z nich, ať jim to daytonské dohody umožňovaly, se nepostavil proti kampani ve státní televizi a rádiu *Republiky Srpske*, zastrašující šedesát tisíc obyvatel srbských předměstí Sarajeva vidinou nevyhnutelného příchodu „islámské džamahírije“. Pouze UNHCR, nejzkušenější mezinárodní organizace na území BaH, veřejně prohlásila, že odmítá napomáhat „cynické manipulaci s lidským utrpením“. Neexistovalo nic, co by aspoň připomínalo cílenou informační kampaň, která by se snažila vyložit Srbům v předměstí fakta o nastávajícím přechodu správy pod Federaci. IFOR dělal mrtvého brouka a tři veřejná vystoupení Bildtova zástupce Michaela Stei-nera v Grbavici a na Ilidži byla jen donquijotským výkřikem v převládajícím podivném tichu. O šest týdnů později se noční můra stala skutečností. Většina Srbů z předměstí odešla během několika dnů, berouce s sebou všechno, co lze rozebrat a odvézt. Někteří dokonce vykopali z hrobů své předky a příbuzné. Světové sdělovací prostředky dostaly patetické a tragické sřo-ries. Ale bylo to tak jednoduché?

Koncem ledna zatkla bosenská vojenská policie dva vysoké důstojníky bosenskoserbské armády, kteří za dodnes nevysvětlených okolností omylem přejeli demarkační linii na okraji Sarajeva. Byli okamžitě obžalováni z válečných zločinů a po několika dnech převezeni do Haagu. Vláda v Pale reagovala přerušením všech kontaktů s IFOR a mezinárodním společenstvím. Znovunavázání kontaktů ohlásil vládní rozhlas v Pale až 21. února ve 21.25. Z pohledu krize kolem sarajevských předměstí je

důležité zjištění, že v nejkritičtější době byly veškeré kontakty a možný vliv, který mezinárodní instituce mohly vykonávat, omezeny na neoficiální nebo dokonce velmi osobní rozhovory úzkého počtu lidí.

16. února se v Pale setkal předseda Lidového shromáždění RS Momčilo Krajišnik, jeden z tehdy už známých autorů lednového evakuačního plánu, s Carlem Bildtem a admirálem Leighton-Smithem, tedy s oběma nejvyššími představiteli vojenské a politické moci mezinárodního společenství v Bosně. Bosensko-srbská vládní informační agentura SRNA o tom v 15.55 přinesla zprávu, podle níž se jednalo „zvláště o technické a logistické podpoře mírových sil evakuaci Srbů ze Sarajeva, pokud - jak řekl pan Krajišnik - k ní dojde“. Ale už o dvě hodiny dříve ohlásila SRNA výstavbu dočasných ubytovacích zařízení v luka-vických kasárnách „kam již byly přemístěny polní kuchyně Červeného kříže“. V noci ze šestnáctého na sedmnáctého února bylo svoláno mimořádné zasedání vlády RS, na kterém bylo podle ranního komuniké „rozhodnuto vytvořit operační štáb pro přijetí a ubytování obyvatel ze Srbského Sarajeva v ostatních oblastech RS“. Vedením štábu byl pověřen Gojko Kličковиč.

17. února byla Vogošča ještě relativně klidným místem s mnoha lidmi, kteří nebyli rozhodnuti, zda odejdou, nebo zůstanou. Na balkónech visela spousta prádla a odjíždějící nákladní auta bylo možné spočítat na pár prstech. Ještě to bylo město. Světové sdělovací prostředky se soustředily na dvoudenní summit v Římě. Politikové doufali, že kritický vývoj posledních dvou týdnů, eufemisticky popsany admirálem Leighton-Smithem jako „hrboly, které se objevily na cestě“, může být překonán ještě jedním kolem vyjednávání. Ať už zněla mluva politiků v Římě sebemírověji, agentura SRNA promlouvala v Pale řečí zcela jinou: „Vzhledem k tomu, že mezinárodní společenství neprojevalo žádný zájem o vyřešení statutu Srbského Sarajeva a nedokázalo garantovat žádná politická a národní práva pro sto čtyřicet tisíc tamních Srbů, exodus ze Srbského Sarajeva už začal...

Úřady v Bratunaci potvrdily, že jsou připraveny přijmout všechny občany z Hadžiči, kteří odcházejí do exilu," - hlásila SRNA 17. února ve 14.08. V hlavních večerních televizních zprávách v půl deváté ministr zahraničí RS Alexa Buha otevřeně vyzýval sarajevské Srby k odchodu a navíc prohlásil, že „k ostudě mezinárodního společenství dnes začal ve velkém měřítku exodus obyvatel Srbského Sarajeva”.

Na přímý telefonický příkaz Carla Bildta z Říma IFOR nezačal rozšiřování podrobného informačního letáku, určeného obyvatelům předměstí, který zdůrazňoval ve čtrnácti bodech záruky osobní bezpečnosti a svobody pohybu a který mohl, pokud by byl použit včas, uklidnit emoce. Bildt tvrdil, že text bude možná ještě nutno změnit podle výsledků římských jednání. Nezměnilo se nic. Leták se začal rozdávat s více než osmačtyřicetihodinovým zpožděním.

Římský summit skončil 18. února s mnoha sebestopochvalnými řečmi a výzvou k Srbům, aby neopouštěli sarajevská předměstí. Slova, která nikoho nezranila a nic nezměnila. V tom čase už oddíly ministerstva vnitra RS dopravovaly na určená místa nákladní auta, autobusy a palivo pro dlouho připravovanou evakuační operaci.

Admirál Leighton-Smith a Carl Bildt strávili 19. únor na palubě americké letadlové lodě *George Washington*, kde marně čekali na bosenskosrbského generála Zdravka Tolimira. Ten se měl, podle Miloševićova včerejšího slibu, dostavit na jednání o plnění vojenské části daytonských dohod. Tolimir bez vysvětlení nepřišel. Pro oba mezinárodní vyjednavače to byl už třetí den mimo Sarajevo. Večerní televizní zprávy z Pale mohly být těžko otevřenější: „Na dnešním večerním zasedání operačního štábu pro přijetí a ubytování obyvatel Srbského Sarajeva bylo rozhodnuto, že evakuace sarajevských Srbů začne zítra ve 12.00 a bude dokončena během tří následujících dnů. Bylo navrženo, aby organizovaná exhumace hrobů na území Srbského Sarajeva začala již dnes večer.” Poté, co moderátor dočetl oficiální

prohlášení, se na obrazovce objevil Gojko Kličković, velitel operačního štábu.....dnes ráno jsme přesně dohodli, kdo kam půjde - seznam obcí. Bratunac přijme obec Hadžići, tedy lépe obyvatele této obce, Ilijaš půjde do Srebrenice, Zvorniku, Milice a Brčka, Stari grad půjde do oblasti Rudo, Ilidža ve směru Trnová, Srbinje a dál do Hercegoviny, Novo Sarajevo jde do Brčka, protože v Brčku je trochu víc místa, a Rajlovac, Vogošća a Centar půjdou do Pale, Sokolace, Han Pisejaku, Visegrádu, Vlasenice a Rogatice. Toto jsou tedy ty oblasti a my jsme se rozhodli podle možností, protože starostové z těchto oblastí potvrdili, že mohou přijmout přibližně stejný počet osob, jako je těch, kdo chtějí opustit předměstí..." O pár minut později přinesla SRNA nejotevřenější formulaci propagandistického výkladu událostí: „Předseda Lidového shromáždění *Republiky Srp-ske* Momčilo Krajišnik řekl dnes večer v Banja Luce, že vina za exodus sarajevských Srbů leží na mezinárodním společenství."

„Síly, které chtějí, aby se ze Sarajeva stal nový Teherán, zvítězily," prohlásil Krajišnik ve stejném rozhovoru a tento výrok byl v příštích několika dnech neustále opakován. Podle něj římský summit nevyřešil problém Sarajeva, protože mezinárodní společenství chtělo, aby Srbové opustili město. Nikdo z představitelů napadeného mezinárodního společenství nereagoval ani na tuto křiklavou dezinterpretaci probíhajících událostí. Nejpozději v tento den se pracovníci kanceláře Vysokého komisaře OSN a představitele IFOR dozvěděli o rozkazu náměstka ministra vnitra RS všem policejním jednotkám v předměstí, vydaném před dvěma týdny. Varoval v něm policisty, aby neuvažovali o možnosti zůstat a sloužit dál ve federální policii, neboť by to „poškodilo čest srbského národa, kdyby oblékli u-niformu včerejšího nepřítele". Opět nikdo nereagoval a strašidelné pověsti o příchodu „muslimské policie" ještě více prohloubily paniku v předměstích.

V té době se už začala jasněji vynořovat určitá metodická pravidelnost - ve špatně organizované reprezentaci „mezinárod

ního společenství" v Bosně rozhodovali v krizových okamžicích pouze dva lidé - admirál Leighton-Smith a Carl Bildt. Jejich notorická nechuť k otevřené konfrontaci ve všech dosavadních případech porušování daytonských dohod z nich dělala snadno manipulovatelné hračky v rukou rozhodných a tvrdě jednajících válečných elit všech stran. Znechucený vysoký činitel UNHCF řekl: „O regionu nevědí prakticky nic, o skutečné situaci jenom velmi málo a nejvíc je zajímavá, jak jsou v oblibě ve Washingtoni a v Bruselu. Kdykoliv jim někdo v Pale řekne, že chce mír, tak s jsou jisti, že už ho mají hotový; jako kdybychom za sebou neměl přes sedm set porušených příměří."

20. února Momčilo Krajišnik ještě zesílil tlak. V dopise Carlu Bildtovi vyhrožoval: „Je nezbytné, abyste odložili vstup federální policie i převod správy. Jedině tak může obyvatelstvo odejít bez nepokojů. Musíme vás varovat, že i sebemenší incident by mohl vyprovokovat konflikt a skutečnou tragédii. Nerušen¹ vstup federální policie a převod správy budou možné až poté kdy budou evakuováni všichni Srbové, kteří chtějí odejít, a zůstanou pouze ti, kdo budou ochotni přijmout autoritu úřadů Federace BiH. Toto je jediný způsob, jak předejít incidentům i každý jiný způsobí tragédii, za kterou ponese zodpovědnost..." V té době už vůdce v Pale otevřeně kritizovali i někteří bosenskosrbští politici z předměstí. Bělehradské noviny *Vesti* otiskly rozhovor se starostou největší předměstské čtvrtě Hic Zade Nedeljko Prstojevičem pod titulkem „Za exodus může Krajina nik". Mluvčí UNHCR Kris Janowski na dopolední tiskové konferenci nezvykle ostře odsoudil postup bosenskosrbského vedení a prohlásil: „Bosenskosrbské úřady nutí sarajevské Srby, aby odešli z města." Večer téhož dne přišlo z Pale hněvivé dement Mezinárodní policie OSN, umístěná v předměstích, referoval o organizovaném odvážení zařízení továren, telefonních ústříchů a transformátorů. V předměstských školách bylo zastaveno vyučování a jejich zařízení bylo odvezeno na území RS.

Ve středu 21. února odepsal Bildt Krajišnikovi a po citátec

z daytonských dohod přišel s touto podivuhodnou formulací: *Přestože jsem si v základě plně vědom, jaký je Váš názor, doufám, že úřady Republiky Srpske budou připraveny pracovat v duchu a podle Utery římského prohlášení o Sarajevu. Později odpoledne dokonce osobně odjel do dvacet kilometrů vzdáleného Pale a dvě hodiny jednal s ministerským předsedou Rájkem Kasagičem a viceprezidentkou Biljanou Plavšić „se zvláštním zřetelem na problémy Srbského Sarajeva“, jak v 15.28 oznámila SRNA. Poté se ještě soukromě sešel s Momčilo Krajišnikem, který mu navrhl připravit společnou návštěvu předměstí. Ve stejné době mluvil obviněný válečný zločinec a stále ještě prezident RS Radovan Karadžić o několik set metrů dál na zasedání parlamentu a v otevřeném rozporu s daytonskými dohodami požadoval vyvlastnění majetku všech nesrbských uprchlíků.....Musíme se postarat o naše uprchlíky... lidem musíme co nejvíce pomoci majetkem opuštěným našimi nepřáteli... kdyby to nebyli naši nepřátelé, tak by neodešli...” Nikdo neprotestoval.*

Večer mluvil v parlamentu Momčilo Krajišnik. Pateticky popisoval srbský exodus ze Sarajeva: „...lidé se rozhodli odejít. Je bolestivé opustit vlastní město a vlastní kořeny. A nejhorší ze všeho je ponechat za sebou to, co si nemůžete vzít sebou - hroby vašich blízkých a vaši zemi.”

Ve čtvrtek 22. února kampaň z Pale kulminovala. Karadžić měl odpoledne rozhlasové vystoupení a Krajišnik dlouhý televizní rozhovor. Oba shodně obvinili mezinárodní společenství z vyřešení problému Sarajeva ve shodě s přáním našich nepřátel [RS TV, Pale, 20.30]. Krajišnik dokonce řekl: „Je to propaganda, která má donutit Srby, aby odešli co nejrychleji. Musím prohlásit, že za to nese výhradní zodpovědnost mezinárodní společenství. Nemohu ospravedlnit žádnou z jejich akcí. Mohou nás obviňovat, jak chtějí, ale za všechno, co se dnes děje, mohou obviňovat jenom sami sebe.” Opět nikdo nereagoval.

Incident, při kterém Karadžićova ochranka v Pale samopaly ohrožovala italské vojáky IFOR, prošel téměř bez povšimnutí.

Druhý leták s prohlášením Úřadu Vysokého komisaře OSN z čal být v předměstích rozšiřován pouhých čtyřia dvacet hodi před příchodem federální policie do Vogošče. Jeho emotiv: jazyk, postavený na protikladu oficiálních lží a fakt, mohl p moci před několika týdný. Teď už bylo příliš pozdě.

V pátek 24. února v šest hodin ráno vstoupila do Vogošče první jednotka federální policie, doprovázená velkým mno stvím příslušníků Mezinárodní policie OSN. Bylo překvapil málo problémů a mnohem méně škod, než se čekalo. Namís aby stavěli na těchto faktech, Leighton-Smith a Bildt opět odje do Pale na jednání s Krajišnikem. Právě na tomto jednání by dohodnuto, že společně navštíví Vogošču, kde bude na sobo připraveno veřejné shromáždění, které, jak mnozí doufali, p může uklidnit emoce. Večer se Bildt znovu spojil s Krajišnike přes satelitní telefon a v sobotu brzo ráno dorazil s Leightc -Smithem do Pale opět. Krajišnik odmítl projet Sarajevem, i kd mu Leighton-Smith nabízel společnou cestu v jeho vlastním r průstřelném terénním autě, doprovázeném na každém met jednotkou amerických vojáků. Museli proto objet Sarajevo horských kamenitých cestách.

Tak se stalo, že přijeli do Vogošče až devadesát minut Bildtovi, který tam z Pale projel pohodlnou asfaltovou siln: přes město. Představitelé mezinárodních organizací, kteří chtěli setkat s občany Vogošče, byli velmi překvapeni, když objevil Carl Bildt a žádal, aby byl začátek mítinku odložen. Ji tě více je překvapilo, když zmínil, že se možná objeví i Leightt -Smith s Krajišnikem. „Nikdo z nás si prostě nedokázal předs vit, že kdokoliv s trochou rozumu by mohl pozvat chlapa, kte měl celý ten bordel na svědomí, aby to uklidnil. Znělo to t hloupě, že tomu asi nikdo moc nevěřil," řekl o den později den z očitých svědků. Je to, jako by někdo pozval Goebbei v roce 1938, aby uklidňoval situaci v Sudetech.

Ze začátku se shromáždění vyvíjelo jako obdobná setk; předtím. Emocionální prohlášení, promíchaná racionální

otázkami a snahou zástupců mezinárodních organizací a mezinárodní policie znovu a znovu zdůrazňovat záruky bezpečnosti a možnosti svobodně se rozhodnout bez ohledu na čas. „Dejte tomu šanci a zůstaňte. Pokud se vám to potom přestane líbit, máte neomezenou možnost volně se pohybovat a stěhovat po celém území obou částí Bosny a Hercegoviny.“ Všechno se proměnilo ve chvíli, kdy přišli Leighton-Smith a Krajišnik.

„Trvalo to jenom chvíli a Krajišnik jim celé show ukradl před nosem. Ovládal publikum tak obratně, že se mu nikdo neodvážil odporovat. Bylo to nechutné. Povídá:

- Víím, že byste raději chtěli zůstat, ale teď máte strach. Rozumím vašemu strachu a my všichni jsme tady, abychom vám pomohli.

Ozve se pár pochvalných výkřiků a on se hned ptá:

- Kdo chce zůstat? A nikdo se neodváží ani pípnout. A pak se zeptá:

- Kdo chce odejít? A dostane hlasitý aplaus. I kdyby si někdo myslel něco jiného, tak mlčí. A on jde dál:

- Slyším vás a rozumím vám. My všichni tady vás slyšíme. Dejte nám krátký čas a my půjdeme tady vedle do místnosti a najdeme řešení, které by vám pomohlo. Musíte nám věřit.

Odvede Leighton-Smithe za zavřené dveře. Za chvíli vylezou s návrhem, že IFOR zaručí bezpečnost nákladních automobilů bosenskosrbské armády, které budou vyslány, aby pomohly při evakuaci."

CNN přinesla detailní záběry obličeje bledého a nejistého velitele nejmocnějšího vojenského seskupení v Evropě, který se tváří v tvář stovce rozložených zmanipulovaných civilistů podvolil požadavku pomáhat ještě jedné vlně etnických čistek. Mnoho lidí, kteří ve Vogošci a v dalších předměstích chtěli zůstat, a používali nedostatek dopravních prostředků jako výmluvu pro odkládání rozhodnutí, bylo konfrontováno s možností, že před jejich domem zastaví vojenský nákladní vůz a parta neznámých *ciulistů* jim nabídne pomoc při nakládání.

Kris Janowski později prohlásil: „Krajišnikovo chování byl na tomto shromáždění ve Vogošči ostudné. Otevřeně s těmi lidmi mi manipuloval. Významně to přispělo k vytvoření mentality olklíčení a strachu mezi Srby ve všech sarajevských předměstích.“ Budiž zopakováno, že ho tam pozvali dva nejmocnější představitelé mezinárodního společenství, kteří dohlížejí na plnění podmínek daytonské mírové smlouvy na Balkáně.

Z přibližně šedesáti tisíc sarajevských Srbů z pěti předměstských čtvrtí zůstalo ve městě asi deset tisíc. Polovina z těch, kteří odešli, byli sarajevští starousedlíci. Odcházeli v mraze a sněhu do neznáma, ponechávající za sebou zničené a vyrabované továrny, nemocnice a školy. Z 52 transformátorů bylo 46 odvezeno nebo zničeno. Mnoho domů bylo podpáleno nebo zaminováno Miodrag Pajič, starosta města Brčko, otevřeně přiznal, že dostal rozkaz z Pale ubytovat přinejmenším deset tisíc exulantů ze Sarajeva. „Kromě kasáren a škol je nemám kam dát a neví: co budou jíst a jak budou žít.“ Podle zprávy agentury VIP pokračovala podobná situace ve městech Zvornik, Bratunac, Srebrenica a Visegrád.

29. února navštívil Brčko Bildt. Vyslechl podrobné informace o problémech, které se objevily s příchodem sarajevských Srbů do města. Asistent Radovana Karadžiče byl přítomen všech setkáních a natáčel na magnetofon každé slovo, které kdo pronesl. Vedení města, ve světle jasněho porušování dohod a obstrukce mezinárodního práva, dokonce požádalo Carla Bildta o zprostředkování humanitární pomoci pro urychlené usídlení exulantů v Brčku.

Carl Bildt neprotestoval. Carl Bildt mlčel.

SRÁBCI VŠECH ZEMÍ, SPOJTE SE!

Je hrozné poznat svět mrtvých. Jejich úpornou důstojnost a snobskou nadřazenost. Spoutávající skromnou poctivost a lítost nehybnosti. Vychládání navždy nedokončených věcí a snů. Smrt všechny obličejy činí důstojnými - pokud zůstanou zachovány. Jsme všichni stejní, tak snadno smrtelní a tolik patetičtí. Náhoda - být někde o několik vteřin dříve nebo později. Smrt proletí kolem a jenom zahvízdá. Večer by bylo o čem povídat.

Viděl jsem mrtvé v Salvadoru a v Nicaragui, ve Spojených státech i doma. Nejvíce jsem jich potkal v Bosně. Čerstvě zabité i propuštěné z děr hromadných hrobů po měsících nebo po letech. Stál jsem v Letech u Písku na hrobech Romů, kteří zahynuli v českém koncentráku, založeném na základě českých zákonů a hlídaném dobrovolníky z české policie na začátku čtyřicátých let a opovrhoval živými, kteří na tělech mrtvých postavili pomník, aniž by se káli. Dupali po mrtvých, vzdálených jenom pár centimetrů pod podrážkou jejich bot a ze všeho nejvíce se snažili být co nejbližší pana prezidenta, který tam povídal. Stál jsem v Pohořelicích na poli, kde ještě po padesáti letech české zabijáctví vítězí nad slušností a nedovoluje otevření hromadného hrobu stovek německých civilistů, brutálně dovedených k smrti v roce 1945. Stál jsem v Buchenwaldu, kde k smrti osvobozovala práce, v Jasenovci, kde házeli lidi do hloubky skalních šachet, u Moskvy, kde NKVD hromadně zasypávalo mrtvé u řeky odstřelováním vysokých břehů, v El Mozote, kde salvador-ská armáda povraždila stovky vesničanů, kteří nechtěli mít nic společného s válkou, i v Mrkonjič gradu, kde vraždili chorvatští armádní *commandos*. Poznám váhavý let much nad čerstvým tělem i jejich slastnou nadřazenost na několik dní mrtvém obličej. Znam mrtvé, protože jsou všichni stejní. Protože jsme všichni

stejní. Procházím mezi nimi příliš dlouho, abych se od nich nic nenaučil. Mnoho mně dali, když tolerantně přešly začátečnické slzy a děsivé sny, aby mne vlastním příkladem přiblížili klidu konce a zbytečnosti předstírání života. Život nemá smysl, po kud neuctíváme jeho konec. Jako by mne vzali mezi sebe. Sta: se ze mne *zombie*, který si často s důstojnými mrtvými rozum: víc, než s živými za každou cenu. Přijal jsem díky nim konečnosti a srovnal vzpouru s pokorou. Začal jsem živé posuzovat očima mrtvých a začal vcházet do jejich světa. Mluvil jsem s lidmi, kte ří přežili fyzické mučení. Rozumějí tomu. Živých mrtvých je né tomhle světě víc, než si normálně nezúčastnění připouštějí.

Je hrozné hledat ve světě mrtvých klid. Jsou silní a přesvědčci ví. Ukliďňují k nemohoucnosti svojí absolutností a nehybností Neodbytně a neustále se ptají, živé dovádějí k šílenství. Dokuc existuje poslední stopa jejich těla, jsou neporazitelní. Proto Ka radžič - stejně jako nacisté - překopává masové hroby, aby s< ještě jednou pokusil mrtvých zbavit. Ďábelskost pecí v blízkos ti plynových komor byla v přeměně mrtvých na popel. Rozváže li je na pole i do lesů a rozsypávali do řek. Přesto zůstali siloi abstraktního symbolu svého množství. Ale zbaveni těl, potřebuj mrtví živé, aby si pamatovali a nesli dál otázky jako výčitki viníkům a pokus o memento ostatním. Dokud je mrtvým po necháno tělo, ptají se sami.

Teprve později jsem pochopil i obluzující sílu přitažlivost světa mrtvých, lákající smutné živé do odevzdanosti a smrtíc sebelitosti. Od té doby se snažím vrátit. Nejsem si jenom jis kam. Sbíráím ty skutečně živé jako korálky, pomalu se jich dotý kám a opírám se o ně, jako když ve tmě člověk stoupá po napů zasypaných schodech, a snažím se neubližovat. Známost s mrtv} mi je jako přenášení vzkazu. Némá pošta s osudem. Třeba j nebe, kde si všichni navzájem dělají radost a mají srandu z všeho, co se děje pod nimi.

Nejhroznější je vracet se mezi živé. Jednou jsem se po týdn v mokrém podzimním Sarajevu, špinavý, zarostlý a unaveny

dostal zpátky do Prahy. Za několik málo hodin. V Záhřebu jsem z prázdného nákladního letadla ze Sarajeva jenom přeběhl k odbavení pravidelné linky do Prahy. Ráno jsem ještě viděl a cítil válku. Měl jsem ji v očích a v hlavě. A teď, jako bych přistával na jiné planetě. V zablácených botách, s těžkou neprůstřelnou vestou a přilbou namísto příručního zavazadla, jsem mezi cestující nezapadal. Celou dobu jsem předstíral spánek, abych nemusel s nikým mluvit a trhat celofán z připravených svačinek. V autobusu z pražské Ruzyně do centra jsem bezděky naslouchal rozhovorům kolem sebe. Kdo má nové boty... a co šéf... a ta kráva nám řekla... Potom někdo ukončil debatu naprosto nevinným výrokem „Já bych ji za to zabil," a ostatní se začali smát. Vystoupil jsem o stanici dřív a zbytek došel pěšky. Nebyla to jejich vina - a nebyla to ani moje vina. Jen se dva cizí světy, dvě těžko spojitelné části člověka, až příliš rychle přiblížily k sobě. Dalo se to stihnout za čtyři hodiny. Čtyři hodiny mezi skutečným zabíjením a světem, který předstírá, že o válkách nic neví, že války nejsou, a pokud ano, tak jenom mezi hloupými divochy. Lidé jsou stejní, živí i mrtví, každý na svojí straně smrti. Civilizace sklouzávají k válkám bez ohledu na svou vzdělanost. Je zbytečné předstírat něco jiného. Ze srábků a poserů se ve válce nestávají hrdinové, ale největší zabijáci. Po Praze chodí spousta životních zbabělců s pistolí na zadku, které v míru vzrušují akční filmy a kick-box. Fandí sobě podobným v rocku i v politice. Jsou přesvědčeni o své důležitosti a podstata světa jim uniká. Oni jsou svět a neznají slitování. Kdyby na to přišlo, z téhle frajírky, drsných rockerů s něžnou skinheadskou duší, politiků individualismu za každou cenu, se lehce stanou vrahové.

Praha není výjimka. V době nejhorších bojů v Mostaru stačilo odjet pár kilometrů přes hory a válka jakoby zmizela. Na sobotním korzu v Posušje se projížděli mladí hercegovští kšeftaři v nejnovějších modelech slavných automobilových značek a pranic si nevšimli desítek úmrtí oznámení za padlé, vylepených po zdech. Jim služba v armádě nikdy nehrozila. Nikdo

nevydělal na válce tolik jako hercegovské mafie. Kšeftovali ! vším a se všemi. Prodávali zbraně, střelivo i benzin všem armám - i těm, proti kterým bojovali. Chorvatská rada obrani (HVO), jak se nazývala armáda bosenských Chorvatů, jim z větší části patřila. Chorvatské noviny po válce otiskly dokonce kopie účtů, podle kterých byly bosenskosrbské jednotky v její Hercegovině pravidelně zásobovány palivem v cisternách nepřátelské HVO. Překládalo se v Trebinji a v tamním hotelu mělo HVO údajně po celou dobu války rezervované pokoje. Hercegovská mafie získala obrovskou moc v celém Chorvatsku a ke konci války začala být západní Hercegovina považována za nové centrum středomořského obchodu s drogami. Západ: Mostar je dnes rozdělen mezi dva gangy, které se pranic nestarají o administrátory Evropské unie nebo o daytonské politické dohody. Jeden z méně poslušných chorvatských politiků v Bosně řekl, že pro něj je politika a Chorvatské demokratické hnutí (HDZ), které je hlavní nacionalistickou silou hercegovských Chorvatů, „jenom jednou z mnoha obchodních aktivit“. V Praze mají řadu kamarádů. Srábsci všech zemí, spojte se!

ČEKÁNÍ NA VRAHA

V detektivkách, a často i v politice jde o to, kdo je vrah. Jenom že v politice, pokud jde o války, bývá mnohdy odměněn právě vrah. Cílem politiky, na rozdíl od detektivky, není happy-end ale prospěch nejsilnějšího. Bosenská krize by proto měla být nejpodrobnějším způsobem prostudována a popsána, aby mohla nadlouho sloužit jako příklad velmocenského cynismu vůči státům organizovanému násilí a masovému porušování lidských práv. Pro postkomunistické státy střední Evropy by to měla být učebnice, ze které by se dala číst vlastní smutná budoucnost

pokud se neprobudí k aktivní spolupráci vůči velmocem a mezinárodním institucím, jež pro vlastní klid dovedly demokracii v mnohonárodnostní Bosně ke zničení. Na vztahu velmocí k Bosně se prokázalo, že neexistují hodnoty, které by nebyly ochotny zapomenout, a dohody, které by nebyly schopny porušit. Klasický konflikt moderní televizní demokracie mezi zahraniční a domácí politikou - nutnost udržet mezinárodní mír i za cenu nasazení síly mimo vlastní území, je vždy podřízena snaze být doma za každou cenu populární a znovu zvolen. V Bosně se na dlouhou dobu definitivně zkompromitovala Organizace spojených národů. Tváří v tvář krizi se z ideálu spolupracujícího mezinárodního společenství, vyznávajícího a bránícího stejné hodnoty, stala spletenice vzájemně se pomlouvajících států, připomínající nejhorší dědictví devatenáctého století.

Po celou dobu krize se říkala nepravda. Pravdivá skutečnost by pro demokratické velmoci byla příliš ostudná. Občas se k tomu přidala neinformovanost a hloupost, neboť i takové jsou cesty světové diplomacie. Díky televizi je dnes politik chráněn před pamětí svých protivníků i novinářů lépe, než kdykoliv v dějinách. Díky televizi se žije ze dne na den. Věci a události nemají souvislosti - jenom se dějí. Jakoby si nikdo nic nepamatoval. Proto je tak snadné lhát. V Bosně svou nečinnost vůči srbské komunistické agresi, etnickým čistkám a masovému vraždění omlouvaly světové demokracie především pomocí tří otevřených a úmyslných lží.

První spočívala v nerozlišování agresora a jeho oběti. Dodnes můžeme číst slovní obraty jako „válčící strany“, „znepřátelené strany“, nebo „účastníci konfliktu“. Srovnejme si fakta. Po příchodu Slobodana Miloševiče na post předsedy Komunistické strany Srbska byla zrušena autonomie Vojvodiny a Kosova a prakticky znemožněna samospráva Černé Hory. Srbská komunistická elita paralyzovala fungování osmičlenné Prezidentské rady Jugoslávie, provedla etnickou očistu velení Jugoslávské lidové armády, v roce 1990 úmyslně zruinovala valutové rezervy

republikových bank a odmítla uznat zvolení nekomunistický vlády ve Slovinsku a Chorvatsku. Srbští, a po nich i chorvatští nacionalističtí předáci věděli, že by v pokračující demokratizaci nevyhnutelně přišli o moc. Zvolili si proto nacionalismus nad stotitovského „bratrství a jednoty“, válku namísto vyjednávání

Druhým oblíbeným argumentem je údajná nesmiřitelnost „stoletých“ nebo dokonce „věčných etnických nenávistí“, které celou historii na Balkáně periodicky vybuchovaly. Proto je pro nejlepší a nejrozumnější řešení jednotlivé národy a i rodiny od sebe oddělit. Podrobnější pohled do historie však říká, že k větším národnostně motivovaným konfliktům dosáhl až ke konci minulého století. V Sarajevu i v jiných městech Bosny a Hercegoviny si jednotlivé náboženské komunity věřily; mnoho staletí natolik, že si své svatostánky stavěly vedle sebe. V Sarajevu, na rozdíl od zbytku „civilizované“ Evropy, nikdy nebylo židovské ghetto. Nebyla tam nikdy v historii ani jedna etnicky čistá ulice. Ve stále srbštější Banja Luce nezbyla ani prvních dvou letů války ze sedmnácti měst, jež po staletí ohraničovaly horizont města, ani jediná. Je to, jako kdyby v Praze bourali všechny stavby od Dienzenhoferů.

Na přelomu let 1990-91 představitelé BaH politiky mocno.¹ a mezinárodních institucí mnohokrát varovali před důsledky rozvíjející se krize. Prezident Izetbegović důrazně upozorňoval amerického velvyslance v Jugoslávii Warrenna Zimmermana: „Proč bychom se Chorvatsko rozhodlo pro samostatnost, Bosna bude zničena.“ Mnohonárodnostní vláda Bosny a Hercegoviny se do poslední chvíle snažila zprostředkovat jednání a navrhnout kompromisní řešení, která by umožnila pokojnou konfederaci postkomunistické Jugoslávie. Když bylo jasné, že se schýlí k nacionalisticky motivovanému konfliktu, požádala na začátku roku 1991 dokonce OSN o ochranu a úplnou demilitarizaci Bosny a Hercegoviny pod mezinárodní kontrolou. Nikdo nereagoval. Tohle že má být politika expanze islámského fundamentalismu na evropský kontinent? Hovnájs, králi Ubu...

Ještě před vypuknutím bojů v Chorvatsku se na jaře 1991 sešli na Titově lovecké chatě v Karadjordjevu Slobodan Milošević a Franjo Tuđman. Podle některých svědectví právě tady došlo k neveřejné dohodě o budoucím rozdělení území Bosny a Hercegoviny a vzájemné výměně obyvatelstva s konečným společným cílem - po rozbití BaH vytvořit Velké Srbsko a Velké Chorvatsko. Když se o rok později Radovan Karadžić svěchoval Milo-ševićovi se svými obavami z důsledků mezinárodního uznání BaH, rozesmátý Slobodan mu připomněl, že římský císař Caligula sice udělal svého koně senátorem, ale to neznamená, že ten kůň jako senátor fungoval. Věděl, o čem mluví.

Rada bezpečnosti slovně mnohokrát odsoudila koncept vytváření etnicky čistých států. Bez ohledu na slova lze jasně sledovat, že velmoci, a s nimi i OSN, velmi brzy přistoupily na princip etnických čístek a v průběhu války několikrát zablokovaly jednání, jež vedla jiným směrem. V březnu 1993 podepsalo šestnáct představitelů srbských místních správ v Západní Slavonii dohodu se zástupci chorvatské vlády o postupném znovupřipojení tzv. Sektoru západ k Chorvatsku. Tento dokument, známý jako *Daruuarská dohoda*, byl výsledkem prostředkování místních představitelů OSN a UNPROFOR, kteří se domnívali, že jejich úkolem je napomáhat jednání o mírových cestách z krize. Dohoda se stala na několik dní příkladem, jak se mohlo postupovat i jinde. Prostředkovatelé byli urychleně -během deseti dnů - přeloženi a ti, kdo přišli na jejich místa, dovolili, aby extremistický vůdce tzv. Republiky Srbská Krajina Milan Martić poslal do Západní Slavonie speciální policejní jednotku, která srbské signatáře *Daruuarské dohody* pozatýkala. Stejně dopadla koncem května 1993 podobná dohoda, podepsaná chorvatskými vyjednávači se zástupci místních správ v Srbské Krajině.

Zvláštní kapitolou byl UNPROFOR a jeho velení. Na začátku války byl velitelem modrých přileb v Bosně kanadský generál Lewis MacKenzie, který proslul svým otevřeně prosrbským po

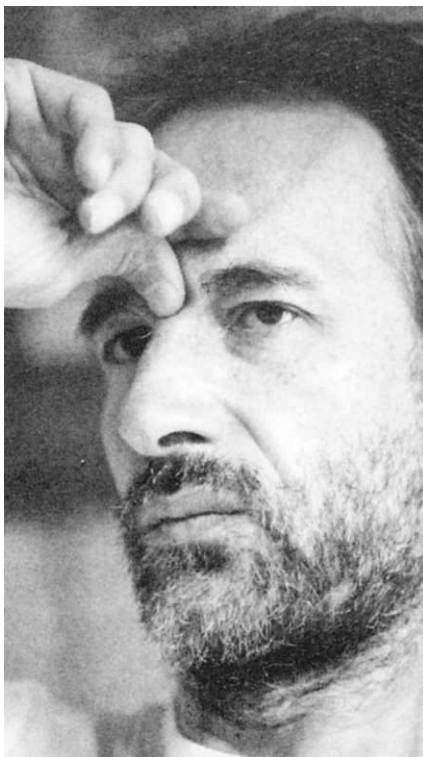
stojem, kvůli němuž musel být nakonec odvolán. Později jez po světě s přednáškovým turné, placeným exilovými srbskými nacionalistickými organizacemi. Jeho osobním problémem i víc bylo, že se považoval za jakéhosi bosenského Lawren z Arábie - bílého gentlemana, který dorazil do Bosny nastolit rzi divošským kmeny mír. Bosenskosrbská armáda, vzešlá vel nou jen přemalováním znaků na výzbroji a uniformách z p videlných jednotek JNA, byla pro MacKenzieho logicky při telnějším partnerem, než banda civilů, kteří na začátku bráí Sarajevo. Britští a francouzští důstojníci později vzpomínali, j obtížné bylo na začátku války brát vážně vojensky nevzdělá a nepředpisově oblečené velitele špatně vyzbrojených bos ských vládních milicí. Srbští důstojníci byli oproti nim ve vel výhodě. Bez výjimky to byli profesionální vojáci s dlouhole praxí v JNA, kteří vzbuzovali kolegiální respekt. Naivní v vlády i obyčejných lidí BaH v očividnou spravedlnost obra mnohonárodnostní demokracie před nacionalistickou agn připravila všem z nich trpkou zkušenost ztráty iluzí. Mezinár ní společenství, OSN a UNPROFOR, které vítali jako zachraň se staly spoluutlačovateli a nakonec dopomohly mnohonárodnostní Bosnu a Hercegovinu rozbít. Zní to tvrdě? UNPROFC s čestnou výjimkou britských jednotek ve střední Bosně, od tal možnost vynutit si průjezd humanitárních konvojů do 1 dovějících enkláv a oblastí, přesto, že mu to umožňovalo hr několik rezolucí Rady bezpečnosti. Stovky konvojů byly \ ceny zpět na základny jen proto, že se jim na check-poi postavil jeden bosenskosrbský policista se samopalem. Br vé byli jediní, kdo si na všech stranách vynutili respekt. Tep po válce vyšlo najevo, že součet ztrát na straně všech jej protivníků přesáhl tři stovky mrtvých. Pokud se ale konvoj stal k britské zóně, dojel až na místo. Britové tak zachránili tce životů. Kdyby se tak chovali všichni... Jejich příklad ukazi že to možné bylo. Britští důstojníci měli většinou své politiky ma v hlubokém opovržení. Na jeden citát nikdy nezáporné

Major armády Jejího Veličenstva popsal pocity vůči generálu Mladičovi takto: „To není voják, ale řezník, který umí jenom vraždit neozbrojená stáda. Kdyby nám to dovolili, prosil by za týden o milost. Jenomže ode mě by se jí nedočkal!"

Když Los Angeles bylo na několik dní rozvráceno rasovými bouřemi, byl demokratický systém Spojených států dost silný, aby se s tím vyrovnal. Nikdo nemluvil o nutnosti rozdělit Los Angeles na etnická a rasová ghetta. Kdyby mezinárodní systém projevil stejnou výdrž a vůli, mohl kontrolovat už první bosenské, nebo dokonce chorvatské problémy. „Mnohokulturnost a národnostní pestrost je normální v San Francisku, v Paříži, ve Frankfurtu i v Londýně. Proč to svět považuje za nenormální v Sarajevu?" popsal svou trpkost sarajevský filmař Ademir Kenović. Má pravdu.

Jednotky generála Mladiče beztretně bombardovaly civilní obyvatele v obklíčených městech, braly vojáky UNPROFOR po stovkách jako rukojmí a porušovaly všechny ženevské konvence jako na běžícím páse. Přesto zůstaly „znepřátelenou stranou" a velkosrbští extrémisté s jejich pomocí nakonec dosáhli svého cíle. Bosna a Hercegovina byla v Daytonu fakticky rozdělena podle etnického klíče. V tom konci je několik tragikomic-kých momentů. Karadžić s Miloševićem museli být vlastně *do-bombardováni* k tomu, aby přijali vlastní vítězství. Druhou ironií je, že světové demokracie pro sebe „vyřešily" balkánskou krizi tím, že na dlouho podpořily a posílily autoritářské režimy v Chorvatsku a Srbsku. Demokracie, která chce budovat mír povzbuzováním fašismu. A třetí ironií je, že na cestě k novému Mnichovu musely ustoupit Rusku prakticky ve všech jeho požadavcích. Někdy to chtělo hodně silný žaludek.

Rusko v letech 1991 a 1992 prožívalo vlastní krizi a zpočátku nemělo v úmyslu prosazovat na Balkáně své zájmy. Uznalo diplomaticky Bosnu a Hercegovinu a ministr zahraničí Andrej Ko-zyrev prohlásil válku za následek rozpínavosti „srbských nacionál-komunistů". Přelom nastal v létě 1992. Rusko se veřejně

Ademir Kenović

stalo hlavním spojencem a patronem Slobodana Milošem Ruská armáda vyslala do Bosny v rámci UNPROFOR svůj tingent a do jeho čela postavila prosrbské plukovníky. Vi Loginov byl první z nich a zapsal se výroky o „spiknutí Va nu, které způsobilo tuto válku“ a o „zradě, kterou na srbsl bratrech páchají moskevští politikové“. Jeho působení d< tečně dokumentují čtyři dodnes neveřejné vyšetřovací zp OSN. Dokládá se v nich, kromě jiného i na videozáznamech ruské jednotky dodávaly bosenským a krajinským Srbům vo a střelivo, a že dokonce v řadě případů zajišťovaly prů konvojů s těžkými zbraněmi ze Srbska přes Východní Sla¹

Martina Blažević píše dopis příteli na vojnu.

do Bosny. Loginov byl osobním přítelem Željko Raznatoviče, zabijáka, známého pod přezdívkou Arkan. Když Loginovovy eskapády přesáhly všechny meze, byl odvolán. Rychle se vrátil zpátky jako soukromý vojenský poradce Arkanových band a také jako jeho obchodní společník. V dubnu 1994 ho ve velení *Rusbat* nahradil plukovník Alexandr Pereljakin. O něm se tvrdilo, že je stejný jako Loginov, jenom prý „desetkrát arogantnější“. Pod jeho patronátem se bosenskosrbské armádě dostalo přes všechna formální omezení a blokádu hranic i několika desítek moderních mobilních protiletadlových raketových systémů ruské výroby. Na Dunaji nerušeně operovaly srbské kulometné čluny, a když se sousední belgičtí nebo jednou i slovenští vojáci UNPROFOR dostali do palby srbských ostřelovačů, Pereljakin odmítl zasáhnout a neinformoval o incidentech ani velení mezinárodních jednotek v Záhřebu. Ruská vláda zamítla

žádost OSN o jeho odvolání a prezident Jelcin, aby dokázal, kdo je skutečnou velmocí, Pereljakina osobně povýšil na generála. Západní demokracie mlčely. Vydrželo jim to až do konce, kdy přijaly generála Leonida Ševcova - jednoho z prvních velitelů masakrů čečenského civilního obyvatelstva - jako ruského představitele v NATO, který z Bruselu dohlížel na koordinaci ruských jednotek v rámci IFOR. Toto je, obávám se, předobraz chování demokratických států pokaždé, když nejsou napadeny samy. Takto se budou chovat i ke střední Evropě, pokud se dostane do krize. Někdo by si mohl začít brát ponaučení.

SMILUJ SE...

Ti nahoře mohou kšeftovat se vším, i s výsledky války. Politici, kteří už nepotřebují nikoho, protože tvoří osud svých národů. Nerozbitná vnitra, tajní a fyzlové komunistické Jugoslávie, kterým se nic nestalo za to, co udělali v minulosti, a kteří se před válkou tiše rozpustili do policií a tajných služeb všech válčících skupin, aby se po válce vynořili ještě mocnější než před tím. Komunisté, kteří rychle začali chodit do svatostánků národních církví, velcí lháři z přesvědčení, kteří jenom „museli“ zůstat u moci, protože určitě lépe než kdo jiný znají potřeby dějin a lidu. Kšeftaři a soudruzi všech barev.

Za nimi zůstávají ti ztracení a jejich nedokončené příběhy.

Goran Simič, básník, zůstal téměř do konce. Psal hry, články a básně, dokazuje všem, že ještě chvíli je možné vydržet. Párkrát mu přátelé z mezinárodních humanitárních organizací přivezli z druhé strany dopis od bratra, bosenskosrbského generála, který velel ostřelování města, kde oba dva vyrostli. Nejprve odjela Amela s dětmi, aby čekali u přátel v italském Bari. Chodili na pláž dívat se přes moře a držet tátovi palce. Nechtěli se

učit italsky, protože chtěli brzy pokračovat do Kanady. Táta se nemohl dostat z města a děti se italsky naučily. Zapíjeli jsme s Goranem samotu a smutek. Pak odjel i on a těsně po konci války společně přesídlili do Vancouveru. Jemu, Srbovi, pomohla nějaká židovská charitativní organizace. Už nikdy se nechce vrátit. Semezdin Mehmedinovič nechtěl patřit nikomu a k nikomu, aby si uchoval jasnost vidění a nezávislost. Na cestě do práce občas zastavil paní, která na pusté ulici brzo ráno stopovala pokaždé na stejném místě. Ve městě bez vody od té věčně vymydlené a voňavé paní jednou dostal za svoji ochotu ručník a mýdlo, protože ona jich měla hodně, stejně jako teplé vody. Umývala v městské márnici mrtvé. Ti měli privilegia - dřevo na rakve a na zakrytí hrobů, když živí neměli čím topit, teplou vodu, mýdlo a ručník, když živým se o tom mohlo jenom zdát. Semezdin vydržel až do konce; teď dře jako pomocná síla ve Phoenixu v Arizoně a doufá v zázrak - chtěl by se v Americe prosadit jako spisovatel. Jeho třináctiletý syn Harun v Sarajevu věčně kreslil morbidní válečné comics. Kníry četníkům začínal nad nosem těsně pod očima. Po třech měsících se stal Američanem, který už nikdy nebude chtít zpátky. Kemo Hadžić, válečný fotograf, který věřil ve spravedlnost a budoucnost malých národů, odešel do Phoenixu s nimi. Jak napsal Semezdin, žijí tam v etnicky *velmi čistém* bosenském ghettu. Hrvoje studoval v nejhorším ostřelování taroky, skládal hudbu a když občas dorazila elektřina, hrál na elektrofonické varhany nebo si pouštěl na videu film o delfínech. Někdy nemohl snést pocit, že se už nikdy nedostane ze Sarajeva. Potom si s Jasnou zašli k nádraží, sedli si na koleje a představovali si všechny zastávky na cestě k moři. Poblíž jejich domku na kopci Bjelave žil i moudrý starý kaligraf, který se válce bránil úpornou prací na kritickém přepisu koránu, a vedle něho paní, jež se zbavovala strachu vykřikováním nejhrubších nadávek z okna do údolí. Hrozila pěstí a slibovala muka pekelná každému, kdo střílel do města. Horolezec, který dva roky pašoval do obklíčených enkláv léky

a střelivo a potom dostal za odměnu šoférské místo u humanitární organizace. Otec, který první pronikl přes hory z Goražde do Sarajeva, aby se pokusil přinést léky pro nemocnou dceru. Osmdesát kilometrů nepřátelským územím. Z obklíčení do obklíčení a zpět. Ukázal cestu ostatním. Martin, před válkou stavěl po celém světě pyšné mosty a za války vymyslel jednoduchou formu na domácí výrobu briket ze starého papíru.

Horská fronta na Treskavici, kam se všechno muselo vynosit na zádech. Inteligenci a flákače tam posílali za trest kopat zákopy a vynášet střelivo. Vysílení nosiči někdy prosili, aby je přeřadili do frontových jednotek. Tam aspoň měli jídlo. Mezi těmi, kdo to přežili, se vyprávěl příběh krutého generála, který děl lidi i zvířata bez ohledu na ztráty. Jednou se na úzké skalní římse potkal s partou nosičů. Lidé i koně se pomalu vlekli a už nedbali na jeho hromování. Na konci sundávali truhlíky se střelivem ze starého koně, který padl vysílením. Odevzdaně ležel na boku a pomalu zhasínal. Když uslyšel generálské nadávky, z posledních sil vstal. Na okamžik stáli proti sobě. Umírající kůň a rozzuřený válečník. Dívali se jeden druhému do očí a potom se kůň pomalu otočil - a skočil do propasti. Všechno to připomíná tisící noc války v Sarajevu. Připadla na Silvestra 1994. Mrazivá mlha obalovala svět jíním a večer začalo sněžit. Před půlnocí jsme vynesli židle ven do navátého sněhu. Přiovíněná parta přátel všech místních národností a pár kamarádů odjinud. Ticho příměří tisící noci úderem dvanácté vybuchlo do rachotu oslavné střelby. Mlhu křížovaly desítky šňůr světelných střel ze samopalů a kulometů, praskaly petardy a světlice tvořily na nebi rozmazané barevné květy. Z temnoty za zády najednou zazněl majestátný hlas Luciana Pavarottiho. *Miserere, misert me...* Všem vyhrkly slzy. Všichni mrtví tu byli s námi. Bylo to ohlušující. Zvrátil jsem hlavu, ohňostrojek nad sebou, vločky se rozplývaly na obličejích a kolem ze tmy se šepem začaly připojovat hlasy k modlitbě za lásku. *Smiluj se, smiluj se nademnou...*

Byl v tom vzdor.

ČAU, KARIME,

kde se tu bereš? Hned se mi dere na jazyk uctivě islámské *merhaba*, sousede! Jak je v nebi? Určitě by ses hrozně chtěl, kdybys Tě takhle potkal. Jenomže jak Tě znám, tak bys mě po dvou větách dostal. Moc bych o to stál. Něco bys plácnul, jenom tak, jako nic, a za pár vteřin bych musel vyprsknout a všechno zkazit. Byl si hrozně rychlejší. Je třináctého srpna, rok potom, co si umřel. Zítra odevzdávám poslední korektury a už na tuhle knížku nebudu moci sáhnout. Jsem na rok v Sarajevu, v tom Tvém hrozném Zapadákově, kde se možná rozhoduje o osudu milionů človíčků, kteří se dneska ještě hrabou na pískovištích někde po světě, aby jednou, až je dějiny a jejich *národu* povolají, chcipli zase za nějakou a něčí *svatou věc*. Možná jsou to už teenageři, čert ví. Hele, Karime, máte vy v islámu vůbec nějaké peklo s čerty? O moc přicházíte, jestli ne.

Rok po smrti Ti vyšla knížka. Ještě jsem ji nečetl, jenom prolistoval. Radši bych s Tebou chlastal. Už si nemůžu vybavit, jestli jsme si naposled, co jsme se viděli, dali panáka, nebo ne. Třeba bys už dneska nepil, kdybys teda neumřel. Správně Muslim nepije, že ne? Jenomže Tys kašlal na všechno. Ale možná bys teď v tomhle hledal cestu. Možná bych s Tebou přestal pít, kdybys tu byl. Je noc, a já piju mikulovské bílé. Nikdy si ho neochutnal. Byl si jenom bosenské mladé ucho a bylo Ti čtyřiaadvacet. Jó, chlapče, jak se říká u nás v Čechách, už Ti víc nebude. Ale o tom to není. Hrozně rád bych teď viděl Tvou sarkastickou sekyru nad tím, co se právě teď bez Tebe děje v Bosně.

Fajn, naprostá většina, toho, o čem jsem psal, se potvrdila. Hrdinný americký admirál Leighton-Smith se rozloučil s velením IFOR a odešel před dvěma týdny do penze. V posledním rozhovoru pro Reuters přiznal, že chtěl zahájit letecké útoky proti Mladičové armádě ještě před Srebrenicí. Že měli všechny plány hotové, ale že mu to prý zarazil Akaši. Že ho to mrzí, protože prý uznává, že spousta lidí by nezemřela. Takže admi

rálovi je líto, že Tě zabili. No, hurá. Měl bych sedět v důležitých kavárnách a nechat si klepat po ramenou, že došlo na má slova. Jsem blbec, jezdím v deset let starém nissanu po Bosně a n chávám na sebe řvát policajty všech stran. Za měsíc budí volby, a už teď je jasné, že budou dalším velkým krokem k rozdělení světa, ve který si věřil - té věčně se převalující Bosně kde nezáleželo na tom, čím jsi, ale co umíš. Chlapče, dneska se můžeš stát nejdrív národní, a teprve potom můžeš koukat po těch ských. A bacha, ne všechny jsou prověřeny. Je to sranda. Tře! to tam odtud vidíš jinak. Já jsem tady a přebírám to po svém.¹ moudrý ke mně moc nemluvíte, a mně se nechce čekat, až dohrabu k vám. Svět je plný Neilovejch sráčů a proč to má být zrovna já, co se s nima pere.

Mezi Tebou a mnou, lidi vždycky mluvili o nebi jako něčem, je nad nimi, a o pekle, co je někde pod světem, po kterém i žijí chodíme. S ústy plnými andělských křídel zapomínáme zemskou přitažlivost. Měli bychom si přiznat, že máme k peklu blíže než k nebi. Před pár lety jsem jednou odpoledne šel vedrem salvadorské tropické louky k řece, kde jsem potkal Anděla, tedy Angela. Kdysi s tátou a bratrem spousta let šel aby si mohli postavit domek na samotě u řeky, na místě, o kterém všichni tři léta snili. Táta zemřel a brácha mu zabila I rodní garda, aby ostatní poslouchali. Angelovi vzkázali, ať pěkně nechá ležet na lánovém poli, kam ho pohodili pro výstupu ostatním, jinak že by se mu nemuselo dařit... Došel tam pro celou vesnici, kde jako by v tu chvíli nikdo nežil, naložil body na záda, a dotáhl ho těch sedm kilometrů přes úplně vlnitou vesnici, ve které jako by nikdo nikdy nebydlel, až došel Tam ho pohřbil. Sedm kilometrů s mrtvolou na zádech.

Takže všechno, co Ti, Karime, chceš dnes v noci říci, je, že i co ještě dýcháme, bychom jasně měli přiznat, že máme k peklu blíže než k nebi. Nemáme andělská křídla a chybí nám dokonce i mezi námi žijí Angele. Prosím Tě, nesměj se.

BOSNA I HERCEGOVINA

SARAJEVO

pohled od severa

ROZDĚLENÍ BOSNY A HERCEGOVIN DLE MÍROVÉ DOHODY Z DAYTON

- **FEDERACE BiH**
Chorvatů a Muslimů
- **REPUBLIKA SRPSKÁ**

mapa © via vestr

O AUTOROVÍ

JAN URBAN

- novinář

Narozen 27. března 1951 v Hradci Králové.

1965-69 Student Finsko-ruského lycea v Helsinkách.

1969-74 Student Filosofické fakulty UK, obor historie a filosofie.

1974-75 Vojákem ČSLA - ani jednou nevystřelil. Vyhral ASUT s divadlem poezie Hraničář, obdržel ceny z Wolkerova Prostějova a Šrámková Pisku.

1975-77 Čtrnáct měsíců učí na gymnáziu v Prachaticích. Vyšetřován StB za spoluautorství divadelní hry Tajemství zelené houbičky aneb První prachatický horor. Propuštěn pro hrubé porušení pracovní kázně za nepodepsání protestního dopisu proti Chartě 77, poté vyloučen z ochotnického souboru.

1977-85 Ošetřovatel dostihových koní (vč. ježdění steeplerů v tréninku), šponař, vazač, řidič vysokozdvížných vozíků, pomocný dělník na stavbě. Narodily se mu dvě děti. Sjíždí divokou vodu, létá na rogale, osm seskoků s padákem; řada výsledků na StB.

1985 Vyučen v oboru zedník-památkář.

1987 Setkání s ruskými disidenty, především s Andrejem Sacharovem a Jelenou Bonnerovou.

1988-89 Pracuje v první redakci samizdatových Lidových novin. Setkává se s polskými disidenty, spoluzakládá Východoevropskou informační agenturu; opět výsledky na Státní bezpečnosti. Spolupracuje s ruským vysíláním Radia Svoboda a českým vysíláním Svobodné Evropy, Hlasu Ameriky a BBC. Vstupuje do Občanského fóra.

1990 V lednu oznamuje, že po volbách odejde z politiky; pracuje ve vedení OF, od června je redaktorem Lidových novin. Studijní pobyt na New School for Social Research v New Yorku.

1991-94 *Absoluuje šest cest do Střední Ameriky; studijní pobyt v Immanuel College University of Cambridge. Přednáší na amerických a britských univerzitách. Obdržel Cenu organizace Humanitas v San Francisku za obranu lidských práv a Cenu Institutu DEMOS v San Salvadoru za totéž.*

1992-94 *Novinářem na volné noze.*

1993-? *Spolupracuje s Nadací Lidových novin a Nadací Člověk v tísni při ČT. Podniká řadu cest do BaH.*

1994-95 *Devět měsíců působí jako zástupce šéfredaktora zpravodajství ČT. Oboustranný omyl. Opět novinářem na volné noze.*

1996 *Zvláštním zpravodajem Open Media Research Institute v BaH.*

EDIČNÍ POZNÁMKA

Všechny texty byly pro přítomné knižní vydání znovu přehlédnuty přepracovány a upraveny. Rozhovory, pokud není uvedeno jinak, jsou převzaty z Almanachu Měsíce Bosny a Hercegoviny v České republice, který vydala Nadace Člověk v tísni při České televizi v září 1995.

Původní jména a místopisné názvy obsahující písmeno „ć“ přepisujeme s českým znakem „č“.

5	Úvod
7	Sarajevo - červenec 1995
12	Poslední rozhovor s Karimem
15	Otec
16	Člověk člověku
24	Vlado
27	Letadla
31	První proč
35	Sarajevo - pokus o všední den
38	Podzemní slunce
43	Izeta
45	Ponížení evropské demokracie
47	Asim a tunel
53	Amila Bakšić
55	Zlatko Topčić
56	Nadačnici
58	Snajpr
61	Odpovědnost za Goražde
63	Vzpomínka na Mnichov
65	Brambory a klauni
68	Mirsad Purivatra
70	Psi
74	Grbavica
78	Krysa a šavle
81	Návštěvník

84	<i>Klaus versus Mazowiecki</i>
89	<i>Havel versus Sarajevo</i>
91	<i>Blázni</i>
93	<i>Vtipy ze dna smutku</i>
94	<i>Pjer Žalica</i>
96	<i>Denní rozvrh</i>
98	<i>Hesla</i>
102	<i>O řemesle</i>
104	<i>Čecháčkovství a historie</i>
106	<i>Všem sráčům navzdory</i>
109	<i>Srebrenica</i>
116	<i>Čecho-Slováci a whisky u Bosně</i>
120	<i>Boro</i>
122	<i>Mír ex machina</i>
127	<i>Hromadný hrob</i>
130	<i>Mír nad spravedlnost</i>
135	<i>Cesta do Goražde</i>
142	<i>Dezertér</i>
143	<i>Umění slouží lidu...</i>
144	<i>Kdo hraje na prohru</i>
154	<i>Srábci všech zemí, spojte se!</i>
157	<i>Čekání na vraha</i>
165	<i>Smiluj se</i>
168	<i>Čau Karime</i>
170	<i>Mapky BaH a Sarajeva / O autorovi / Ediční poznámka</i>